



404

ΗΘΙΚΗ

ΥΠΟ

Κ. Μ. ΚΟΥΜΑ.

ΕΞΑΧΘΕΙΣΑ ΕΚ ΤΟΥ ΣΥΝΤΑΓΜΑΤΟΣ ΤΗΣ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑΣ

ΚΑΙ ΕΚΔΟΘΕΙΣΑ ΕΙΣ ΧΡΗΣΙΝ ΤΩΝ ΣΧΟΛΕΙΩΝ ΤΗΣ ΕΛΛΑΔΟΣ

ΥΠΟ

Τῆς Θυγατρὸς τοῦ Συγγραφέως

ΕΛΕΝΗΣ ΚΑΤΑΚΟΖΗΝΗΣ.



Κλέμα αλφειά.

Ι. Δ.

ΕΛΕΥΘΕΡΙΟΥ. Ζωγράφου.

ΕΝ ΑΘΗΝΑΙΣ

ΕΚ ΤΗΣ ΤΥΠΟΓΡΑΦΙΑΣ Κ. ΑΝΤΩΝΙΑΔΟΥ

(Ὁδὸς Ἑρμοῦ ἀπὸ τῆς Καπνικαρείας.)

1843.

EXHIBIT 100
100-100-100
100-100-100

ΠΡΟΔΙΟΙΚΗΣΙΣ

Τί εἶναι Ἠθική.

Α.

Ἡ Ἠθική εἶναι φιλοσοφικὴ ἐπιστήμη τῶν ἀρχικῶν τῆς τοῦ ἀνθρωπίνου πνεύματος ἐνεργείας νόμων, ἀναφερομένων εἰς τὴν ἐσωτερικὴν ἀρμονίαν τῶν πράξεων· διότι ὁ ἀρχικὸς νόμος τοῦ πρακτικοῦ Λόγου ἀπαιτεῖ τελείαν καὶ ἀπόλυτον ἀρμονίαν τῶν σπουδῶν μας καὶ πράξεων (Περὶ Δικ. ζ'). καὶ ἐπειδὴ ἡ τοῦ δικαίου ἐπιστήμη ἀναφέρεται εἰς μόνην τὴν ἐσωτερικὴν αὐτῶν ἀρμονίαν (Περὶ Δικ. ΙΔ'). ἀναγκαίως ἀπαιτεῖται ἐπιστήμη ἄλλη διδάσκουσα καὶ τῆς ἐσωτερικῆς τοὺς νόμους. Ἡ ἀπόλυτος αὕτη ἀρμονία τῶν ἐσωτερικῶν μας ἐνεργειῶν ὀνομάζεται ἀρετὴ μὲν ἐκ τοῦ ὑποκειμένου, ἀγαθὸν δὲ ἐκ τοῦ ἀντικειμένου. Καὶ διὰ τοῦτο ὀνομάζει ὁ Κρύγιος τὴν ἠθικὴν *Ἀρετολογία*ν (System. prak. philosoph. Β'. Theil. §. 1. Anm. 1).

Β'. Ἡ ἐπιστήμη αὕτη ὀνομάζεται καὶ φυσικὴ Ἠθική, ἐπειδὴ ἐκπηγάζει ἀπὸ τὴν αὐτὴν ἀρχήν, ὅθεν καὶ οἱ νόμοι τοῦ δικαίου, ἤγουν ἀπὸ τὸν φυσικὸν τοῦ ἀνθρώπου Λόγον, ὃς τις εἶναι νομοδότης τῆς πρακτικῆς τοῦ Ἐγὼ ἐνεργείας (Περὶ Δικ. ΙΕ'). Ἡ δὲ φιλοσοφία συνάγει τοὺς νόμους τούτους, καὶ ἀποτελεῖ τὴν ἠθικὴν ἐπιστήμην· φυσικὴ δὲ λέγεται, ὅχι διότι οἱ νόμοι τῆς ἀρετῆς στηρίζονται εἰς τοὺς ἐξωτερικοὺς καὶ

ἀναγκαίους νόμους τῆς φύσεως, ἀλλὰ διότι ἔχει τὰς ἀρχάς τῆς ἀπὸ τὴν ἠθικὴν τοῦ ἀνθρώπου φύσιν, κατὰ τὴν ὁποίαν πράττει μὲ ἐλευθέραν θέλησιν (Κρηπ. φιλ. Β', ΕΔ' .)

Γ'. Διαφέρει λοιπὸν ἀπὸ τὴν θετικὴν Ἠθικὴν τὴν ὁποίαν προστάζουσιν αἱ νομοθέται καὶ διδάσκαλοι τοῦ κόσμου· καὶ ἀπὸ τὴν ἐξ ἀποκαλύψεως, ἣτις στηρίζεται εἰς τὸ Θεὸν θέλημα. Παραλαμβάνεται ὁμοίως καὶ εἰς τὴν φυσικὴν Ἠθικὴν τὸ θεῖον θέλημα, ὡς κανὼν καὶ ἀρχὴ πρωτίστη, καθότι ὁ πλάστης τοῦ ἀνθρώπου τὸν διέθεσεν οὕτω φυσικῶς, ὥστε νὰ δύναται νὰ πράττῃ τὴν ἀρετὴν ἐκ τῆς ὁδηγίας τοῦ δοθέντος εἰς αὐτὸν Λόγου· ὁ Λόγος ὁ πρακτικὸς ἀπαιτεῖ πάντοτε τὰ αὐτὰ, τὰ ὁποῖα ἀπαιτεῖ καὶ τὸ θεῖον θέλημα· διότι ἡτὸ ἀδύνατον νὰ τὸν δημιουργήσῃ ὁ Θεὸς τοιοῦτον, ὥστε, καθὸ τοιοῦτος, ἦγουν Λόγος ἐλεύθερος ἀπὸ πάθη, νὰ ἀντιφέρεται εἰς τὰς προσταγὰς του.

Δ'. Ἡ ἐπιστήμη αὕτη, ἐὰν ὀνομασθῇ διδασκαλία τῶν καθηκόντων, δὲν θέλει διακρίνεσθαι ἀπὸ τὴν τοῦ δικαίου, ἣτις διδάσκει καὶ αὕτη τὰ πρὸς τὰ δίκαια τῶν ἄλλων καθηκοντα. Ἀποδεχομένη ὁμοίως καὶ αὕτη τὰ καθηκοντα τοῦ δικαίου ὡς προσδιωρισμένα καὶ προεκτεθειμένα, καὶ διορίζουσα νὰ τὰ τιμῶμεν καὶ νὰ τὰ φυλάττωμεν καὶ μὲ τὸ συνειδὸς μας, καὶ μεταβάλλουσα τρόπον τινὰ τὴν ἐξωτερικὴν δικαιοσύνην εἰς ἐσωτερικὴν, καὶ καθαγιάζουσα τοὺς νόμους τοῦ δικαίου μὲ τοὺς νόμους τῆς ἀρετῆς, ἐμπορεῖ νὰ ἐκληφθῇ καὶ ὡς διδασκαλία τῶν καθηκόντων, ἀλλὰ πρέπει νὰ ἐκδεχθῶμεν τὸν ὅρον μὲ σημασίαν μερικωτέραν. Ἐξ αὐτῶς δὲ μερικώτερον πρέπει νὰ ἐκλάβωμεν καὶ τὸν ὅρον Ἠθικὴν, ἐπειδὴ καὶ ἡ τοιαύτη σημασία περιλαμβάνει καὶ τὴν τοῦ δικαίου ἐπιστήμην, ἣτις διδάσκει τὰ δίκαια, ἐκ τῆς θεωρίας τῶν ὁποίων μορφώνεται τὸ ἀνθρώπινον ἦθος.

Ε'. Ἡ ἠθικὴ διαιρεῖται, καθὼς καὶ ἡ τοῦ δικαίου ἐπιστήμη (Περὶ Δικ. ΚΒ'), εἰς καθαρὰν καὶ ἐφηρμοσμένην· καὶ ἡ μὲν πρώτη ἐκθέτει τὰς ἠθικὰς ἰδέας καὶ θέσεις, καθὼς ἀναφέρονται ἐν γένει εἰς τὸν λογικὸν ἄνθρωπον, καὶ ἐπομένως χωρὶς τινὰ ἰδιαιτέραν ἐφαρμογὴν εἰς τὰς ἐμπειρικὰς καταστάσεις καὶ τροπολογήσεις τῆς ἀνθρωπίνης φύσεως· ἡ δὲ δεύτερα ἐφαρμόζει τὰς αὐτὰς εἰς τὴν ἐμπειρικὴν κατάστασιν τοῦ ἀνθρώπου, καὶ εἰς τὰς ἐκ ταύτης πηγαζούσας πρὸς τὸν αἰσθητὸν κόσμον σχέσεις του.

ς'. Χωρὶς τὴν καθαρὰν δὲν δύναται νὰ γείνη διδασκαλίᾳ τῆς ἐφηρμοσμένης. Διότι τίς ἠδύνατο νὰ προσδιορίσῃ ἀσφαλῶς κατ' ἀρχὰς ἠθικὰς τὰς ἐμπειρικὰς σχέσεις τοῦ ἀνθρώπου, ἐὰν δὲν τὰς ἐκαταλάμβανεν εὐκρινῶς καθ' ὅλην τὴν καθολικότητα καὶ ἀναγκαιότητά των; Τίς ἤθελε διδάξειν τὸν ἄνθρωπον νὰ εἶναι ἀγαθός, καὶ νὰ ἀπέχῃ ἀπὸ τοῦ κακοῦ, ἐὰν δὲν ἐδιδάσκετο καὶ τὰ δύο πρότερον ἀπὸ τὸν Λόγον; Εἶναι λοιπὸν ἀναγκαίᾳ νὰ προπορευθῇ ἀπὸ τὴν ἐφηρμοσμένην ἡ καθαρὰ ἠθικὴ.

Ζ'. Καθὲν ἐκ τούτων τῶν δύο μερῶν πρῶτον μὲν παρίστανει τὰς ἠθικὰς ἰδέας καὶ ἀρχὰς, διὰ τῶν ὁποίων προσδιορίζεται. Τί εἶναι Ἄρετή, καὶ τὰ ἐξ αὐτῆς προκύπτοντα καθήκοντα· δεύτερον δὲ δεικνύει τὸν τρόπον πῶς ἐμπορεῖ νὰ κατορθωθῇ ἄρετή κατὰ τὰς ἰδέας καὶ τὰς ἀρχὰς ἐκεῖνας, ἢ πῶς πρέπει νὰ μορφωθῇ ἐνάρετος χαρακτήρ. Διὰ τοῦτο εἰς τὸ τέλος καθενὸς μέρους θέλει ταχθῆν κεφάλαιον περὶ τοῦ πῶς πρέπει νὰ ἀσκώμεθα τὴν ἀρετὴν· ὀνομάζουσι δὲ τὴν σήμερον πολλοὶ τῆς Γερμανίας Φιλόσοφοι τὸ μέρος τοῦτο *Ästhetik*.

ΗΘΙΚΗΣ

ΜΕΡΟΣ ΠΡΩΤΟΝ.

Καθαρά Ἠθικῇ.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Α.

Περὶ τῶν ἀρχῶν τῆς Ἠθικῆς.

Η.

Ἐπειδὴ ἡ ἀρετὴ, καθὼς εὐκόλως δυνάμεθα νὰ καταλάβωμεν πρὶν ἐμβῶμεν εἰς τὰ ἐνδότερα, ἀναλαμβάνει διαφορὰ εἶδη καὶ μορφὰς ἐκ τῶν ὁποίων προέρχονται παντοῖαι ἐντολαὶ κατηκόντων· διὰ τοῦτο εἶναι ἀναγκαῖον νὰ εἰπώμεν πρὸ πάντων τὰς ἠθικὰς ιδέας καὶ ἀρχάς, διὰ τῶν ὁποίων ἐξηγεῖται ἐν γένει τί εἶναι ἀρετὴ καὶ κατῆκον· καὶ ἔπειτα τὰς, διὰ τῶν ὁποίων προσδιορίζονται εἶδη τινὰ ἀρετῆς καὶ κατῆκοντος.

Ο'. Εἶναι ἀναντιρρόητον ἔργον τῆς συνειδήσεως ὅτι εἰς ὅλας τὰς πράξεις μας ἀκούομεν ἐκ τῶν ἐνδοτάτων ἡμῶν φωνῆν τινὰ, ἥτις ἄλλοτε μὲν μᾶς προτρέπει, ἄλλοτε δὲ μᾶς ἀπαγορεύει, ἄλλοτε μᾶς δικαιώνει, καὶ ἄλλοτε μᾶς κατακρίνει, καὶ ὀνομάζεται φωνὴ τοῦ συνειδότος. Τὸ συνειδὸς τοῦτο δὲν εἶναι ἄλλο τι, εἰ μὴ ἡ κατὰ τὸ μᾶλλον καὶ ἡ ἐν εὐκρινῇ συνείδησις τοῦ τῶν πράξεων εἶδους, τὸ ὁποῖον ἀπαιτεῖ ἐν γένει ὁ Λόγος, ὅσάκις ἡ πράξις εἶναι ἐλευθέρα· καὶ κατὰ τὸ ὁποῖον κρίνεται ἡ πράξις ἀγαθὴ ἢ κακὴ· καὶ ἐπομέ-

νως εἶναι ἡ συνειδήσις τοῦ ἀγαθοῦ καὶ κακοῦ· διὰ τοῦτο ἐμπορεῖ νὰ ὀνομασθῇ τὸ συνειδὸς ἀρχικὴ καὶ πρωτίστα τῆς ἠθικῆς βάσις.

Ι. Ὅστις θέλει ν' ἀρνηθῇ τὸ συνειδὸς του, ἢ νὰ τὸ ἐλάβῃ ὡς ἀπάτην, τυχαῖόν τι καὶ παρερχόμενον· με τοῦτον δὲν δυνάμεθα νὰ φιλοσοφήσωμεν περὶ ἠθικῶν πραγμάτων· ἐπειδὴ ἀπ' αὐτὸν ἐλλείπει ἡ βάσις τῆς ἐπιστήμης, καὶ ἐπομένως οὐδ' ἡ ἐπιστήμη αὐτὴ δύναται νὰ ὑπάρχῃ διὰ τοῦτον. Ἀλλ' ὅμως τὸ συνειδὸς μᾶς λέγει μόνον γενικῶς καὶ ἀπροσδιορίστως, ὅτι ἡ πράξις μας εἶναι ἀγαθὴ ἢ κακὴ, δὲν μᾶς διδάσκει δὲ περαιτέρω τοὺς ἀληθινούς καὶ γνησίους χαρακτῆρας τοῦ ἀγαθοῦ καὶ τοῦ κακοῦ· καὶ πολλάκις δι' ἑλλειψιν τούτων πράττομεν κακὰ ἀντὶ ἀγαθῶν, καὶ ἐπίσης δικαιονόμεθα ἀπὸ τὸ συνειδὸς, ὡς ἐὰν ἐπράττομεν τὸ γνήσιον ἀγαθόν. Τούτους τοὺς χαρακτῆρας θέλομεν ἐξετάσειν κατ' ἀλῖγον.

ΙΑ'. Ποῖον ἄραγε εἶναι τὸ ὑπὸ τοῦ Λόγου ἀπαιτούμενον τῶν πράξεων εἶδος, τὸ ὁποῖον ὑπεμφαίνεται ὑπὸ τοῦ συνειδὸς (Θ'); Ἐὰν αἱ πράξεις μας πρέπη νὰ εἶναι ὅχι μόνον ἐξωτερικῶς σύμφωνοι, ἀλλὰ καὶ ἐσωτερικῶς, ἔγουν ἀπολύτως ἀρμονικαί (Περὶ Δικ. ς'). τοῦτο δὲν δύναται νὰ γείνη κατ' ἄλλον τρόπον, εἰ μὴ ἐὰν πᾶς τις ἀποδεχθῇ εἰς τὰς πράξεις του τοιαῦτα ἠθικὰ δόγματα, τὰ ὁποῖα νὰ ἐκλαμβάνῃ ὡς καθολικοὺς νόμους, ἔγουν νὰ μὴ περιέχουν καμίαν ἀντίφασιν οὔτε πρὸς αὐτὸν οὔτε πρὸς τὴν θέλησιν ἄλλων λογικῶν ὄντων, καὶ ἐπομένως νὰ δύνανται νὰ στερεθῶσι καὶ νὰ πραχθῶσιν ἀπὸ καθένα. διὰ ταύτην μόνον τὴν ὑπόθεσιν πράττει ὁ λογικὸς ἄνθρωπος συμφώνως τῆς ἀξίας του, ἐνῶ παριστάνεται ὅτι κρατεῖ αὐτὸς πρῶτος τὴν διὰ τοῦ

ἄλλους γινομένην νομοθεσίαν, καὶ ἐπικυρόνει τὴν αὐτονομίαν τοῦ ἰδίου του Λόγου μὲ τὴν συμφωνίαν τοῦ κοινοῦ καὶ καθολικοῦ. Ἐὰν δὲ συμπεριλάβωμεν τὰ εἰρημένα εἰς διωρισμένον τινὰ τύπον, ἐκβαίνει ἡ ἐφεξῆς πρακτικὴ ἀρχή, ἥ ὁ ὑπέρτατος τῆς ἀρετῆς νόμος, ἥ ἡ ὑπερτάτη τοῦ καθήκοντος ἐντολή. *Πράττε συμφώνως μὲ τὴν ἀξίαν λογικοῦ ὄντος*, ἤγουν εἰς τρόπον, ὥστε ὅλα τὰ δόγματα τῆς θελήσεώς σου νὰ φανερόνται ὡς κίμοι δι' ὅλους τοὺς λογικοὺς ἀνθρώπους.

IB'. Δόγμα μὲν ἠθικῶς ὀνομάζομεν ἀρχὴν ἢ πρακτικὸν ἀξίωμα ἐκ τοῦ ὑποκειμένου, κατὰ τὸ ὑποῖον διευθύνει τὰς πράξεις τοῦ ὁ καθ' ἕκαστα ἀνθρώπος· νόμον δὲ, ἀρχὴν ἢ πρακτικὸν ἀξίωμα ἐκ τοῦ ἀντικειμένου, κατὰ τὸν ὁποῖον πρέπει νὰ πράττωσιν ὅλοι οἱ ἀνθρώποι. Ἐὰν λοιπὸν τὸ δόγμα δὲν ἐμπορῇ νὰ γίνῃ νόμος διὰ πάντα ἀνθρώπον, εἶναι ἄλογον καὶ ἄξιον νὰ ἀποβάλλεται· ὅστις ἔχει φερ' εἰπεῖν δόγμα· *Θέλω νὰ ἀπατῶ τοὺς ἄλλους πρὸς ὄφελός μου*, ὁσάκις δὲν ἐμποροῦν νὰ μὲ καταλάβουν οἱ ἄλλοι· ἢ, *Δὲν βοηθῶ κἀνένα*, ὅσην ἂν ἔχη βοηθείας χρεῖαν, εἰ μὴ μόνον φροντίζω διὰ τὸν ἑαυτόν μου· ὁ τοιοῦτος ἀφανίζει τὴν ἀξίαν τῶν λογικῶν ἀνθρώπων, ἐπειδὴ καμμία κοινωνία δὲν δύναται νὰ γείνη, καμμία ἀρμονία σπουδῶν καὶ πράξεων δὲν ἐμπορεῖ νὰ κατορθωθῇ, ἐὰν τοιαῦτα δόγματα παραληφθῶσιν ὡς νόμοι μεταξύ τῶν ἀνθρώπων· διὰ τοῦτο καταφρονοῦνται οἱ ἔχοντες τοιαῦτα δόγματα, ἐὰν γνωσθῶσι· καὶ αἰσχύνη περικαλύπτει τὸ πρόσωπόν των ὅταν παριστάνωνται ἐμπράκτως γυμνὰ τοιαῦτα δόγματα εἰς τὸν δημόσιον φόρον. Ὅστις δὲ ἐξεναντίας ἔχει δόγμα· *Θέλω νὰ εἶμαι πάντα τίμιος καὶ μὲ τὸν λόγον καὶ μὲ τὸ ἔργον* ἢ, *Βοηθῶ καθένα*,

ὅσον δύναμαι· ὁ τοιοῦτος συνιστᾷ εἰς τοὺς ἄλλους πράξεων νόμον, τὸν ὁποῖον κἀνεῖς λογικὸς δὲν δύναται νὰ ἀποβάλῃ, ἐὰν θέλῃ νὰ φυλάξῃ τὴν ἀξίαν τοῦ λογικοῦ του.

ΙΓ°. Ὁ νόμος τῆς ἀρετῆς εἶναι καθ' ἐκυτὸν τόσον παλαιός, ὅσον καὶ τὸ ἀνθρώπινον γένος, καὶ μὰ Δία τόσον αἰώνιος, ὅσον ὁ Θεός, ἡ πηγὴ παντὸς ἀγαθοῦ. Διὰ τοῦτο εἶναι ἄλογον νὰ ζητῶμεν τὸν ἀρχηγόν του· ἢ τὸν εὐρέτην τοῦ συνειδότης· διὰ τοῦτο εἶναι καὶ ἀμετάβλητος· ἡ ἐκφρασίς του ὅμως εἶναι μεταβλητὴ· καὶ οἱ διδάσκαλοι τῆς Ἠθικῆς ἐμεταχειρίσθησαν διαφόρους τούτου ἐκφράσεις, τὰς ὁποίας ἔβαλαν εἰς τὴν ἀρχὴν τῶν ἠθικῶν συστημάτων των· ὁ ἀνωτέρω (ΙΑ.) ἐκτεθεὶς εἶναι κυρίως Ζήνωνος τοῦ θεμελιωτοῦ τῆς Στοᾶς, μ' ὅλον ὅτι οἱ μεταγενέστεροι Στωϊκοὶ ἀπεμακρύνθησαν ἀπ' αὐτόν. Εἰς τοὺς μεταγενεστέρους χρόνους ὁ νόμος οὗτος ἔμεινεν ἀνεξήγητος ἕως οὗ μᾶς τὸν ἀνεκαίνισε καὶ τὸν διεσάφησεν ἀκριβέστερον ὁ Κάντιος (Grundlegung zur Metaphysik der Sitten §. 52. Aufl. 3. Kritik der praktischen Vernunft. §. 54 Aufl. 2.). Ἐπειδὴ δὲ οἱ παλαιοὶ φιλόσοφοι δὲν ἐπροσδιώριζαν ἀφηρημένως τὸν τῆς ἀρετῆς νόμον, ἀλλ' ἤρχιζαν ἀπὸ τὸν ἔσχατον σκοπὸν τῶν σπουδῶν καὶ πράξεων τοῦ ἀνθρώπου (τὸ τέλος)· διὰ τοῦτο πρέπει νὰ συμπεράνωμεν τὸν νόμον τοῦτον ἀπὸ τὴν τρόπον, κατὰ τὸν ὁποῖον ἐπροσδιώριζαν τὸ τέλος. Ἐλεγε λοιπὸν ὁ Ζήνων κατὰ τὴν μαρτυρίαν τοῦ Στοβαίου (Ἑκλ. Β'. σελ. 132, ἐκδ. Heer.). « Τὸ τέλος, τὸ ὁμολογουμένως ζῆν· τοῦτο δ' ἐστὶ καθ' ἕνα λόγον καὶ σύμφωνον ζῆν. » Ταυτὴ ζωὴ δὲν δύναται βέβαια νὰ κατασταθῇ, εἰμὴ μόνον, ἐὰν εἰς πᾶσαν μερικὴν περίπτωσιν ἀκολουθοῦν οἱ ἄνθρωποι γενικῶς ἀποδεκτὰ δόγματα.

ΙΔ'. Ἐμπορεῖ ὁ τῆς ἀρετῆς νόμος νὰ ἐκφρασθῇ συντο-

μώτερα καὶ οὕτω, *Πράττει λογικῶς*, ἢ *Πράττει ἀκολουθῶς*· διότι, ὅς τις φυλάττει τοῦτον τὸν νόμον, ἀκολουθεῖ τὸν δρόμον τῆς ζωῆς τοῦ ἀπαρεγκλίτως, οὔτε πρὸς δεξιάν, οὔτε πρὸς ἀριστερὰν στρεφόμενος. « Οὐδεὶς ἐπιβαλὼν τῇ χειρὶ αὐτοῦ ἐπὶ τὸ ἄροτρον βλέπει πρὸς δεξιάν ἢ πρὸς ἀριστεράν, » εἶπε τὸ ἀψευδέστατον στόμα τοῦ Ἰησοῦ. Τὸ ἀγαθὸν εἶναι ἐν καὶ εὐθὺ, καθὼς καὶ ὁ εὐθύς δρόμος εἶναι εἰς· τὰ δὲ κακὰ εἶναι παντοῖα, καθὼς καὶ οἱ σχολιοὶ καὶ καμπύλοι δρόμοι εἶναι διάφοροι.

Σημείωσις. Οἱ ὅπαδοι τοῦ Ζήνωνος φαίνεται ὅτι δὲν ἐκατάλαβαν ἀκριβῶς τοῦ τύπου τούτου τὴν ἔννοιαν· ὁ μαθητὴς τοῦ Κλεάνθους κατὰ τὴν μαρτυρίαν τοῦ Στοβαίου ἐπρόσθεσε τὸ φύσει, καὶ ἐξέφρατε τὸν τύπον οὕτω. « Τέλος ἐστὶ τὸ ἐμολογουμένως τῇ φύσει ζῆν » τὸ ὅποιον θέλει νὰ εἴπῃ. Νὰ ζῇ συμφώνως μὲ τὴν φύσιν. Ὁ τύπος οὗτος διὰ τὴν ἀμφέβουλον σημασίαν τῆς λέξεως φύσις ἐμπορεῖ νὰ μᾶς φέρῃ εἰς κακοήθεις πράξεις· ἀλλ' ἡ ἔννοια τῶν Στοϊκῶν, οἵτινες ἐταύτιζαν τρόπον τινὰ τὴν φύσιν καὶ τὸν Θεὸν καὶ τὸν Λόγον, δὲν διέφερεν οὐσιωδῶς ἀπὸ τὴν ἔννοιαν τοῦ πρώτου τύπου· ἀλλ' ἦτο περίπου τοιαύτη, Ζῆθι συμφώνως μὲ τὸν Λόγον. Ἡ μὲ τὸ θέλημα τοῦ Θεοῦ· καὶ κατὰ τὴν μαρτυρίαν Διογένηος τοῦ Λαερτίου (Ζ', 88.) ὁ νόμος τῆς ἀρετῆς ἐξεφράζετο ἀπὸ τοῦς Στοϊκοῦς καὶ « Ὁ νόμος ὁ κοινός, ὅς περ ἐστὶν ὁ ὀρθὸς λόγος διὰ πάντων ἐρχόμενος, ὁ αὐτὸς ἐν τῷ Διὶ, καθηγεμόνι τούτῳ τῆς τῶν ὄντων διοικήσεως ἔντι. » Καὶ ἐὰν συγκρίνωμεν τὰς τοῦ νόμου ἐκφράσεις, τὰς ὁποίας ἐμεταχειρίσθησαν καθ' ἡμᾶς διάφοροι Ἠθικολόγοι, θέλωμεν ἰδεῖν, ὅτι δὲν διαφέρουν τόσον, ὅσον φαίνονται κατὰ πρώτην προσβολήν. Σημειόνομεν μόνον, ὅτι ἀξιοκατάκριτον, καὶ ἀσύμφωνον μὲ τὴν φύσιν τοῦ ἀνθρώπου καὶ ἀνθρωπικὴν τῆς πολιτικῆς κοινωνίας εἶναι τὸ δόγμα τῶν Σοφιστῶν, ὅτι τὸ φυσικὸν δίκαιον εἶναι τὸ συμφέρον τοῦ ἰσχυροτέρου, τὸ ὅποιον γίνεται νόμος εἰς τοὺς ὑποδουλοῦντας καὶ πρέπει νὰ λογίζεται δίκαιος καὶ εὐλόγος νόμος. Τοῦτο τὸ δόγμα ἐπολέμησεν ὁ ἠθικώτατος Σωκράτης εἰς ὅλην του τὴν ζωὴν. Πλάτ. Γοργ. Σελ. 483, Πολιτ. Α'. Σελ. 343. Ὅχι ὀλιγώτερον βλαβερὸς εἰς τὴν πολιτικὴν κοινωνίαν εἶναι ὁ ἠθικὸς πυρρῶνισμός, ὁ ἐποῦς κρίνων ἀβέβαια ὅλα τὰ πράγματα τοῦ κόσμου θεωρεῖ τὰ ἠθικὰ κριμύμενα μόνον ἀπὸ τὴν κοινὴν συνήθειαν, καὶ ὅχι ἀπὸ κῆμμίαν ἄλλην βásiμον ἀρχήν· οὕτως ἔλεγεν ὁ Πύρρων, « Οὐδὲν οὔτε κα-

« λὸν οὐτε αἰσχρὸν, οὐτε δίκαιον οὐτε ἄδικον· καὶ ὁμοίως ἐπὶ πάντων
 « μὴδὲν εἶναι τῇ ἀληθείᾳ, νόμῳ δὲ καὶ ἔθει πάντα τοὺς ἀνθρώπους πράττειν»
 (Διογ. Λαέρ. Θ' 61). Τὸ Νόμος ἐδῶ δὲν σημαίνει τὸν νόμον τοῦ λόγου,
 ἀλλὰ τὸν νόμον τὸν ἡθῶν καὶ τῆς συνηθείας. καθὼς ἀποδεικνύει τὸ προσ-
 τιθέμενον ἔθει. Εὐσυνήθισαν δὲ οἱ Σκεπτικοὶ νὰ λέγουν καὶ Νόμ. φ. καὶ Ἐτεῖ
 ἦγουν δόξη καὶ ἀληθεία, καθὼς βλέπομεν εἰς πολλὰ μέρη τῶν συγγραμ-
 μάτων Σέξτου τοῦ ἐμπειρικοῦ (ὑποτυπ. Α. 213—214. πρὸς Μαθημ. Ζ'.
 135.—140). ἀλλ' ἡ ἀληθινὴ Ἠθικὴ δὲν καθυποβάλλει βάσεις ἀμφιβόλους
 καὶ κλονουμένας, ὅποια εἶναι αἱ τῆς συνηθείας ἀπλῶς καὶ αἱ ἀπὸ τὸν ἰσχυ-
 ρότερον γινόμεναι προσταγαί, καὶ αἱ διὰ τὴν πολυχρονιότητα συνηθιζόμεναι
 πολλάκις ἀπὸ τοὺς ἀνθρώπους· ἀλλὰ βεβαίαις καὶ ἀκλονήτους, ὅποια εἶναι
 αἱ ἀπὸ τὴν καθενὸς συνείδησιν ἀμέσως ἐπικυρυνόμεναι.

ΙΕ'. Ὁ ὑπέρτατος τῆς ἀρετῆς νόμος (ΙΑ'). εἶναι καθαρὸς
 καὶ κατ' εἶδος πρακτικὸς νόμος, ἐπειδὴ τὸν δίδει ὁ Λόγος
 ἀρχικῶς καὶ ἐκ τῶν προτέρων, καὶ δι' αὐτοῦ προσδιορίζει
 μόνον τὸ εἶδος τῶν πράξεων τοῦ ἀνθρώπου ἐν γένει. εἰ δὲ
 θελήσωμεν νὰ κάμωμεν ὑπέρτατον νόμον ἐμπειρικόν τινα καὶ
 ὑλικόν, θέλομεν ὑποτάξαι τὴν θέλησιν εἰς τὴν αἰσθητικὴν ὀρ-
 μὴν, καὶ ἐπομένως θέλομεν καταργῆσαι ὅλην τὴν Ἠθικὴν καὶ
 ἐντεῦθεν θέλομεν καταστήσειν αἰσθητικότητά τινα, τῆς ὁποίας
 βάσις εἶναι ὁ λεγόμενος εὐδαιμονισμός.

ΙΣ'. Διότι ἐμπειρικὴ ἀρχὴ ἀναφερομένη εἰς τὸ πρακτικόν
 δὲν ἐξηγεῖ Τί πρέπει νὰ κάμωμεν, ἀλλὰ Τί συνήθως κά-
 μνομεν, ἐπειδὴ ἡ πεῖρα, ἥτις εἰς τὰς ἀνθρωπίνους πράξεις
 μᾶς δέχεται ἐπίσης ἀγαθὰ καὶ κακὰ, μᾶλλον δὲ, πλείονα
 τὰ δεύτερα παρὰ τὰ πρῶτα, δὲν ἐμπορεῖ νὰ μᾶς διδάξῃ Τί
 εἶναι ἀγαθὸν καὶ Τί κακόν. Συγχέει λοιπὸν τὰ ἔθνη μὲ τὰ ἀ-
 γαθὰ ἢ κακὰ, ἦγουν τὸ ἀγαθὸν καὶ τὸ κακόν, ὅστις στοχάζεται,
 ὅτι ὑποιαδήποτε τις ἐμπειρικὴ ἀρχὴ δύναται νὰ μᾶς τὰ
 διδάξῃ· τὰ ἔθνη δύνανται μὲν νὰ εἶναι ἢ ἀγαθὰ ἢ κακὰ,
 ἀλλ' εἶναι ἐναντίον τῶν κανόνων τῆς Λογικῆς νὰ ἐκδεχ-
 θῶμεν τὸ γένος ἀντὶ τοῦ εἶδους.

ΙΖ'. Καὶ πάλιν ὑλικὴ ἀρχὴ εἰς τὸ πρακτικὸν εἶναι τὸ αὐτὸ καὶ ἐμπειρικὴ· διότι ἔπρεπε νὰ ζητήσωμέν τι εἰς τὴν φύσιν, πρὸς τὸ ὅποιον σπουδάζουσιν οἱ ἄνθρωποι, καὶ τοῦτο νὰ θεωρήσωμεν ὡς καθολικὸν ἀντικείμενον τῆς ἀνθρωπίνης θελήσεως, ἡ δὲ ἀρχὴ νὰ μᾶς προστάζῃ τρόπον τινά, *Ζήτει τοῦτο τὸ ἀντικείμενον*. Τοῦτο δὲ δὲν ἐμπορεῖ νὰ εἶναι ἄλλο, εἰμὴ σταθερὰ καὶ μονίμητις κατάστασις, εἰς τὴν ὁποίαν ἐμποροῦν νὰ ἀναπαυθῶσιν ὅλαι αἱ φυσικαὶ καὶ ἐπιτετηδευμέναι χρεῖαίμας εὐκολώτατα, καὶ νοστιμώτατα καὶ διαρκέστατα· καὶ ἐπομένως, τὸ ὅποιον ἔλεγον οἱ παλαιοὶ *Εὐδαιμονίαν*. Ἀλλ' εἶναι φανερόν, ὅτι οὕτω μεταβάλλεται ἡ ἠθικὴ εἰς ἀπλὴν ἀνάπαυσιν τῶν αἰσθήσεων, ἥγουν αἰσθητικὴν καὶ κτηνώδη κατάστασιν, μ' ὅλον ὅτι ἐμποροῦν νὰ τὴν ὀνομάσουν οἱ προστάταις τῆς ἐξενεργισμένης καὶ αἰσθηματικῆς κατάστασις· διότι ὁ σκοπὸς τῶν σπουδῶν προσδιορίζεται τότε διὰ τῆς αἰσθητικῆς ὁρμῆς, καὶ μάλιστα κατὰ νόμους τῆς φύσεως, ἥγουν τῆς ἀνάγκης· ἐδῶ δὲν ἤθελε λέγειν ὁ Λόγος, *Πράττε τὸ ἀγαθόν*, ἀλλὰ μόνον ὁ νοῦς ἤθελε μᾶς προστάζειν *Εὕρισκε τὰ μέσα τῆς ἀναπαύσεως τῶν ἡδονῶν σου*· καὶ πρώτη ἀρετὴ, καὶ μὰ Δία ἡ μόνη ἤθελεν εἶσθαι εἰς τοιαύτην ἠθικὴν ἢ φρόνησις· αἱ δὲ ἄλλαι ἤθελεν προστάζεσθαι ἀπ' αὐτὴν, καθὼς τὸ ἔλεγον ῥητῶς οἱ Ἐπικούρειοι, « Πάντων ἀρχὴ καὶ τὸ μέγιστον ἀγαθὸν ἡ φρόνησις ἐξ ἧς αἱ λοιπαὶ πᾶσαι πεφύκασιν ἀρεταὶ » (Διογ. Λαέρτ. Ι, 132)· ἀλλ' ὅτι οὕτως ὁ ἄνθρωπος παραβαίνει συχνάκις τὰ δίκαια τῆς ἀνθρωπότητος, καὶ πράττει ἐναντία εἰς τὸν Λόγον (ΙΑ.), εἶναι αὐτὸ καθ' ἑαυτὸ φανερόν. Κρατοῦμεν λοιπὸν τὸν καθαρὸν καὶ κατ' εἶδος ἐκείνον νόμον (ΙΕ.), καὶ εἰς τὴν ἐφηρμοσμένην ἠθι-

κὴν ζητοῦμεν νὰ εὐρωμεν τὴν ὕλην, ἐπάνω τῆς ὁποίας δύναται νὰ ἐφαρμοσθῇ.

III. Ὁ ἀνώτατος τῆς ἀρετῆς νόμος (IÁ.) εἶναι ἀναγκαία ἠθικὴ ἀρχὴ καὶ θέσις· ἐπειδὴ ὁ Λόγος ἀπαιτεῖ δὲ αὐτῆς ἀπολύτως ἀναγκαῖόν τινα τρόπον τῆς πράξεως. Διὰ τοῦτο ἐμπορεῖ νὰ ὀνομασθῇ καὶ ἀπόλυτος ἐντολή· ἐκ δὲ ταύτης ἐκπηγάζει πᾶσα ἠθικὴ ἐνοχὴ. Αὕτη δὲ ἡ ἐνοχὴ δὲν εἶναι τίποτ' ἄλλο εἰμὴ σχέσις μιᾶς ἀπολύτως ἀναγκαίας γνωσθείσης ὑπὸ τοῦ Λόγου πράξεως πρὸς μίαν θέλησιν, εἰς τὴν ὁποίαν δὲν εἶναι ἀναγκαία διὰ τὴν φυσικὴν ποιότητα τοῦ ὑποκειμένου ἢ πράξις αὕτη· ἢ, νὰ εἶπω συντομώτερα, ἡ δι' ἠθικοῦ νόμου ἀναγκαιότης προαιρετικῆς καὶ ἐνδεχομένης πράξεως. Ἡ δὲ ἐνοχὴ αὕτη ὀνομάζεται καὶ καθῆκον· πρᾶξις δὲ, εἰς τὴν ὁποίαν ἐμφιλοχωρεῖ ἐνοχὴ, λέγεται ὅτι γίνεται κατὰ τὸ καθῆκον ἢ παρὰ τὸ καθῆκον, καθὼς ἤθελεν ἢ συμφωνεῖν ἢ ἀντιφέρεσθαι μὲ τὴν ἠθικὴν ἐνοχὴν.

IO. Εἶπα, ὅτι εἶναι ἀναγκαία ἡ θέσις (III.). διότι καθὼς εἰς τὴν Λογικὴν ἐδιακρίναμεν τρία εἶδη προτάσεων κατὰ τρόπον, ἐνδεχομένην, διαθεβαιωτικὴν, καὶ ἀναγκαίαν (Λογικ. ΡΛΘ.). οὕτως ἐμποροῦν νὰ θεωρηθῶσι τρεῖς νόμοι πρακτικοὶ εἰς τὸν ἄνθρωπον· ἐνδεχόμενον, τὸν ὁποῖον χρειάζονται ὅλοι οἱ ἄνθρωποι οἷον ὁ νόμος τῶν πράξεων τοῦ τεχνίτου· διότι ὅς τις δὲν θέλει νὰ γείνη τεχνίτης, εἰς τοῦτον εἶναι περιττὸν νὰ ἠξεύρῃ πῶς πράττονται τὰ ἔργα τῆς τέχνης· διαθεβαιωτικὸς, τὸν ὁποῖον ἀκολουθοῦσιν ὅλοι οἱ ἄνθρωποι μὲ καποίαν ἐξαίρεσιν· οἷον, πᾶς ἄνθρωπος θέλει τὴν εὐτυχίαν του διότι εἶναι καὶ ἄνθρωποι, οἵτινες ὅχι μόνον τὴν εὐτυχίαν τῆς ζωῆς, ἀλλὰ καὶ αὐτὴν τὴν ζωὴν ἀπαρνοῦνται δι' ὑψηλότερον σκοπόν· ἀναγκαῖος, τὸν ὁποῖον ἀκολουθοῦσιν ὅλοι οἱ ἄνθρωποι, ἐὰν ἔχωσι Λόγον· καὶ οὗτος εἶναι ὁ νόμος τῆς ἀρετῆς.

ποδισθῶσιν, ἢ νὰ προσχθῶσιν, ἢ καὶ νὰ ἀλλοιωθῶσιν ὅπως οἱ οἶον, τὸ ἀναπνεῖν, τὸ κοιμᾶσθαι, τὸ ἐνδραμεῖσθαι, ἰδρῶναι κτλ. Ὅτι λοιπὸν οὕτω θεωρούμενον ὑπόκειται εἰς τὴν θέλησιν, ἐμπορεῖ νὰ γείνη καὶ καθήκοντος ἀντικείμενον· οἶον, Μὴ χαλάσης τὸν στόμαχόν σου δι' ἀμετρίας. Μὴ ἐμποδίσῃς τὴν διαφύρῃσίν σου με στενοχωρητικούς τρόπους κτλ.

ΚΒ'. Μ' ὅλον ὅτι ὁ τῆς ἀρετῆς νόμος πρέπει νὰ εἶναι διὰ τοὺς ἀνθρώπους ἢ ἐκ τοῦ ἀντικειμένου παρακινήτικῃ ἀρχῇ ὅλων τῶν πράξεων· πρέπει μ' ὅλον τοῦτο νὰ προστεθῇ εἰς αὐτοὺς καὶ τις ἐκ τοῦ ὑποκειμένου προσδιοριστικῇ ἀρχῇ, ἢ τὸ κινεῖν ἢ τὸ λεγόμενον ἐλατήριον, τὸ ὁποῖον διαπερᾷ καὶ ἐμψυχώνει ὅλον τὸν πράττοντα εἰς τρόπον, ὥστε ἢ ἐκ τῆς αἰσθητικῆς ὁρμῆς προσερχομένη κλίσις καὶ ἀποστροφή, μ' ὅλον ὅτι αὕτη προσφέρει τὴν ὕλην τῶν πράξεων, νὰ μὴ προσδιορίζῃ αὕτη καὶ μόνη τὴν θέλησιν· διότι κατ' ἄλλον τρόπον ἤθελεν εἶσθαι ἐξωτερικῇ καὶ ἐνδεχομένη ἢ τῶν πράξεων πρὸς τὸν νόμον συμφωνία. Τὸ ἐλατήριον τοῦτο πρέπει νὰ εἶναι αἶσθημα ἢ πάθημα προσερχόμενον ἀπὸ τὴν ἔννοιαν τῆς τοῦ νόμου ἀγιότητος· καὶ ἀρμόδιώτατα ἐμπορεῖ νὰ ὀνομασθῇ σέβας πρὸς τὸν νόμον. Τὸ πάθημα τοῦτο τόσον πλέον συνεργεῖ τὴν ἐκ τοῦ ἀγαθοῦ προξενουμένην χαρὰν, ὅσον εἶναι δι-
αρκέστερον καὶ ἰσχυρότερον, ἐπειδὴ γίνεται δι' αὐτοῦ πάν-
τοτε ἐκουσιώτερον τὸ ὑποκείμενον νὰ ὑποτάσσεται εἰς τὸν νόμον, καὶ νὰ ἀγαπᾷ τῆς ἐντολῆς τὸ ἀντικείμενον.

ΚΓ'. Διότι εἶναι ὁμολογούμενον παρὰ πάντων, ὅτι τῇ αἰσθητικῇ ὁρμῇ τὰ αἰτήματα δὲν ταυτίζονται μὲ τὰ τοῦ πρακτικοῦ Λόγου· ἐκείνη, ἢ αὕτη οὕσα μὲ τὴν ὁρμὴν τῶν ἀλόγων κτηνῶν, ἀπαιτεῖ μόνον νὰ ἀναπαυθῇ χω-
ρὶς νὰ παρατηρῇ ἂν ἀδίκως ἢ δικαίως· ὁ δὲ Λόγος, ἔαν

θέλωμεν νὰ ὁμολογήσωμεν εὐλικρινῶς τὴν συνείδησίν μας, ἀπαιτεῖ νὰ μὴ ἀδικήσωμεν τινὰ, ἀλλὰ νὰ πράττωμεν τὸ ἀγαθόν. Πρέπει λοιπὸν τὴν αἰσθητικὴν ὁρμὴν, ὅχι νὰ τὴν ἐξολοθρεύσωμεν, διότι αὐτὴ μᾶς δίδει τὴν ὕλην τῆς ὑπάρξεώς μας δεικνύουσα τοὺς τρόπους τῆς συντηρήσεώς μας, ἀλλὰ νὰ τὴν καθυποτάξωμεν εἰς τὴν θέλησιν. Τὸ αἶσθημα λοιπὸν τῆς ἀγιότητος τοῦ νόμου πρέπει νὰ βασιλεύῃ εἰς τὰς καρδίας μας, καὶ νὰ ἀναχαιτίζῃ τὴν ὁρμὴν, ὡς αἰετὶς ἐπιχειρῇ διὰ κακῶν μέσων νὰ ἐκπληρώσῃ τὰ ἔργα της. Τοῦτο τὸ αἶσθημα, μ' ὅλον ὅτι ὡς σέβας πρὸς τὸν νόμον ἐμπορεῖ νὰ μᾶς φαίνεται ἀηδὲς καὶ πικρὸν, πρέπει νὰ μᾶς εὐφραίνῃ θεωροῦντας, ὅτι τὸ πρὸς τὸν νόμον σέβας εἶναι σέβας πρὸς τὸν νομοδότην Λόγον, καὶ ἐπομένως σέβας πρὸς ἡμᾶς αὐτούς· ἡ συναίσθησις τῆς ἡμετέρας νομοδοτικῆς μεγαλειότητος πρέπει νὰ μᾶς ἐμψυχόνῃ καὶ νὰ μᾶς κάμνῃ προθυμοτάτους εἰς τήρησιν αὐτῶν τῶν ἡμετέρων θεσπισμάτων, καὶ φίλους τῶν τοῦ νόμου ἀντικειμένων.

ΚΔ'. Τὸ αἶσθημα τοῦτο, ἢ τὸ ἐλαττήριον, ἢ τὸ σέβας πρὸς τὸν νόμον εἶναι· α') ἀπόλυτον, ἐπεὶ δὲν κρέμαται ἀπὸ διδόμενά τινα ἐξωτερικά, καθὼς τὸ πρὸς ἄνθρωπον τινὰ σέβας, τὸ ὅποιον γεννᾶται ἐκ τῆς τούτου παρουσίας καὶ παρατηρήσεως, διὰ τὴν ὁποίαν κάμνομεν τὸ ἀγαθὸν καὶ ἀπεχόμεθα ἀπὸ τοῦ κακοῦ· β') ἀπεριόριστον, ἐπεὶ δὲ ὁ νόμος εἶναι κατὰ πάντα ἅγιος καὶ τίμιος, ἐνῶ εἰς πάντα σεβαστὸν ἄνθρωπον δυνάμεθα νὰ εὐρωμεν καὶ ἐλλείμματα, τὰ ὅποια μᾶς περιορίζουν τὸ πρὸς αὐτὸν σέβας μας· γ') γενικῶς ἀποδεκτὸν, ἐπεὶ καὶ ὁ νόμος ἔχει τὸ κύρος δι' ὅλους τοὺς ἀνθρώπους, ἐνῶ τὸ πρὸς ἄνθρω-

πον σέβας δὲν δύναται νὰ ἔχῃ τοιοῦτον κύρος. Να ἐκλάβωμεν δὲ ἐλαττήριον πρὸς τὸ ἀγαθὸν παθολογικὰ τινὰ αἰσθήματα, ὡς ἐλπίδα ἀπολαύσεως ἀπὸ τοῦ ἀγαθοῦ, καὶ φόβον κολάσεως διὰ τὸ κακὸν, εἶναι τὸ αὐτὸ καὶ νὰ ἀφηνεύωμεν ὅλης τῆς ἠθικῆς τὴν οὐσίαν, ἐπεὶδὴ τότε ὁ ἄνθρωπος θέλει πράττει τὸ ἀγαθὸν καὶ ἀποφεύγει τὸ κακὸν ὅχι ἀπολύτως, ἀλλὰ σχετικῶς διὰ τὴν ἀπόλαυσίν του, καὶ οὕτως ἐμπορεῖ πολλάκις νὰ παρεκτραπῇ, καὶ κατὰ σύγκρισιν δύο ἀπολαύσεων νὰ προκρίνῃ τὴν ἐκ τῆς πράξεως τοῦ κακοῦ.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Β'.

Τί εἶναι Ἀρετὴ.

ΚΕ.

Ἀπὸ τὴν κατὰ τὸ συνειδὸς ἐκπλήρωσιν τοῦ καθήκοντος (IH') ἐκπηγάζεται ἡ ἀρετὴ. Γίνεται δὲ κατὰ τὸ συνειδὸς ἡ τοῦ καθήκοντος ἐκπλήρωσις, ὅποτε εἰς τὰς πράξεις ὑπόκεινται ὡς ἑστέες τοιαῦτα φρονήματα, διὰ τῶν ὁποίων ἀναλαμβάνουν τὴν εἰκόνα γνητίας ἡλικιότητος· ἐπεὶδὴ δὲ τὰ φρονήματα ταῦτα δὲν εἶναι ἄλλα, εἰ μὴ τὸ ἀπόλυτον πρὸς τὸν ἡλικὸν νόμον σέβας (KB'), αὐτὸ τοῦτο τὸ σέβας εἶναι καὶ ἡ ἀληθινὴ καὶ οὐσιώδης εἰκὼν τῆς ἀρετῆς. Ἀρετὴ λοιπὸν ἐν γένει εἶναι ἡ κατὰ τὸ καθήκον πράξις τοῦ ἀνθρώπου προερχομένη ἀπὸ σέβας ἢ ἀπὸ ἀγάπην πρὸς τὸ ἀγαθὸν (A'). Ἀρεταὶ δὲ εἶναι τὰ διάφορα εἶδη, κατὰ τὰ ὁποῖα ἀναφαίνεται ἡ ἐν γένει ἀρετὴ διὰ μερικῶν καὶ προσδιορισμένων πράξεων.

Σημείωσις. Ἀρετὴ κατὰ λέξιν σημαίνει ἀρμολή, καὶ παράγεται ἀπὸ τοῦ ῥήματος ἄρειν, ἡγουν προσκροῦσθαι, καθότι εἶναι ἡ μόνη εἰς τὸν λογικὸν ἄνθρωπον ἀρμολύουσα διαγωγή· ἐὰν τὴν παράγωσι τινὲς ἀπὸ τοῦ Ἀίρειν, ἡγουν ἐκλέγειν, πρέπει καλλίον νὰ τὴν παράγωσιν ὅθεν παράγεται καὶ τὸ αἰρεῖν, ἡγουν ἀπὸ τοῦ ἄρειν· ἡ δὲ ἀπὸ τοῦ Ἀεῖ ῥέειν παραγωγή της εἶναι ἀπίθανος.

Κς'. Ἡ ἀρετὴ λοιπὸν ἔπεται ὅτι εἶναι ἠθικὴ τελειότης τοῦ ἀνθρώπου· καὶ ἐπειδὴ ὁ ἄνθρωπος εἶναι ἀτελής καὶ περιωρισμένος, ὡς παλαιῶν πάντοτε μὲ πάθη καὶ κλίσεις ἐναντίας, τὰς ὁποίας τόσον εὐκολώτερα καταπαλαίει, ὅσον συγχυότερα τὰς νικᾷ· ἐμπορεῖ νὰ πλησιάζῃ κατὰ τὸ μᾶλλον καὶ ἥττον εἰς αὐτὴν διὰ τῆς καθημερινῆς ἀσκήσεως· ἐὰν δὲ ἐννοήσωμεν τέλειόν τι καὶ καθαρῶς λογικὸν ὄν, καὶ ἡ τελειότης του θέλει εἶσθαι ἀπεριόριστος καὶ αὐξήσεως ἀνεπίδεκτος, ἐπειδὴ ἡ θέλησίς του δὲν προσδιορίζεται διὰ κλίσεων. Αὕτη εἶναι ἡ ἰδέα τῆς ἀγιότητος, ἥτις προσιδιάζει εἰς τὸν ἀπειροτέλειον Θεόν, καὶ πρὸς τὴν ὁποίαν ἀπευθύνεται ὁ περιωρισμένος ἄνθρωπος· διὰ τοῦτο ὁ ἠθικὸς νόμος ἐμπορεῖ νὰ ἐκφρασθῇ. *Σπούδασον νὰ γέλῃς ἅγιος ἢ κατὰ τὸ εὐαγγελικόν. «Γίνεσθε τέλειοι, ὥσπερ ὁ πατήρ ὑμῶν ὁ ἐν τοῖς οὐρανοῖς τέλειός ἐστιν.»*

ΚΖ'. Καὶ ἐπειδὴ κυρίως δὲν δυνάμεθα νὰ φθάσωμεν τὴν τελειότητα ταύτην, ἀλλὰ μόνον διὰ συνεχῶν προόδων νὰ πλησιάζωμεν εἰς αὐτήν, καὶ ἐπομένως ὅχι νὰ γείνωμεν οἱ αὐτοὶ, ἀλλ' ὅμοιοι μὲ τὸν Θεόν· διὰ τοῦτο ἡ ἀνωτέρω (Κς'.) ἐκφρασις σημαίνει κυρίως *Σπούδασον νὰ γέλῃς ὅμοιος μὲ τὸν Θεόν*· καὶ ἐπειδὴ διὰ τῆς μὲ τὸν Θεόν προσομοιώσεως ἐμβαίνομεν εἰς πνευματικὴν τινα μὲ τὸν Θεόν κοινωνίαν, καὶ ἐνούμεθα μὲ τὸ Θεῖον· διὰ τοῦτο ἐμπορεῖ νὰ ἐκφρασθῇ ὁ νόμος καὶ οὕτω, *Σπούδασον νὰ ἐνωθῇς μὲ τὸν Θεόν.*

ΚΗ· Ὅστις σπουδάζει νὰ φθάσῃ τὴν ἠθικὴν τελειότητα, καὶ διὰ καθημερινῆς ἀσκήσεως προχωρεῖ εἰς αὐτὴν, ἀποκτᾷ εὐκολίαν τινὰ εἰς τὸ νὰ πράττῃ τὸ ἀγαθόν, καὶ λέγεται ὅτι ἔχει ἔξιν τοῦ ἐκτελεῖν τ' ἀγαθὰ. Ἐμπορεῖ λοιπὸν ἡ ἀρετὴ νὰ ὀρισθῇ σπουδὴ ἀδιάκοπος πρὸς ἐπίτευξιν τῆς τελειότητος καὶ ἀγιότητος, καὶ ἔξιν τοῦ ἐκτελεῖν τὸ ἀγαθόν· ἀλλ' ἡ ἔξιν αὕτη δὲν πρέπει νὰ ἐκληφθῇ μηχανικῇ, ἥγουν διὰ μόνον προσθερισμὸν γεννωμένη, ἀλλ' ἐλευθέρα, ἥγουν ἐξ ἐσωτερικῆς τιμῆς καὶ ὑπακοῆς πρὸς τὸν νόμον ἀδιάλειπτος ἀγάπη τοῦ ἀγαθοῦ. Ἡ ἀρετὴ λοιπὸν δὲν ἔμπορεῖ νὰ στερηθῇ τὴν ἀσκησιν καθὼς οὐδὲ κάμμία ἀπὸ τὰς ἄλλας ἔξεις. Διὰ τοῦτο ἀπῆται δικαίως Διογένης ὁ Κυνικὸς ταύτην τὴν ἀσκησιν ἀπὸ πάντα φιλάρετον (Διογ. Λαέρ. 5', 70 71).

Σημείωσις. Ἡ ἀρετὴ εἶναι μίξ, προσδιοριζομένη ἀπὸ τὴν ἀρχικὴν νομοθεσίαν τοῦ πρακτικοῦ Λόγου· ἡ δὲ διαίρεσις αὐτῆς εἰς φυσικὴν ἀρετὴν καὶ εἰς χριστιανικὴν ἔχει τὴν θάσιν τῆς εἰς τὰ ἐφεξῆς Φυσικῶς ἐνάρετος εἶναι ὁ ἄνθρωπος, ὅταν ἔχῃ ὅλον του τὸ θάρρος νὰ τὴν κατορθώσῃ εἰς τὰς φυσικὰς του δυνάμεις· καὶ πολλοὶ ἐθνικοὶ τὴν ἐκατόρθωσαν κατὰ τὴν ἀψευδῆ τῆς ἀγίας γραφῆς «Ἔθνη τὰ μὴ νόμον ἔχοντα φύσει τὰ τοῦ νόμου ποιεῖ» ἥγουν χωρὶς τὴν ἐξ ἀποκαλύψεως θεῖαν ἐδηγίαν πράττουσιν ἐνάρετα ἔργα· χριστιανικῶς δὲ, ὅταν αἰτῇται θεοθεν τὸ τοῦ ὑψίστου ἔλεος βοηθητικόν, καὶ ἀντιληπτικὸν τῶν ἐναρέτων του πράξεων. Ἡ δὲ διαίρεσις τῆς ἀρετῆς εἰς φυσικὴν καὶ πολιτικὴν εἶναι περιττὴ, ἐπειδὴ ἐκείνη συμπεριλαμβάνει καὶ ταύτην· διότι ὁ Λόγος αὐτὸς ἀπαιτεῖ ἀπὸ τὸν ἄνθρωπον ὡς πολίτην νὰ εἶναι ὑπήκοος εἰς τοὺς νόμους τῆς πόλεως· αὕτη δὲ ἡ ὑπακοὴ ὀνομάζεται πολιτικὴ ἀρετὴ· καὶ διὰ νὰ εἶναι τοῦτο, πρέπει νὰ γίνεταί ἀπὸ σέβας καὶ ἀγάπην πρὸς τοὺς νόμους, καὶ ὄχι ἀπὸ φόβον ποινῆς· διότι ἄλλως παύει νὰ εἶναι ἀρετὴ καὶ γίνεταί φάσμα τῆς ἀρετῆς. Πολλάκις δὲ εἰς τὸ φάσμα τῆς ἀρετῆς ὑπόκεινται βάσεις κακὰ φρονήματα, καθὼς βεβαίονται τὸ λεγόμενον ἀπ' ὅλους τοὺς ὑποκριτάς· ἡ ὑπόκρισις, καθὼς φιλὸν παίγιον μὲ τὴν ἀγιότητα, τὴν ἐποίαν ἔχουν εἰς ὑποκριταὶ προσωπεῖον διὰ νὰ ἀπατώσιν τοὺς ἄλλους πρὸς ὀφελός των, εἶναι ἀναμφιβόλως ἀθεμιτότατον καὶ ἐπιβλαβέστατον κακὸν εἰς τὴν ἀνθρωπότητα. Σημειοῦμεν δὲ

πρόσέτι, ὅτι φάσματα ἀρετῆς εἶναι καὶ αἱ ἐκ κράτους, οἰκογενείας, τύχης, ἔθνους φαινόμεναι ἀρεταί, ἐὰν δὲν προέρχωνται καὶ ἀπὸ ὑψηλότερα φρονήματα· ὅστις εἶναι, φερ' εἰπεῖν, ἀπὸ φυσικῇ διαθέσει εὐεργετικῆς, ἢ ἀπὸ ἀνιέρθιστα νεύρα σιμνός, ἢ ἀπὸ συνήθειαν οἰκιακῆς ἀγωγῆς δὲν ὑβρίζει ἄλλους, ἢ εἶναι ἀνδρείος, διότι ἀνεδράφῃ εἰς τὰ ἔρη, καὶ συνεισληραγωγεῖτο μὲ τοὺς συμπατριώτας του, τοῦτον δὲν δυνάμεθα νὰ εἰπώμεν ἀληθῶς ἐνάρητον, ἐὰν τὰ προτερήματα ταῦτα δὲν τὰ ἐκτελῇ ἀπὸ σέβας καὶ ἀγάπην πρὸς τὸν ἡθικὸν νόμον τοῦ Λόγου.

ΚΘ'. Θεωρουμένη ἡ ἀρετὴ ὡς αὖξουσα δεξιότης πρὸς τὸ ἀγαθὸν (Κς'). ἐπιδέχεται καὶ βαθμῶν τινῶν προσδιορισμὸν, ἡγουν τὰ εἰς τὴν ἀρετὴν ὡς βάσις ὑποκείμενα φρονήματα φαίνονται ὡς πρὸς τὴν ἐνέργειαν τῆς κατὰ τὸ καθῆκον διαγωγῆς ὡς ἐπιτεταμένον τι μέγεθος (Μεταφυσ. (Νς', ΕΗ'). Ἀλλὰ διὰ νὰ προσδιορισθῇ βαθμὸς τις τῆς ἀρετῆς, πρέπει νὰ ἐξετασθῶσιν ὅχι μόνον αἱ ἐκτάσεις μερικῶν τινῶν ἐναρέτων πράξεων, καὶ τὰ ἀντίθετά των ἐμπόδια, ἀλλὰ καὶ ἡ διάρκεια τῆς ἐναρέτου διαγωγῆς· διὰ τοῦτο ὁ προσδιορισμὸς οὗτος μένει πάντοτε ἀβέβαιος.

Σημείωσις. Ἡ ἀρετὴ καθ' ἑαυτὴν ὡς νοητὸν τι θεωρουμένη εἶναι τέλειον τι καὶ ἀπολυτὸν, οὐδ' ἐμπορεῖ νὰ εἶναι βαθμὸς ὑψηλοτέρου ἢ κατωτέρου· ἀλλ' ἡ διὰ μερικῶν πράξεων ἐν τῷ χρόνῳ φαινομένη, πρέπει καθὼς ὅλαι αἱ ἀντιληπταί τῶν πραγμάτων ποιότητες, νὰ ἐπιδέχεται διαφόρους βαθμούς· καὶ ἐμπορεῖ καὶ ἡ ἀρετὴ ἐνὸς καὶ τοῦ αὐτοῦ ὑποκειμένου κατὰ διαφόρους χρόνους, καὶ ἡ ἀρετὴ διαφόρων ὑποκειμένων συγχρόνων ἢ ἑτεροχρόνων νὰ παραβληθῶσι πρὸς ἀλλήλας, καὶ νὰ διρισθῇ τίς εἶναι μεγαλητέρα ἢ μικροτέρα, ἡγουν τίς πλησιάζει μᾶλλον καὶ τίς ἦτον εἰς τὴν ἰδέαν τῆς ἀρετῆς· οἷον, ἡ ἀρετὴ τοῦ Σωκράτους πρὸς τὴν τοῦ Πλάτωνος, Θρασυβούλου, Ἐπαμινώνδου, Κάτωνος κτλ. Ἀλλ' ὁ προσδιορισμὸς οὗτος ὅτι εἶναι ἀβέβαιος, γίνεται φανερόν· διότι ἐὰν ἐξετάσωμεν μερικάς τινας πράξεις, πρέπει νὰ θεωρήσωμεν ὅχι μόνον τὴν ἐκτασίν των (οἷον, ἐὰν τις ὠφέλησας πολλοὺς διὰ τὴν εὐεργεσίαν του) καὶ τὰ τούτων ἐμπόδια (οἷον, ἐὰν εὐεργετῶν τις ἔχασε πολλὴν περιουσίαν, ἢ χρόνον, ἢ ἰδίαν του ὠφέλειαν, τὰ ὅποια ἔπρεπε νὰ τὸν ἐμποδίζον νὰ εὐεργετῇ), ἀλλὰ καὶ τὰ τούτων ἐλαττήρια (οἷον, ἐὰν εὐεργέτησιν ἐκ φιλάνθρωπίας, ἢ φιλοδοξίας, ἐλπίδος ἢ

υποχρεώσεως, ἢ ἐπιθυμῶν νὰ γείνη ἀγαπῆτος κτλ.). Καὶ ἐπειδὴ προσέτι μερικαὶ πράξεις δὲν ἀπιδεικνύουσιν ἔξιν εἰς τὸ ἀγαθόν, πρέπει νὰ εἶναι σερὴ ἀδιάκοπος τοιούτων πράξεων διὰ νὰ σαρηνίσῃ πιθανώτατα τὰ ἀγαθὰ τοῦ ἐναρέτου φρονήματα· βεβαίαν ὅμως κρίσιν ἐμπορεῖ νὰ κάμῃ ὅς τις γνωρίζει ἀνελλιπῶς καὶ τὰς ἐσωτερικὰς καὶ τὰς ἐξωτερικὰς περιστάσεις τοῦ πράττοντος, ἤγουν ὁ πάντων τῶν ἀνθρώπων καρδιαγνώστης ΘΕΟΣ.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Γ'.

Περὶ ἁμαρτήματος καὶ κακίας.

Α'.

Ἐὰν αἱ πράξεις τοῦ ἀνθρώπου ἀντιμάχωνται εἰς τοὺς νόμους, εἰς τοὺς ὁποίους εἶναι καθυποβεβλημένος, ὀνομάζονται ἄνομοι ἢ παράνομοι γενικῶς. Ἐὰν δὲ οἱ νόμοι εἶναι ἠθικαὶ ἐντολαὶ ἢ ἀπαγορίαι, καὶ κατ' αὐτῶν ἀντιφέρονται αἱ πράξεις, διότι ὁ πράττων δὲν ἔχει σέβας πρὸς τοὺς νόμους, ὀνομάζονται πράξεις κακοήθεις· τοιαῦται πράξεις ὀνομάζονται καὶ ἁμαρτήματα, καὶ ἐὰν ἡ συχνὴ αὐτῶν ἐπανάληψις δεικνύῃ ὅτι ἔγιναν ἔξεις εἰς τὸν πράττοντα αἱ πράξεις αὗται, ὀνομάζονται κακίαι.

ΑΑ. Ἡ παράβασις ἐνδεχομένου νόμου λέγεται ἑλλειμμα ἢ ἐλάττωμα· ἡ δὲ τοῦ διαθεβαιωτικοῦ ἀφροσύνη, ἡ δὲ τοῦ ἀναγκαίου, ἁμαρτήμα (ΙΘ'). ἢ ἀνόμημα· ἐὰν, φερ' εἰπεῖν, τεχνίτης παραβαίνει τοὺς νόμους τοῦ νὰ κατασκευάζῃ καλὰ τὰ ἔργα του, λέγεται ὅτι κάμνει ἐλάττωμα· ἐὰν δέ τις δὲν φυλάττῃ τοὺς νόμους τῆς εὐτυχίας του, λέγεται ἀφρων· ἐὰν δὲ παραβαίνει τοὺς γενικοὺς καὶ καθολικοὺς τῆς ἠθικῆς νόμους, παράνομος μὲν ἀπλῶς, κακὸς δὲ, ἐὰν τὸ κάμνῃ πρὸς κατα-

φρόνησιν τοῦ νόμου ἐκ μοχθηρᾶς ἕξεως (Α΄).· διότι ἐνδέχεται νὰ εἶναι καὶ παράνομος, χωρὶς νὰ εἶναι κακός· οὕτω φεῖται, ὅταν τις οἰκειοποιῇται χαμένον τι πρᾶγμα, νομίζων αὐτὸ ἀδέσποτον, εἶναι παράνομος, καθότι θέλει νὰ κυριεύσῃ ξένον κτῆμα· ἐὰν δὲ ἐξεύρων ὅτι εἶναι τοῦ δεῖνος καταφρονῇ τὸν νόμον καὶ τὸ ἀρπάξῃ, τότε κάμνει ἀμάρτημα τὸ ὁποῖον εἶναι κακία.

ΑΒ΄. Ἀλλὰ τίς εἶναι ὁ Λόγος, διὰ τὸν ὁποῖον ἀμαρτάνει ὁ ἄνθρωπος; βέβαια, διότι δὲν ἔχει μόνον τὴν δύναμιν τοῦ ἐνεργεῖν, ἥγουν τοῦ προσδιορίζειν ἑαυτὸν αὐτοκινήτως διὰ τοῦ Λόγου, ἀλλὰ καὶ τὴν δεκτικότητα τοῦ πάθους, ἥγουν τὰ νὰ προσδιορίζεται ὑπὸ τῶν αἰσθητικῶν ὁρμῶν ἐναντίον τοῦ νόμου· ὁ δὲ ἐσχατος λόγος ταύτης τῆς παθητότητος εὐρίσκεται εἰς τὸ περιορισμένον καὶ ἀσθενὲς τῆς ἀνθρωπίνης φύσεως, διὰ τὴν ὁποίαν δὲν εἶναι ἄκρατος καὶ καθαρὰ ἡ ἐνέργειά της. Ἀλλὰ πρέπει νὰ διακρίνωμεν ἐνταῦθα τὰ ἀμαρτήματα, τὰ ὁποῖα γεννῶνται ἀναγκαίως ἀπὸ τὸν περιορισμὸν τῆς ἀνθρωπίνης φύσεως, ἀπὸ τὰ ἀμαρτήματα τὰ προερχόμενα ἀπὸ τὴν θέλησίν του· ἐκεῖνα οὐδὲ ἀμαρτήματα λέγονται· ἐπειδὴ καὶ τὸ ἀμάρτημα, καθὼς καὶ ἡ ἀρετὴ, εἶναι ἐλεύθερον ἔργον τοῦ ἀνθρώπου.

ΑΓ΄. Τὸ μέγιστον ἀμάρτημα τοῦ ἀνθρώπου εἶναι ἡ κακία (Α΄).· γίνεται δὲ καὶ αὕτη ἕξις εἰς τὸν ἄνθρωπον, καθὼς καὶ ἡ ἀρετὴ, ἥγουν, ὅχι μηχανικῶς, ἀλλ' ἐσωτερικῆς καὶ ἐλευθέρως θελήσεως τοῦ ἀνθρώπου (ΚΗ΄). Μ' ὅλον ὅτι λοιπὸν λέγομεν περὶ τοῦ κακοῦ ἀνθρώπου, ὅτι εἶναι δούλος τῆς κακίας, ἐπειδὴ κυριεύει εἰς αὐτὸν ἡ κακία τόσον, ὥστε φαίνεται αὐτὸς ὡς νὰ ἔχασεν ὅλην ὀλοτελῶς τὴν τῆς ἐλευθερίας ἐνέργειαν· ἡ ἔκφρασίς μας ὁμῶς γίνεται τροπολογικῶς, ἐπειδὴ ἡ ἐνέρ-

για τῆς ἐλευθερίας, ὡς ἀρχικὸς χαρακτήρ, καὶ οὐσιώδης καὶ ἀπαραίτητος, ἐμπορεῖ μὲν νὰ παραλλάσῃ κατ' ἀνθρώπους, καθὼς καὶ αἱ ἄλλαι ἐνέργειαι τῶν οὐσιωδῶν τοῦ ἀνθρώπου δυνάμεων, ἀλλ' ὅχι καὶ νὰ καταργηθῇ παντελῶς· ἡ δουλεία λοιπὸν τοῦ κακοῦ εἶναι θεληματικὴ· ἡδύνατο πᾶσαν στιγμὴν νὰ διαρρήξῃ τὰ δεσμὰ, ἐὰν μόνον ἤθελε μὲ τὰ σωστά του. Διὰ τοῦτο δὲν τὸν ταλανίζομεν μόνον, καθὼς τὸν ὑπ' ἀνάγκης ἐξωτερικῆς εὐρισκόμενον εἰς δουλείαν, ἀλλὰ καὶ τὸν καταφρονοῦμεν καὶ τὸν ἀποτροπιάζομεθα ἐνταυτῷ τρόπῳ τινά, ἔπειδὴ κρίνομεν δικαίως, ὅτι ὁ κακὸς δὲν τιμᾷ, ὅσον πρέπει, τὸν ἑαυτὸν του ἢ τὸν νόμον τοῦ Λόγου του, καὶ διὰ τοῦτο δὲν ἐπιβεβαιώνει εἰς τὸν ἑαυτὸν του τὴν ἀξίαν λογικοῦ ὄντος, καθὼς ἐχρεώσται καὶ ἡδύνατο νὰ τὸ κάμῃ ἂν ἤθελεν.

ΔΔ'. Πρέπει δὲ νὰ διακρίνωμεν τὴν κακίαν ἀπὸ τὴν μὴ ἀρετὴν· αὕτη κυρίως εἶναι στέρησις ἢ ἄρνησις ἀρετῆς, καὶ ἐνυπάρχει εἰς τοὺς ἀνθρώπους νὰ πράξουν τὴν ἀρετὴν, ὅποιοι εἶναι· οἱ παῖδες· ἀπ' οὗ ὠριμάσῃ ὁμως ἡ ἡλικία τοῦ ἀνθρώπου, ἤγουν ἀναπτυχθῶσιν αἱ πνευματικαὶ καὶ σωματικαὶ δυνάμεις του, καὶ εἶναι ἱκανὸς εἰς κατ' ὄρθωσιν τῆς ἀρετῆς, τότε ἡ μὴ ἀρετὴ εἶναι· δεῖγμα ἡθικῆς διαφθορᾶς, καὶ πλησιάζει εἰς τὴν κακίαν· καὶ γίνεται ἀληθινὴ κακία, ἐὰν δὲν προφθάσῃ ὁ ἐλεύθερος Λόγος νὰ τὴν ἀποβάλλῃ πρόρριζον ἀπὸ τὸν ἄνθρωπον.

ΔΕ'. Διὰ τοῦτο πᾶς ἄνθρωπος ἐνήλικος καὶ κύριος τοῦ ἑαυτοῦ του εἶναι ἡ ἡθικῶς ἀγαθὸς καὶ ἐνάρετος, ἢ ἡθικῶς κακὸς· ἡθικὴ ἀδιαφορία ἐμφιλοχωρεῖ μόνον, ὅπου αἱ πράξεις δὲν γίνονται κατὰ τοὺς νόμους τῆς ἐλευθερίας, ὅποια εἶναι αἱ πράξεις ἢ τῶν νεογνῶν παιδίων, ἢ τῶν μωρῶν καὶ ἀνοήτων· ὡσαύτως καὶ αἱ πράξεις εἶναι ἢ ἀγαθαὶ καὶ ἐνάρετοι, ἢ ἡμαρτημένα καὶ κακαί· καὶ ἡ φαινομένη ἀδιαφορωτάτη πράξις, πρέπει νὰ

εἶναι ἐγχαραγμένη μετὰ τὴν σφραγίδα τῆς ἀρετῆς ἢ τῆς κακίας κατὰ τὰ ἐπικρατοῦντα εἰς τὸν ἄνθρωπον ἀγαθὰ ἢ κακὰ φρονήματα· ἀπολύτως δὲ ἐδιάφοροι πράξεις δὲν ὑπάρχουσιν εἰς τὴν ἀνθρωπότητα.

ΛΣ'. Ἀλλὰ πρέπει τὸ πρᾶγμα νὰ ἐννοηθῇ εἰδικῶς καὶ ἐκ τοῦ ὑποκειμένου· διότι ὕλικῶς καὶ ἐκ τοῦ ἀντικειμένου εἶναι καὶ πράξεις ἀδιάφοροι, ἡγουν ἐκ τῶν ὁποίων οὔτε κακόν, οὔτ' ἀγαθόν τι προξενεῖται εἰς τοὺς ἄλλους· οἶον, νὰ γράψω ὀρθὸς ἢ ἰσταμένος· νὰ δώσω 25 γρόσια· ἢ εἰκοσιπεντάγροσον χρυσοῦν νόμισμα εἰς ἀγόρασιν ὠνίου τινός, ἐὰν ἀκριβῶς ἰσοῦνται· ἢ μία μετὰ τὴν ἄλλην ποσότητα. Ἄλλη τις ὁμως ἀδιαφορία ἐπιθεωρουμένη ἀπὸ πυρρῶνισμὸν εἰς τὰς πράξεις, ὅτι δηλονότι καμμία πρᾶξις αὐτὴ καθ' ἑαυτὴν δὲν εἶναι οὔτε ἀγαθὴ οὔτε κακὴ, ἀλλὰ καὶ τὰ δύο προσδιορίζονται ἀπὸ ἐξωτερικοὺς νόμους καὶ συνηθείας « *Νόμῳ ἀγαθὸν καὶ Νόμῳ κακόν*, ἢ ἡθικὴ λέγω αὕτη ἀδιαφορία θανατόνει τὴν ἀρετὴν, καὶ πρέπει νὰ ἀποσταλθῇ εἰς τοὺς κόρακας.

ΛΖ'. Καθὼς ἡ ἀρετὴ θεωρεῖται ὡς αὔξουσα δεξιότης πρὸς τὸ ἀγαθὸν (ΚΣ'. ΚΘ'), οὕτω καὶ ἡ κακία πρέπει νὰ θεωρηθῇ ὡς αὔξουσα δεξιότης πρὸς τὸ κακόν. Ἐπιδέχεται λοιπὸν καὶ αὕτη τοὺς βαθμούς της, ἐπειδὴ καὶ εἰς αὐτὴν τὰ ὡς βάσις καθυποβαλλόμενα φρονήματα ὡς πρὸς τὴν ἐνέργειαν τῆς παρὰ τὸ καθήκον διαγωγῆς φαίνονται ἐπιτεταμένον μέγεθος. Ἦ' ὅλον τοῦτο καὶ ἐδῶ ὁ προσδιορισμὸς εἶναι ἀβέβαιος, ἐπειδὴ πρέπει νὰ θεωρηθῶσιν ὅχι μόνον αἱ μερικαὶ κακοήθειαι πρᾶξεις κατὰ τὴν ἑκτασίν των, καὶ τὰ ἀντίθετα αὐτῶν ἐμπόδια, καὶ τὰ συνεργοῦντα ἐλατήρια, ἀλλὰ καὶ ἡ διάρκειαι τῆς κακοήθους διαγωγῆς.

ΛΗ'. Ἐὰν λοιπὸν οἱ Στωϊκοὶ ᾔθελαν, ὅτι δὲν εἶναι διαφορὰ

ἀμαρτήματος πρὸς ἀμάρτημα, καθὼς οὐδ' ἀρετῆς πρὸς ἀρετὴν (Διογ. Λαέρ. Βιβ. Ζ'. 100, 120). ἀπέβλεπαν βέβαια πρὸς τὸν οὐσιώδη χαρακτῆρα τῶν πράξεων, καὶ πρὸς τὴν ἀγιότητα τοῦ νόμου, ὅστις κατὰ πάντα πρέπει νὰ εἶναι ἀπαράβατος ἀπὸ τοὺς ἀνθρώπους, καὶ εἶχαν κατὰ τοῦτο δίκαιον· ἀλλ' ὥς πρὸς τὰς ἐμπειρικὰς αὐτὰς πράξεις δὲν ἐμπορεῖ ν' ἀρνηθῇ κανεῖς ὅτι αἱ ἀρεταὶ καὶ αἱ κακίαι δὲν ἐκτείνονται κατὰ τὸ μᾶλλον καὶ ἥττον, καὶ ἐπομένως δὲν προξενοῦν βλάβας διαφόρους, ἤγουν μικροτέρας ἢ μεγαλητέρας. Ὅστις ἀπέχει, ἔλεγχαν, ἑκατὸν σταδίους ἀπὸ τὸν Κάνωσον, καὶ ὅς τις ἓνα, ἐπίσης καὶ οἱ δύο δὲν εἶναι εἰς τὸν Κάνωσον (Διογ. Λαέρ. Βιβ. Ζ'. 120). Ἐξ αὐτοῦ τούτου τοῦ παραδείγματός των ἀποδείχνεται, ἡ ἀνισότης τῶν ἀμαρτημάτων· διότι τὸ διάστημα τῶν ἑκατὸν σταδίων εἶναι μεγαλῆτερον παρὰ τὸ τοῦ ἑνός. Διὰ τοῦτο νομίζομεν εὐλόγως χειρότερον τὸν καθημερινῶς μεθύοντα παρὰ τὸν κᾶποτε πίπτοντα εἰς μέθην· καὶ ἀκρατέστερον τὸν ὅς τις δὲν τιμᾷ τὸν ἱερὸν τοῦ γάμου δεσμὸν παρὰ τὸν ὅς τις τὸν σέβεται· καὶ αἰσχροκερδέστερον τὸν ὅς τις δὲν φεῖδεται οὔτε πτωχὸν οὔτ' ὀρφανὸν οὔτε χήραν, παρὰ τὸν ὅς τις ζητεῖ νὰ ἀδικήσῃ τοὺς πλουσίους κτλ.

Σημείωσις. Πρέπει εἰδῶ νὰ κρίνωμεν ἐν παράδῳ τὴν ἀπ' Ἀριστοτέλους ἀρξομένην γνώμην Ἠθικολόγων τινῶν, ὅτι ἡ μὲν ἀρετὴ εἶναι μεσότης εἰς τὰς πράξεις· ἡ δὲ κακία εἶναι ἑκκλισις καὶ παρέκκλισις ἀπὸ τοῦ μέσου ἢ καθ' ὑπερβολὴν ἢ καθ' ἑλλειψιν (Ἀριστοτ. Ἠθικ. Νικομ. Β'. 5.). Εἶναι μὲν ἀληθές, καθὼς θέλει ὁ Ἀριστοτέλης, ὅτι καθ' ἓνα μόνον τρόπον γίνεται ὁ ἄνθρωπος ἀγαθός, κακὸς δὲ κατὰ πολλοὺς καὶ διαφόρους («Τὸ μὲν ἐμμετράνειν πολλὰ κτλ.· ἐστὶ . . . , τὸ δὲ καταρθεῖν μοναχῶς»), δὲν ἔπεται ὅμως ἐκ τούτων, ὅτι ἡ μὲν ἀρετὴ εἶναι μόνον μέσον τι μέτρον, ἡ δὲ κακία μόνον ἑκκλισις ἀπ' αὐτοῦ· διότι πρῶτον μὲν ὑπάρχουσιν ἠθικαὶ πράξεις, αἱ ὅσαι δὲν φαίνονται μεσότητες μεταξὺ δύο ἄκρων, καθὼς εἶναι ἡ φύλαξις τῆς ὑποσχέσεως· καὶ κακαί, αἵτινες δὲν φαίνονται ἀποχωρήσεις ἀπὸ τοῦ μέσου· οἷον, φόβος, κλοπῇ, μοιχεία κτλ. Δεύτερον δὲ, εἰς

τῆς αὐτῆς κακίας, αἱ ὅποιαι ἐμποροῦν νὰ θεωρηθῶσιν ὡς ἀποχωρήσεις, ἀντιστρέφει πολλάκις ἡ σχέσις· ἐάν, φερ' εἰπεῖν, εἴπῃ τις, ὅτι ἡ μὲν ἀσωτία δίδει καθ' ὑπερβολὴν, ἡ δὲ φιλαργυρία κατ' ἑλλειψιν, ἐμποροῦμεν νὰ ἀντιπαιμὲν εἰς αὐτὸν, ὅτι ἡ μὲν ἀσωτία κάμνει ὀλιγίστην οἰκονομίαν, ἡ δὲ φιλαργυρία μεγίστην. Τελευταῖον κατὰ τὸν τρόπον τοῦτον δὲν προσδιορίζεται ἰκανόν τι ἐκ τοῦ ἀντικειμένου μέτρον τοῦ ἀγαθοῦ· καὶ ἐάν εἰς εὐρεσιν τῆς μεσότητος ἔπρεπε νὰ ἐξετάσῃ τις κατὰ τὴν διαταγὴν τοῦ Ἀριστοτέλους « ὅτε δεῖ, καὶ ὡς δεῖ, καὶ ἐφ' οἷς, καὶ πρὸς οὓς, καὶ οὐ ἔνεκα » δὲν ἡδύνατο νὰ πράξῃ τι φοβούμενος μὴ δὲν ἐπιτύχῃ τὰ ἀπαιτούμενα· προσέτι ὁμολογεῖ καὶ ὁ Ἀριστοτέλης, « ὅτι τὸ μέσον οὐ τοῦ πράγματος, ἀλλὰ τὸ πρὸς ἡμᾶς », ἥγουν εἶναι ὑποκειμενικὴ, νὰ εἰπῶ οὕτω, σχέσις αὐτοῦ πρὸς ἡμᾶς· αὕτη δὲ εἶναι ἐνδεχομένη καὶ μεταβλητή. Καὶ ἐάν ἔπιπτε τινὸς εἰς τὸν νοῦν νὰ ἐφαρμόσῃ τὴν μαθηματικὴν θεωρίαν δύο ἀντιθέτων ποσῶν εἰς τὴν Ἀριστοτελικὴν περὶ ἀρετῆς καὶ κακίας δοῶν· οὗτος ἤθελε μᾶς παραστήσειν τὴν μίαν ἀπὸ τὰς δύο ἀντιθέτους κακίας = + α, τὴν δὲ ἄλλην = - α, καὶ ἐπομένως ἤθελεν ἐκλάθειν τὴν ἀρετὴν ὡς μηδὲν μεταξὺ τῶν δύο, ἐπειδὴ $+α - α = 0$. Εἶναι ὁμῶς κατάδηλον, ὅτι ἀρετὴ καὶ κακία εἶναι θετικὰ, ἀλλὰ τὸ ἐν ἀντίθετον τοῦ ἄλλου, ἐπειδὴ ἐμποδοῦνται καὶ καταργοῦνται ὑπ' ἀλλήλων ἀπαράλλακτα, καθὼς εἰς τοὺς χρηματικούς ὑπολογισμοὺς εἶναι καὶ τὸ ὄφλημα θετικόν τι, ἀλλὰ ἀντίθετον τῆς περιουσίας, καὶ διὰ τοῦτο λεγόμενον ἑλλειπτικόν ἢ ἀποφατικόν, ἐπειδὴ σμικρύνει τὴν περιουσίαν, ἢ καὶ τὴν ἀφανίζει, ἐάν πληρωθῇ δι' αὐτῆς τὸ ὄφλημα.

ΛΘ'. Ἀμαρτήματα γινόμενά κατὰ πρόθεσιν καὶ ἐπίτηδες, καὶ ἐκπηγάζοντά ἐκ καταφρονητικῶν τοῦ νόμου φρονημάτων, ὀνομάζονται κακουργήματα (ΛΑ'). Πλημμελήματα δὲ ἢ σφάλματα, ἐάν προέρχωνται ἀμέσως ἀπὸ ὀλιγωρίαν τοῦ νόμου προπορευομένην τῆς πράξεως ὀνομάζονται προσέτι ὁρέξεως ἢ ἐν ἀμαρτήματα, ἐάν ὁ πράξας κάμῃ τι ἀπηγορευμένον ἀμελείας δὲ, ἐάν δὲν κάμῃ τι προσταγμένον· ἐμποροῦν δὲ καὶ τὰ δύο νὰ γείνουν καὶ ἀπὸ κακίαν καὶ ἀπὸ πλημμέλειαν.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Δ'.

Περὶ ἀξίας καὶ φαυλότητος τῶν πράξεων, ἀξιομισθίας καὶ τοῦ ὑπαίτιου· καὶ περὶ τοῦ ἐσωτερικοῦ ἡμῶν κριτοῦ· ἡγουν τοῦ συνειδότος, καὶ Θεοῦ τοῦ κριτοῦ μας.

Μ'.

Ἐπειδὴ ἡ μὲν πράξις τῆς ἀρετῆς εἶναι ἀπόλυτον ἀγαθὸν (Α), τὸ δὲ τούτου ἐναντίον, κακόν· διὰ τοῦτο εἰς ἐκεῖνο μὲν ἀποδίδεται ἡ ἐσωτερικὴ καὶ ἀπόλυτος ἀξία, ὁ ἀπόλυτος ἔπαινος· εἰς δὲ τοῦτο ἡ ἀπόλυτος καὶ ἐσωτερικὴ φαυλότης, ἡ ἀπόλυτος ἀποδοκιμασία τῶν πράξεων τοῦ ἀνθρώπου, καὶ αὐτοῦ τοῦ ἀνθρώπου ὡς ἐλευθέρου αἰτίου των. Ἀπὸ ταύτην τὴν ἀξίαν καὶ φαυλότητα κρέμαται καὶ ἡ ἀξιομισθία, καὶ τὸ ὑπαίτιον τῶν ἀνθρώπων ὡς πρὸς τὴν ἡθικὴν των διαγωγὴν, ἢ ἡ ἡθικὴ των ἀξιομισθία καὶ ἡ ἡθικὴ των αἰτία· τὸ δὲ ἀνυπαίτιον ἐμπορεῖ νὰ εἶναι ψιλὴ ἀπουσία τοῦ ὑπαίτιου χωρὶς τινα ἀληθινὴν ἀξιομισθίαν.

ΜΑ. Διότι πᾶσα πράξις ἐμπορεῖ νὰ ἔχῃ διπλὴν τινα ἀξίαν ἢ φαυλότητα, μίαν ἐξωτερικὴν καὶ σχετικὴν, καὶ ἄλλην ἐσωτερικὴν καὶ ἀπόλυτον· ἐκείνην μὲν ἔχουν αἱ ὠφελίμοι ἢ βλαβεραὶ πράξεις· ταύτην δὲ, αἱ ἀγαθαὶ ἢ κακαί. Κατὰ ταῦτα κρινόμενα ἡ ἀξιομισθία καὶ τὸ ὑπαίτιον, ἐμποροῦν καὶ αὐτὰ νὰ θεωρηθῶσι διπλῶς. Καὶ εἰ μὲν αἱ πράξεις εἶναι ὠφελίμοι ἢ βλαβεραὶ, εἶναι οἱ πράξαντες ἀξιόμισθοι ἢ ὑπαίτιοι ἐξωτερικῶς καὶ σχετικῶς· τοιαῦται ἀξιομισθία εἶναι, φερ' εἰπεῖν, αἱ βραβευόμεναι μὲ ἐγκόλπια ἀπὸ τοὺς ἡγεμόνας· καὶ τοιαύτη αἰτία εἶναι, ὅταν λέγωμεν ὁ θάνατος τοῦ δεῖνος προῆλθεν ἀπὸ τοῦ ἱατροῦ τὴν ἀμάθειαν· ἐσωτερικῶς δὲ καὶ ἀπο-

λύτως ἀξιόμισθοι ἢ ὑπαίτιοι εἶναι οἱ ἄνθρωποι, ὅταν αἱ πράξεις των ἀναφερόμεναι εἰς τὸν ἠθικὸν νόμον, καὶ εἰς τὰ φρονήματά των, κρίνονται ἀγαθαὶ ἢ κακαί.

ΜΒ'. Ἡ ἀξιομισθία ἠθικοῦ ὄντος πεπερασμένου εἶναι ἐπίσης περιωρισμένη, καθὼς καὶ ἡ αἰτία του, ἐπειδὴ, καθὼς τοιοῦτον, ἐμπορεῖ νὰ πλησιάσῃ καὶ εἰς τὴν ιδέαν τοῦ ἀγαθοῦ καὶ εἰς τὴν ιδέαν τοῦ ἀντιθέτου κακοῦ κατὰ διαφόρους βαθμοὺς (Κς, ΔΗ'). Τὸ μέγεθος τῶν ἀξιομισθιῶν καὶ αἰτιῶν του προσδιορίζεται διὰ τῆς ἐπιτεταμένης ποσότητος τῆς ἠθικῆς ἐνεργείας του, καθὼς φανερώνεται ὀλικῶς ἕως οὗ ὑπάρχει εἰς τὴν ζωὴν ταύτην. Διατὶ δὲ αἱ ἀμοιβαὶ του γίνονται ἀπὸ τὸν πανάγαθον θραβευτὴν αἰώνιαι, καὶ ἄπειροι· τοῦτο προέρχεται ἀπὸ τὴν πρὸς αὐτὸν σχέσιν του, καθὼς ἐρμηνεύεται κατὰ πλάτος εἰς τὴν ἐξ ἀποκαλύψεως ἱερὰν Θεολογίαν· ἡμεῖς δὲ, τὴν πεπερασμένην ἡμῶν φύσιν ἐξεύροντες, καὶ ἐὰν κατορθώσωμεν πᾶν εἰς ἡμᾶς δυνατόν ἀγαθόν, πρέπει νὰ λέγωμεν τὸ τοῦ ἱεροῦ εὐαγγελίου »Δοῦλοι ἄχρεῖτοι ἐσμέν.«

ΜΓ'. Ὁ προσδιορισμὸς τῆς ἐσωτερικῆς ἀξίας ἢ φαυλότητος τῶν πράξεων, καὶ ἐπομένως τῶν πραττόντων προσώπων, ὀνομάζεται ἠθικὸς καταλογισμὸς πρὸς διάκρισιν τοῦ δικανικοῦ· καὶ γίνεται καὶ εἰς τὴν ἀξιομισθίαν καὶ εἰς τὴν αἰτίαν καθ' ὅλον τὸ μέγεθός των. Ἡ πράξις τοῦ καταλογισμοῦ λέγεται εὐθύνη. Ἐπειδὴ δὲ ἀξιομισθία καὶ αἰτία δὲν δύναται νὰ μεταβῶσιν εἰς ἄλλο πρόσωπον κατὰ τὴν κυρίαν καὶ ἠθικὴν αὐτῶν σημασίαν· διὰ τοῦτο οὔτε διὰ ξένην ἀξιομισθίαν, οὔτε διὰ ξένην αἰτίαν γίνεται ὑπεύθυνος ὁ ἄνθρωπος.

ΜΔ'. Ἡ ἠθικὴ εὐθύνη διακρίνεται ἀπὸ τὴν δικανικὴν διὰ τῶν ἐφεξῆς δύο χαρακτήρων.

α. Ἡ ἠθικὴ εὐθύνη γίνεται ὅχι μόνον διὰ τὴν αἰτίαν,

ἀλλὰ καὶ διὰ τὴν ἀξιωμασίαν· διότι καὶ ἡ πλήρωσις τοῦ κατ' ἀνάγκην καθηκόντος ἐμπορεῖ ἠθικῶς θεωρουμένη νὰ λογισθῇ ἀξιωμασία, ἐὰν ὅχι ἀπὸ φόβου ποινῆς, ἀλλ' ἀπὸ σέβας τοῦ νόμου προσδιορίζεται ὁ ἄνθρωπος εἰς φύλαξιν τῶν ξένων δικαίων· ἀλλ' ἐπειδὴ ὁ ἠθικὸς νόμος αἰτεῖ πλείονα παρὰ τὸν τοῦ δικαίου· διὰ τοῦτο ὅστις μόνον περιορισθῇ εἰς τὴν πλήρωσιν τῶν τοῦ δικαίου καθηκόντων, καὶ ἐπομένως δὲν βλάβηται μὲν τινα, ἀλλ' οὐδ' ὠφελεῖ τινα ἐξ ἀγάπης, ἐμφαίνει κακοήθη φρονήματα· διὰ τοῦτο λέγουν, ὅτι ὅχι ἡ πλήρωσις τῶν τοῦ δικαίου καθηκόντων, ἀλλὰ ἡ τῶν τῆς ἀγάπης εἶναι ἀξιόμισθος, ἢ ὅτι αὕτη εἶναι ἀξιωμασιωτέρα παρ' ἐκείνην.

β'. Ἡ ἠθικὴ εὐθύνη ζητεῖ νὰ προσδιορίσῃ ὅλον τὸ μέγεθος καὶ τῆς αἰτίας καὶ τῆς ἀξιωμασίας, ἐπειδὴ ἀνερευνᾷ τὰ ἐνδότατα ἐλατήρια τῶν πράξεων· ἐνῷ ἡ δικανικὴ ἐξετάζει μόνον τὰ ἐξωτερικὰ καὶ φαινόμενα· διὰ τοῦτο ἐμπορεῖ νὰ συμβῇ, ὥστε δύω δικανικῶς νὰ εἶναι ἐπίσης ὑπαίτιοι καὶ νὰ πάθουν τὴν αὐτὴν ποινὴν, μ' ὅλον ὅτι οἱ βαθμοὶ τοῦ ἀμαρτήματός των ἠθικῶς ἐκμετρούμενοι ἐμποροῦν νὰ εἶναι διαφορώτατοι· ἀλλ' ἐπειδὴ ἡ ἠθικὴ εὐθύνη ἀνερευνᾷ τὰ ἐνδότατα· διὰ τοῦτο εἶναι δι' ἡμᾶς πολὺ ἀβεβαιωτέρα παρὰ τὴν δικανικὴν· ἐν μόνον δικαστήριον ὑπάρχει, ὅπου ἐμπορεῖ νὰ γείνη ἡ ἠθικὴ εὐθύνη ἀσφαλεστάτη· τὸ δικαστήριον τοῦ ὑψίστου.

ΜΕ. Ὅστις ἐξετάζει τὰς προαιρετικὰς πράξεις προσώπου τινός, καὶ αὐτὸ τὸ πρόσωπον διὰ ταύτας τὰς πράξεις του, διὰ νὰ προσδιορίσῃ τὴν ἀξίαν ἢ φαυλότητα αὐτῶν, καὶ τὰς ἀναλόγους αὐτῶν συνεπείας, οὗτος λέγεται, ὅτι *δικάζει* ἢ *κρίνει*. Τοῦτο δὲ ἐμπορεῖ νὰ τὸ κάμῃ καὶ αὐτὸ τὸ πράττον πρόσωπον, καὶ ἄλλα λογικὰ ὄντα. Καὶ ἐπομένως ἅπας ἄνθρωπος ὡς πρὸς τὸν προσδιορισμὸν τῆς ἀξίας ἢ φαυλότητός

του, καὶ τῶν ἀναλόγων μ' αὐτὰς συνεπειῶν εἶναι ὑποκείμενος εἰς δύο δίκας, μίαν ἐσωτερικὴν θεμελιουμένην εἰς τὴν ἀπόφασιν αὐτοῦ τούτου τοῦ πράττοντος, καὶ ἄλλην ἐξωτερικὴν, ἥτις στηρίζεται εἰς τὴν ἀπόφασιν ἄλλων ἠθικῶν ὄντων. Ἡ δὲ δίκη εἶναι ἐνταῦθα ἠθικὴ καὶ διάφορος παρὰ τὴν δικανικὴν, προσδιοριζομένη ὅχι κατὰ τὸν νόμον τοῦ δικαίου, ἀλλὰ κατὰ τὸν τῆς ἀρετῆς.

ΜΓ'. Εἰς τὸ ἐσωτερικὸν δικαστήριον κἀθηται κριτὴς τὸ συνειδὸς (Θ'). Εἰὰν δηλονότι ἡ ἀρχικὴ συνειδήσις τοῦ ἀπὸ τὸν Λόγον ἀπαιτουμένου εἶδους τῶν πράξεων ἠθικοῦ τινος ὑποκειμένου ἀναφέρουσα εἰς αὐτὴ τὰς πράξεις, τὰς κρίνῃ ἀγαθὰς ἢ κακὰς, λαμβάνει τὸ πρᾶκτον ὑποκείμενον τὴν συνείδησιν τῆς ἀξίας ἢ φυλότητός του, τῆς ἀξιομισθίας ἢ αἰτίας του· καὶ διὰ ταύτης τῆς συνειδήσεως ἐμπορεῖ νὰ προσδιορίσῃ τὰς ἠθικῶς ἀναγκαίας συνεπείας τῶν πράξεών του κατὰ τὴν ιδέαν ἠθικῆς τινος τοῦ κόσμου διαταγῆς, εἰς τὴν ὁποίαν συμπεριεῖ ἀκριβῶς τὸ φυσικὸν μὲ τὸ ἠθικόν. Τὸ συνειδὸς φαίνεται ἐνταῦθα ἠθικὴ κρίσις, ἥτις λέγεται κριτὴς τῆς ἠθικῆς καταστάσεως τοῦ ἀνθρώπου, ἀλλὰ δὲν ἐμπορεῖ νὰ ἐκληφθῇ ὡς κριτὴς ἀδιάψευστος.

ΜΔ'. Οἱ ὅροι λοιπὸν Συνειδὸς, Ἡθικὴ κρίσις, Ἐσωτερικὸς κριτὴς, εἶναι ταυτόσημοι καὶ φανερόνουν τὴν δύναμιν τοῦ νὰ κρίνῃ ὁ ἄνθρωπος αὐτὸς τὸν ἑαυτὸν του· ἡ δὲ δύναμις αὕτη δὲν εἶναι διάφορος ἀπὸ τὴν συνείδησιν κατὰ θεωρητικὴν σημασίαν· ὁ πρακτικὸς Λόγος ἐάλλει νόμον πράξεως εἰς τὴν θέλησιν· ὁ δὲ ἐσωτερικὸς κριτὴς παραβάλλει τὰς πράξεις μὲ τὸν νόμον τοῦτον, καὶ συμπεραίνει, ἂν εἶναι ἀγαθὰ ἢ κακὰ· καὶ λέγει τρόπον τινὰ εἰς τὸν ἑαυτὸν του, *Σύννοια ἐμαυτῷ ἀγαθὰ, ἢ κακὰ πράξαντι*.

ΜΗ. Τὸ συνειδὸς σημαίνει καὶ τὴν ἐσωτερικὴν ὁρμὴν εἰς τὸ νὰ κάμνῃ ταύτην τὴν ἐνέργειαν· καὶ κατὰ ταύτην τὴν σημασίαν ἐμποροῦμεν νὰ εἰπώμεν, Ἀγρυπνεῖ καὶ φρουρεῖ πάντοτε τὸν ἄνθρωπον· αὕτη δὲ ἡ ἀγρυπνία κάμνει τὸν ἄνθρωπον νὰ πράττῃ τὸ ἀγαθόν, καὶ ν' ἀποφεύγῃ τὸ κακόν· διὰ τοῦτο ἄνθρωπος μὲ τοιοῦτον συνειδὸς λέγεται εὐσυνείδητος, καὶ τὸ τοῦτου ἐναντίον, ἀσυνείδητος· αἱ δὲ τύψεις τοῦ συνειδύτος δὲν εἶναι ἄλλο τι, εἰμὴ καταδιωγμοὶ καὶ κατακραυγαὶ ταῦ κριτοῦ τοῦτου, εἰς ὅσα ἐπραξεν ὁ ἄνθρωπος κακὰ καὶ παρὰ νόμον· καὶ πολλάκις ὁ ὑπεύθυνος ζητεῖ μόνος τὴν ποινὴν τῶν ἀμικρημάτων του, διὰ νὰ καθυσυχάσῃ τὴν τοῦ συνειδύτος τύψιν. Ταύτας τὰς τύψεις ἐπροσωποποίησαν οἱ παλαιοὶ, καὶ τὰς ὠνόμασαν *Ἐρινύας*.

ΜΘ. Μ' ὅλον ὅτι χρέος ἡθικὸν καθενὸς ἀνθρώπου εἶναι νὰ παρίσταται καθ' ἡμέραν ἔμπροσθεν τοῦ θρόνου τοῦ θαυμασίου τοῦτου κριτοῦ, καὶ νὰ δίδῃ λόγον τῶν πράξεών του· μ' ὅλον τοῦτο δὲν πρέπει νὰ τὸν νομίσωμεν ἀδιάφευστον, καθὼς εἶπαμεν (Μς')., πρὶν μᾶς διδάξῃ ὁ Λόγος μὲ εὐκρίνειαν Τί εἶναι δίκαιον, Τί εἶναι ἄδικον, Τί ἀγαθόν καὶ Τί κακόν, διότι πολλοὺς δικαιοῦναι τὸ συνειδὸς εἰς πράξεις μυρίων ποινῶν ἀξίας, καὶ κατακρίνει πάλιν δι' ἀνεύθυνα, ἢ καὶ ἀξιεπαινα ἔργα. Ποῖοι διωγμοὶ καὶ φόνοι καὶ ἀπανθρωπία ἀρρήτοι δὲν συνέβησαν εἰς τὴν ἀνθρωπότητα, καὶ οἱ διώκται ἐνόμισαν ἑαυτοὺς ὄχι μόνον εὐσυνειδήτους, ἀλλὰ καὶ ἀγιασμοῦ ἀξίους! Ὅταν οἱ βάρβαροι φονεύσι τοὺς ἑτεροδόξους τῶν διότι εἶναι ἑτεροδόξοι, νομίζουν, ὅτι κάμνουν ἔργα δικαιοτάτα καὶ ἀγιώτατα, ἐπειδὴ δὲν ἐσυμβουλευθήσαν τὸν Λόγον νὰ μάθωσι Τί εἶναι ἅγιον καὶ Τί ἀνόσιον ἔργον.

Ν. Ἐὰν τὸ ἐξωτερικὸν δικαστήριον μέλλῃ νὰ εἶναι ὄχι

μόνον δικανικόν, ἀλλὰ καὶ ἠθικόν κατὰ τὴν κυρίαν τοῦ σημασίαν· πρέπει ὁ κριτὴς νὰ εἶναι ὄν ἠθικῶς ἄπειρον, τὸ ὅποιον νὰ εἶναι πανάχμιον, πάνσοφον καὶ παντοδύναμον· καὶ λοιπὸν πρέπει νὰ εἶναι κριτὴς τῶν ἀνθρώπων αὐτὸς ὁ Θεὸς, διὰ νὰ ἐμπορέσῃ νὰ κρίνῃ ἀρετὴν καὶ κακίαν, καὶ νὰ ἀποκαταστήσῃ πραγματικῶς τὰς τούτων συνεπειὰς εἰς ἠθικὴν τι νὰ διαταγὴν τοῦ κόσμου· αὕτη δὲ ἡ πραγματικὴ ἀποκατάστασις τῶν συνεπειῶν ὀνομάζεται βράβευσις τῶν ἀγαθῶν καὶ ποινὴ τῶν κακούργων.

ΝΑ. Ὅτι δὲ κριτὴς τῶν ἐναρέτων καὶ κακῶν πράξεων ἄλλος δὲν δύναται νὰ γείνη παρὰ τὸν Θεόν, συμπεραίνεται ἐκ τῶν ἐφεξῆς· διότι εἰς τὰς ἐξετάσεις τοῦ δικαίου καὶ τοῦ ἀδίκου, τὰς ὁποίας κάμνουσι τὰ γήινα κριτήρια, ἐρευνῶνται μόνον ἐξωτερικὰ, καὶ φανερά, καὶ ἀποδεικνύμενα διὰ πολλῶν ἐξωτερικῶν σημείων· ἀλλ' ἐνταῦθα πρόκειται νὰ ἀνακριθῶσιν ἀφανῆ καὶ ἄδηλα καὶ κεκρυμμένα. Πῶς λοιπὸν δύναται ἄνθρωπος, ὅστις καὶ εἰς αὐτὰς τὰς ἐξωτερικὰς κρίσεις τοῦ ἀπαντᾷ ἀναριθμήτους δυσκολίας, καὶ μόλις δύναται νὰ ἐπιφέρῃ τὴν δικαίαν ψῆφον, πολλάκις δὲ κατακρίνει τὸν ἀθῶον, καὶ βραβεύει τὸν πταίστην, πῶς λέγω ἐμπορεῖ νὰ κρίνῃ τὰ κρυφιώτατα τοῦ ἀνθρώπου; Ἀλλ' ἡ περὶ τούτων λεπτομερεστέρα ἔρευνα ἀνήκει εἰς τὰς θεολογικὰς πραγματείας.

ΝΒ'. Αἱ βραβεύσεις καὶ αἱ ποιναὶ πολλάκις γίνονται καὶ εἰς τὸν παρόντα βίον ἀπὸ τὸν δικαιοτάτον κριτὴν· πολλάκις δὲ ἀνατίθενται εἰς τὸ γενικὸν δικαστήριον, διὰ νὰ ἀπολαύσῃ καθεὶς κατ' ἀξίαν τῶν ἔργων του, ὡς θέλει φαῖναι εἰς τὴν Ἠθικὴν Θεολογίαν. Εἰς τὸν παρόντα βίον ἀκολουθεῖ καὶ κρίνει ἡ θεία δίκη τὰς πράξεις τοῦ καθενός, καὶ

επιφέρει πολλάκις τὰ βραβεῖα ἢ τὰς ποινάς, διὰ τὰ κάμνη τοὺς ἄλλους προσεκτικωτέρους εἰς τὴν τήρησιν τῶν καθήκοντων των, καὶ τὰ ἀπομακρύνῃ ἄλλους ἀπὸ τὴν κλίσιν τοῦ νὰ πράττωσι τὰ κακά. Διὰ τοῦτο οἱ παλαιοὶ ἐπροσωποποίησαν τὴν θεῖαν δίκην ὀνομάσαντές την *Νέμεσιν*, ἥτις τιμωρεῖ καὶ ἐνταῦθα τοὺς κακούργους· καὶ βραδύνει μὲν πολλάκις τὰς τιμωρήσεις τὸν κακόν, ἀλλὰ δὲν μένει ἀπρακτος· διότι τὸν τιμωρεῖ ἐξ ἅπαντος εἰς τὸν μέλλοντα βίον, ἐὰν δι' ἀκατάληπτα εἰς ἡμᾶς αἴτια ἀποθάνῃ ἀτιμώρητος.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Ε΄.

Περὶ ἀρετῶν καὶ καθηκόντων.

ΝΓ΄.

Ὁ ἠθικὸς νόμος δίδει καθήκοντα εἰς τὸν ἄνθρωπον καὶ πρὸς ἑαυτὸν, καὶ πρὸς ἄλλα ἠθικὰ ὄντα, μετὰ τὰ ὅποια ἐμπορεῖ νὰ λάβῃ ἀμοιβαίας σχέσεις, ἐπεὶ δὲ τὰ ἐνάρετα φρονήματα, τὰ ὅποια σέβονται καὶ τιμῶσι τὸν νόμον τοῦ Λόγου, καὶ ἐπομένως τὴν λογικὴν φύσιν ἐν γένει, τὴν πηγὴν τῆς ἠθικῆς νομοδοσίας, ἀποδίδουσι τὸ σέβας τοῦτο καὶ εἰς τὸ ὑποκείμενον ὅπου ἐνυπάρχουσι, καὶ εἰς ξένα, τὰ ὅποια ἔχουν μετοχὴν ἀπὸ ταύτης τῆς νομοδοσίας. Ἐντεῦθεν ἀναπηγάζει ἡ τῶν καθηκόντων διαίρεσις εἰς καθήκοντα, τὰ ὅποια ἔχει ὁ ἄνθρωπος πρὸς τὸν ἑαυτόν του, καὶ εἰς κοινωνικὰ καθήκοντα, καθὼς καὶ ἡ τῶν ἀρετῶν, αἵτινες ἐκβαίνουν ἀπὸ τὴν πλήρωσιν τῶν διττῶν τούτων καθηκόντων.

ΝΔ΄. Διαφέρει λοιπὸν ὁ ἠθικὸς νόμος ἀπὸ τὸν νόμον τοῦ

δικαίου, ὅστις διορίζει καθήκοντα τοῦ ἀνθρώπου πρὸς τοὺς ἄλλους, καὶ ὅχι καὶ αὐτοῦ πρὸς ἑαυτὸν (Περὶ Δικ. ΛΑ). Τὰ καθήκοντα ταῦτα τοῦ δικαίου εἶναι μὲν ἀμοιβαῖα, καὶ ἀποδίδονται ἐπομένως καὶ εἰς αὐτὸ τὸ πράττον ὑποκείμενον· διότι καθὼς ἐγὼ ἔχω καθήκοντα πρὸς ἄλλους, οὕτως ἔχουσι καὶ ἄλλοι πρὸς ἐμέ· ἀλλ' εἶναι καθήκοντα ὑπ' ἀνάγκης τηρούμενα, καὶ πάντοτε τὸ αὐτὸ ὑποκείμενον πρὸς τὸν ἑαυτὸν τοῦ δὲν ἔχει τριαῦτα καθήκοντα, μ' ὅλον ὅτι ἔχουσιν ἄλλοι πρὸς αὐτό· ἐνῷ τὰ τοῦ ἡθικοῦ νόμου δὲν ἀναγκάζονται, ἀλλ' αἰτοῦνται ἐλευθέρως ἀπὸ τὸν Λόγον καὶ τὰ ἀποδίδει τὸ ὑποκείμενον, καθὼς ἐσωτερικὸν ὑποκείμενον, πρὸς αὐτὸ τοῦτο τὸ ὑποκείμενον, ὡς ἐξωτερικόν.

ΝΕ. Ἐὰν θεωρήσωμεν τὸ πρᾶγμα λογικώτερα, διὰ νὰ προσδιορίσωμεν ἀκριβῶς τὴν ἑκτασιν ἢ τὸ πλάτος τῆς ιδέας τοῦ καθήκοντος, ἐμποροῦμεν νὰ κάμωμεν τὴν ἐφεξῆς λογικὴν ὁλομέλειαν τῶν καθηκόντων ὡς πρὸς τὰ δυνατὰ, ἢ νοητὰ ἀντικείμενα, πρὸς τὰ ὅποια ἐμποροῦν νὰ ἀναφερθῶσι.

Α. Καθήκοντα τοῦ ἀνθρώπου πρὸς ἑαυτὸν, ἢ πρὸς τὸ Ἐγώ.

Β'. Καθήκοντα πρὸς ἄλλα ὄντα, ἢ πρὸς τὸ Οὐκεγώ.

α. πρὸς ζωῆς ἀμοιρα.

β'. πρὸς ζῶντα.

Ι πρὸς ἄλογα,

α πρὸς λογικά.

Ι πρὸς ἀνθρώπους.

α. ἢ ζῶντας.

β. ἢ ἀποθαμμένους.

ΙΙ. πρὸς ὑπὲρ ἀνθρώπων ὄντα.

α. πεπερασμένης φύσεως (Ἀγγέλους).

β. Ἀπείρου (Θεόν).

Ἀφ' οὗ κατεστρώσαμεν οὕτω τὸ διάγραμμα τῶν δυνα-

τῶν καθηκόντων μας, θέλομεν ἐξετάσειν εἰς αὐτὰ ὅ,τι δικαί-
 ὦναι ὁ Λόγος, καὶ ὅ,τι δυνάμεθα νὰ νομίσωμεν περὶ αὐτῶν.

ΝΣ'. Εἰς τὰ ζωῆς ἄμοιρα ὄντα δὲν ἔχομεν κἀνὲν καθῆκον,
 ἐπειδὴ μ' αὐτὰ δὲν ἔχομεν κοινόν τι ἐκ τῆς νομοδοσίας τοῦ
 Λόγου. Διὰ τοῦτο δυνάμεθα ἀκωλύτως νὰ τὰ μεταχειριζώ-
 μεθα πρὸς ὅποιονδήποτε σκοπὸν μας· εἰ δὲ πολλάκις λέγομεν
 ὅτι ἄδικον εἶναι νὰ χαλασθῇ ἢ νὰ βλαφθῇ τοῦτο ἢ ἐκεῖνο τὸ
 ἄψυχον ὄν, ἀναφέρομεν ἐξ ἅπαντος τὴν ἀδικίαν εἰς τοὺς ἀν-
 θρώπους, οἵτινες τὰ μεταχειρίζονται πρὸς ὄφελός των· οὕτω
 λέγομεν ἄδικον εἶναι νὰ καῇ ὁ οἶκος, ἢ νὰ κρημνισθῇ ὁ πύρ-
 γος, ἢ ἄλλο τι φυσικὸν ἢ τεχνικὸν ἄψυχον ὄν· ὅχι πρὸς αὐτὸ
 ἀναφέροντες τὴν ἀδικίαν, ἀλλὰ πρὸς τοὺς κυρίους τῶν πραγ-
 μάτων.

ΝΖ'. Καὶ πρὸς τὰ ἄλογα ζῶα δὲν ἔχει ὁ ἄνθρωπος κἀνὲν
 καθῆκον, ἐπειδὴ οὐδὲ ταῦτα ἔχουν κοινωνίαν μὲ ἡμᾶς καὶ
 συμμέθεξιν τῆς τοῦ Λόγου νομοδοσίας. Ἀλλ' ἐπειδὴ εἰς αὐτὰ
 εὐρίσκεται ζωὴ καὶ αἴσθησις, τὰ ὅποια εἶναι κοινὰ καὶ εἰς
 ἡμᾶς· χρεώστοῦμεν νὰ μὴ προξενῶμεν πόνους καὶ ἄλγη εἰς
 τὴν αἴσθησίν των, οὐδὲ νὰ τὰ στερεῶμεν τὴν ζωὴν χωρὶς ἀνάγκης·
 ἐὰν δὲ εἶναι θανατηφόρα καὶ ἀνήμερα, τότε ὁ Λόγος λέ-
 γει νὰ φονεύωμεν ὡς ἐχθροὺς τῆς ζωῆς μας. Ἐὰν ἔχωμεν οἰκό-
 σιτα ζῶα, πρέπει νὰ τὰ περιποιώμεθα δίδοντές τα τὴν ἀναγ-
 καίαν τροφήν, καὶ κατοικίαν, καὶ φυλάττοντές τα ἀπ' ἄλλους
 ἀλόγους ἐχθροὺς των· εἰ μὲν μᾶς ὑπηρετοῦν μὲ τὰς δυνάμεις
 τῶν ὡς οἱ ἵπποι, οἱ ὄνοι κτλ. δὲν πρέπει νὰ τὰ ἐπιφορτίζω-
 μεν ὑπὲρ τὴν δυνάμιν των, καὶ νὰ τὰ φέρωμεν εἰς κίνδυνον
 τῆς ζωῆς των· εἰ δὲ χρησιμεύουν εἰς τροφήν μας, πρέπει καὶ
 τὸν θάνατον αὐτὸν νὰ τοὺς τὸν ἐπιφέρωμεν, ὅσον εἶναι δυνα-
 τὸν χωρὶς πολλὴν βάσανον καὶ πόνους. Περὶ τούτων εἶναι ἀ-

ξιολογώτατος ὁ κανὼν, τὸν ὁποῖον μᾶς δίδει ὁ Μάρκος Αὐρήλιος (Εἰς ἑαυτὸν, σ', 23.). « Τοῖς ἀλόγοις ζώοις καὶ καθόλου » πράγμασι καὶ ὑποκειμένοις, ὡς λόγον ἔχων, λόγον μὴ ἔχουσι, χρῶ μεγαλοφρόνως καὶ ἐλευθέρως »· διότι ἡ πρὸς τὰ κτήνη ἀσπλαγχνία μᾶς κάμνει ἀνεπαισθήτως ἀσπλάγχνους καὶ πρὸς τὸν λογικὸν ἄνθρωπον.

ΝΗ. Περὶ δὲ τῶν ἀποθαμμένων, εἶναι φυσικὸν εἰς τὸν ἄνθρωπον, ὅσους ἡγάπα καὶ ἐτίμα ζῶντας, νὰ φυλάττῃ τὰ αὐτὰ αἰσθήματα πρὸς αὐτοὺς καὶ ἀφ' οὗ ἀποθάνωσι. Ἐὰν λοιπὸν καὶ δὲν ἔχωμεν πλέον κοινωνίαν μ' αὐτοὺς εἰς τὴν ζωὴν ταύτην, χρεωστοῦμεν ὁμῶς νὰ κηδεύωμεν ἐντίμως τοὺς νεκροὺς των, καὶ νὰ μὴ τοὺς καταφρονῶμεν ὡς πτώματα κτηνῶν· νὰ εὐχόμεθα πρὸς Θεὸν τὴν μέλλουσαν αὐτῶν ἡσυχίαν· ν' ἀναφέρωμεν εὐφήμως τὸ ὄνομά των· καὶ νὰ μὴ κακολογῶμεν οὐδὲ τὸν μέγιστόν μας ἐχθρόν· διότι πᾶσα ἔχθρα συναποτίθεται μὲ τὴν ζωὴν· καὶ ἐὰν γίνεταί κρίσις περὶ τῶν πράξεών των, αὐταὶ μὲν νὰ κατακρίνωνται, ἐὰν εἶναι κακαὶ, δὲν ἐμποδίζει ὁ Λόγος· αὐτοὺς ὁμῶς τοὺς ἀποθανόντας νὰ βλασφημῶμεν, εἶναι ἀσυγχώρητον.

ΝΘ. Μὲ τοὺς Ἀγγέλους, αὔλα καὶ ἀσώματα ὄντα, λειτουργικὰ τοῦ ὑψίστου κατὰ τὴν ἱερὰν μαρτυρίαν τῶν θεοπνεύστων γραφῶν, κοινωνίαν πραγματικὴν δὲν ἔχομεν εἰς τὸν σωματικὸν τοῦτον βίον, ἐπειδὴ οὔτε συμβόλαια, οὔτε ἄλλας κοσμικὰς σχέσεις συγκροτοῦμεν πρὸς αὐτοὺς. Δὲν ἔχομεν λοιπὸν ἄλλο καθήκον πρὸς αὐτοὺς, εἰ μὴ νὰ τοὺς τιμῶμεν ὡς ὄντα ὑπὲρ τὴν ἡμετέραν φύσιν, καὶ ὡς ἔφρα καὶ προστατευτικὰ τῆς ζωῆς μας ὑπὲρ λόγον, κατὰ τὴν βεβαιώσιν τῆς ἱερᾶς ἡμῶν πίστεως.

Ξ. Πρὸς Θεὸν, τὸν ὑψίστον ἡμῶν δημιουργόν, χρεωστοῦ-

μεν καθήκοντα, ὅποια εἶναι τὰ τοῦ πλάσματος πρὸς τὸν πλάστην· ἤγουν τὰ πρὸς αὐτὸν καθήκοντά μας· δὲν εἶναι ὅποια τὰ πρὸς ἄνθρωπον, ὅς τις ἔχει καὶ αὐτὸς πρὸς ἡμᾶς καθήκοντα· οὐδ' εἶναι τοιαῦτα, ὥστε ἐὰν δὲν τὰ φυλάζωμεν νὰ προέρχεται εἰς αὐτὸν κάποια βλάβη· διότι τίνα χρεῖαν ἔχει ἀπὸ ἡμᾶς ὁ ἀνενδοξός; τί δυνάμεθα νὰ προσθέσωμεν ἡμεῖς εἰς τὴν ἄπειρον αὐτοῦ μακαριότητα; Τὰ πρὸς τὸν Θεὸν καθήκοντά μας κυρίως εἶναι καθήκοντα πρὸς ἡμᾶς αὐτοὺς καὶ πρὸς τοὺς ἄλλους· διότι τὸ καθήκον τοῦ νὰ τιμῶμεν τὸ θεῖόν του θέλημα τότε ἐκπληρόνομεν ἀληθῶς, ὅταν μεταχειριζώμεθα καὶ ἡμᾶς αὐτοὺς καὶ τοὺς ἄλλους ὡς λογικὰ ὄντα. Ἀλλὰ τὰ πρὸς τὸν Θεὸν καθήκοντα διδάσκει εὐκρινέστερα ἡ ἠθικὴ Θεολογία καὶ ὑπὲρ ταύτην ἡ ἱερὰ ἡμῶν πίστις· μένουσι λοιπὸν νὰ θεωρήσωμεν ἐφεξῆς ἀπὸ τῶν ἐκτεθέντων (ΝΕ.) καθηκόντων, τὰ πρὸς τὸ Ἐγὼ καὶ τὰ πρὸς τοὺς ἄλλους ἀνθρώπους.

ΞΑ. Ἐκ τοῦ ἠθικοῦ νόμου ὑποχρεóνεται πᾶς ἄνθρωπος νὰ σέβεται τὴν ἀξίαν τῆς λογικῆς φύσεως καὶ εἰς ἑαυτὸν καὶ εἰς τοὺς ἄλλους, ὥστε ὅχι μόνον νὰ μὴ κάμνη πᾶν ὅ,τι ἀντίκειται εἰς τὸν σκοπὸν τῶν λογικῶν ὄντων, ἀλλὰ καὶ νὰ κάμνη πᾶν ὅ,τι συμβάλλει εἰς τὸν σκοπὸν τοῦτον· προϋποτιθεμένου (τὸ ὅποῖον εἶναι αὐτόδηλον), ὅτι ὁ σκοπὸς ἐκεῖνος κρίνεται ἀγαθός καὶ ἀπὸ τὸν Λόγον, ἢ ὅτι εἶναι σκοπὸς λογικοῦ ὄντος· Ἐντεῦθεν ἐκπηγάζουν δύο εἶδη καθήκοντος· τὸ τῆς δικαιοσύνης, καὶ τὸ τῆς ἐπιεικείας ἢ χρηστότητος. Τὸ πρῶτον εἶναι κατὰ τὴν φύσιν τοῦ ἀποφακτικόν· τὸ δὲ δεύτερον καταφατικόν ἢ θετικόν, μ' ὅλον ὅτι ἐφαρμοζόμενα εἰς μερικὰς περιπτώσεις ἐμποροῦν καὶ τὰ δύο νὰ ἀλλάξωσι τὸν χαρακτῆρα τοῦτον. Δικαιοσύνη καὶ ἐπιεικεία ἐμποροῦν νὰ θεωρηθῶσιν ὡς δύο γενικαὶ ἀρεταί, αἱ ὅποια ἀπαιτοῦνται εἰς τὰς πράξεις παντός ἀγαθοῦ ἀνθρώπου.

ΞΒ'. Ἡ Δικαιοσύνη λοιπὸν τοῦ ἠθικοῦ νόμου διαφέρει ἀπὸ τὴν δικαιοσύνην τοῦ νόμου τοῦ δικαίου· ἐπειδὴ ἐκείνη μὲν ἀναφέρεται καὶ εἰς τὸν πράττοντα, αὕτη δὲ μόνον εἰς τοὺς ἄλλους· διὰ τοῦτο τὸ καθῆκον ἐκείνης εἶναι μεγαλῆτερον παρὰ τὸ ταύτης· εἶναι, φέρ' εἰπεῖν, καθῆκόν μου δικανικῶς νὰ πληρώσω τὸ χρέος μου, εἶναι δὲ καθῆκόν μου ἠθικῶς νὰ τὸ πληρώσω μετὰ χαρᾶς καὶ χωρὶς τινος ἀνάγκης· ἄσωτία καὶ κραυπάλῃ ἀντιφέρονται εἰς τὸ ἠθικὸν καθῆκον, ἐνῶ ἐκ τούτων δὲν πειράζεται τίποτε τὸ καθῆκον τοῦ δικαίου· διότι τί τὸν μέλλει τὸν ἄλλον, ἐὰν ἐγὼ ἀτιμάζω τὸν ἑμαυτόν μου διὰ τῆς μέθης; ἀρκεῖ μόνον νὰ μὴ πατῶ τὰ δίκαιά του εἰς τοιαύτην κατάστασιν εὐρισκόμενος. Ἐμπορεῖ δὲ νὰ ἐκφρασθῇ ἡ ἀρχὴ τῆς ἠθικῆς δικαιοσύνης οὕτω. *Μὴ πράττης πᾶν ὅ,τι ἀντίκειται εἰς τὸν σκοπὸν τοῦ Λόγου, τιμῶν καὶ σεβόμενος τὴν ἀξίαν παντὸς λογικοῦ ὄντος.*

ΞΓ'. Λόγος δὲ τῆς καθολικότητος ταύτης τῆς ἐντολῆς εἶναι, ἐπειδὴ τὸ δόγμα τοῦ νὰ ἀντιφέρεται τις εἰς τὸν σκοπὸν τοῦ Λόγου, δὲν ἔμπορεῖ νὰ γείνη νόμος δι' ὅλους τοὺς λογικοὺς ἀνθρώπους (ΙΑ.). Ἐκ δὲ τῆς ἐκφράσεως ταύτης φαίνεται καὶ ὁ ἀποφατικὸς τῆς χαρακτῆρ (ΞΔ.), ἐπειδὴ εἶναι ἀπαγορευτικὴ, καὶ ὅχι προστακτικὴ· φαίνεται ὅμως πολλαχοῦ καὶ προστακτικὴ· οἷον, *Πλήρωσον κατὰ συνείδησιν τὴν ὑπόσχεσίν σου. Ομιλήσον ἐλευθέρως τὴν ἀλήθειαν, κτλ.*

ΞΔ'. Ἐπιείκεια εἶναι ἡ ἀρετὴ, διὰ τῆς ὁποίας ἐνεργεῖται ἡ τελειότης καὶ εὐδαιμονία ὅχι μόνον τοῦ πράττοντος, ἀλλὰ καὶ παντὸς ἄλλου, ὅς τις ἔχει κοινωνίαν μετ' αὐτοῦ. Ἡ δὲ ἀρχὴ ταύτης ἔμπορεῖ νὰ ἐκφρασθῇ οὕτω, *Πράττε ὅ,τι δύνασαι διὰ νὰ ἐπιτύχῃς τὸν σκοπὸν τοῦ Λόγου σεβόμενος τὴν ἀξίαν παντὸς λογικοῦ ὄντος.* Λῆτιον δὲ τοῦ κύρους

ταύτης τῆς ἐγτολῆς εἶναι ἡ ἰδέα καθολικῆς τινος νομοδοσίας εἰς τὴν ὁποίαν ἐφαρμόζεται κυρίως καὶ οὐσιωδῶς τὸ δόγμα τοῦ νὰ συνεργῇται ὁ σκοπὸς τοῦ Λόγου. Ἐπειδὴ δὲ ἡ συνέργεια καὶ βοηθία σκοπῶν τινων εἶναι θετική ἐνέργεια· διὰ τοῦτο τὰ τῆς ἐπιεικείας καθήκοντα ἔχουν οὐσιωδῶς χαρακτῆρα καταφατικὸν καὶ προστακτικὸν (ΞΑ.). Πολλάκις ὁμως ἀναλαμβάνουσι καὶ τὸν ἀποφατικόν· οἶον, Παραιτῶ τι ἀγαθόν, διὰ νὰ τὸ λάβῃ ἄλλος, καὶ νὰ εὐτυχῇ δι' αὐτοῦ. Δὲν λαμβάνω τὸ ὄφλημα ἀπὸ τὸν δυστυχῇ χρεώστην μου, διὰ νὰ τὸν βοηθήσω μὲ τοῦτον τὴν τρόπον.

Σημείωσις. Δὲν εἶναι πράξις ἠθικὴ, ἥτις δὲν περιλαμβάνεται εἰς τὴν ἰδέαν τῆς δικαιοσύνης καὶ τῆς ἐπιεικείας· διὰ τοῦτο δύω εἶναι αἱ γενικαὶ ἀρεταί, αἱ τινες, ἔαν ἀναφέρωμεν πᾶσαν μίαν ἢ πρὸς ἑμᾶς αὐτοὺς, ἢ πρὸς τοὺς ἄλλους, γίνονται τέσσαρες (ΝΓ'). αἱ ἐφεξῆς.

α. Δικαιοσύνη τοῦ ἀνθρώπου πρὸς ἑαυτόν.

β'. Δικαιοσύνη τοῦ ἀνθρώπου πρὸς τοὺς ἄλλους.

γ'. Ἐπιείκεια τοῦ ἀνθρώπου πρὸς ἑαυτόν

δ'. Ἐπιείκεια τοῦ ἀνθρώπου πρὸς τοὺς ἄλλους.

Ἐξ ἐναγτίας δὲ ὁ Πλάτων (Περὶ Πολιτ. Δ'. περὶ Νόμ. Γ'. 428, 688, 963, ἐκδ. Στεφ.) εἰσάγει τέσσαρας ἄλλας γενικὰς ἀρετάς, τὰς ὁποίας ὀνομάζει καὶ μέρη ἀρετῆς, τὰς ἐφεξῆς. Σοφίαν (φρόνησιν, νοῦν), Σωφροσύνην, Ἀνδρίαν, Δικαιοσύνην. Καὶ εἰς τοῦτο τὸν ἡκολούθησαν τὸ πλεῖστον μέρος τῶν ἠθικῶν διδασκάλων, καὶ μάλιστα οἱ Στωϊκοί. Τινὲς δὲ τῶν Στωϊκῶν ἀπὸ τὰ τρία κυριώτερα μέρη τῆς φιλοσοφίας (Λογικὴν, καὶ Φυσικὴν, καὶ Ἠθικὴν) ἀπέδεχθησαν καὶ τρεῖς γενικὰς ἀρετάς, Λογικὴν καὶ Φυσικὴν καὶ Ἠθικὴν. Ἄλλ' εἰς μὲν τῶν δευτέρων τὴν διαίρεσιν ἡ ἀρετὴ λαμβάνει πολλὰ γενικὴν σημασίαν, ἐπειδὴ ἀναφέρεται καὶ εἰς τὰ μὴ ἠθικά· εἰς δὲ τῶν πρώτων ἐλλείπει πᾶσα λογικὴ ἀκρίβεια, ἐπειδὴ δὲν καταλαμβάνομεν διὰ τ' παραλαμβάνονται τέσσαρες αἱ γενικαὶ ἀρεταί. Προσέτι ἡ σοφία περιλαμβάνει πᾶσαν ἀρετὴν ἐν γένει, ἐπειδὴ πᾶσα μίαν ἀπαιτεῖ πρακτικὴν ἢ ἠθικὴν τινα γνῶσιν τοῦ ἀγαθοῦ, καὶ ἐπομένως ὁδηγεῖται εἰς ὅλα τὰ ἔργα τῆς ὑπὲρ τῆς σοφίας· διὰ τοῦτο ὀνομάζει ὁ Πλάτων τὴν σοφίαν ἡγεμόνα συμπίσεως τῆς ἀρετῆς. Καὶ οἱ Στωϊκοὶ ἐπιτοχάζοντο Σοφὸν τὸν τέλειον εἰς τὴν ἀρετήν. Ἄλλ' ἐπειδὴ ὁ ἄνθρωπος δὲν φθάνει ποτὲ εἰς τὴν τελειότητα ταύτην· διὲς τοῦτο λέγει ὁ Πλάτων εἰς τὸ τέλος τοῦ Φαίδρου, ὅτι τὸ σοφὸν προσιδιά-

ζει εἰς μόνον τὸν Θεόν, εἰς δὲ τὸν ἄνθρωπον τὸ φιλόσοφον· καὶ ἡ φιλοσοφία ἔλαβεν ἐντεῦθεν τὸ ὄνομα, ἐπειδὴ ὁ τελευταῖος σκοπὸς τῆς εἶναι ἡ σοφία. Κατὰ ταύτην ἔμως τὴν σημασίαν ἡ σοφία δὲν εἶναι πλέον ἀρετὴ, ἀλλ' ἡ ἀχίωτος αὕτη, ἥτις εἶναι τοῦ Θεοῦ ἰδίᾳ (Κτ'). Αὐθιγάνομεν λοιπὸν οἰκειότερον δύο γενικὰς ἀρετὰς, Δικαιοσύνην καὶ ἐπιείκειαν· καὶ δύο ἀντιθέτους γενικὰς κακίας, Ἀδικίαν καὶ Ἀνεπιείκειαν, ἐκ τῶν ὁποίων ἡ μὲν πρώτη ἀντιφέρεται εἰς τὸν σκοπὸν τῆς λογικῆς φύσεως, καὶ ἔχει θετικὸν χαρακτῆρα· ἡ δὲ δευτέρα δὲν τὸν συνεργεῖ, καὶ ἔχει ἀποφατικὸν, καθὼς καὶ ἔπρεπε γὰρ εἶναι τὸ πρᾶγμα διὰ τὴν ἀντίθεσιν.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ 5'.

Περὶ τελείων καὶ ἀτελῶν, ὑψηλοτέρων καὶ
κατωτέρων καθηκόντων.

ΞΕ.

Ἐπειδὴ δὲ ὁ ἥθικὸς νόμος ἐμπορεῖ νὰ εἶναι ἡ καθα-
ρὸς, ἥγουν κατ' εἶδος, ἡ καὶ ἐφηρμοσμένος ἐν ταυτῷ, ἥγουν
καθ' ὕλην· διὰ τοῦτο καὶ τὰ δι' αὐτοῦ προσδιοριζόμενα καθή-
κοντα ἐμποροῦν νὰ διαιρεθῶσιν εἰς καθαρὰ καὶ εἰς ἐφηρμο-
σμένα. Ἐπειδὴ δὲ πάλιν ὁ ἐφηρμοσμένος νόμος ἐμπορεῖ νὰ
προσδιορίσῃ τὸ εἶδος καὶ τὸν τρόπον τῶν ἡθικῶν πράξεων ὡς
πρὸς τὴν ὕλην τῆς πράξεως ἢ διόλου, ἥγουν διὰ πᾶσαν περι-
πτώσιν, ἢ ἐν γένει, ἥγουν ὅχι διὰ πᾶσαν περίπτωσιν· τὸ ὁποῖον
θέλει νὰ εἴπῃ, Ὁ νόμος ἐμπορεῖ νὰ προσδιορίξῃ ἢ ἐντελῶς ἢ
ἀτελῶς· διὰ τοῦτο ἐμποροῦν νὰ διαιρεθῶσι καὶ τὰ διὰ τούτου
προσδιοριζόμενα καθήκοντα εἰς τέλεια καὶ ἀτελῆ· ἐκεῖνα μὲν
περιέχουν μερικωτέραν· ταῦτα δὲ γενικωτέραν ἐνοχλήν· ἐκεῖ-
να εἶναι καθήκοντα τῆς δικαιοσύνης· ταῦτα, τῆς ἐπιεικειᾶς.

Ἔς. Τὰ ἐφηρμοσμένα καθήκοντα μὲν ἀπαντῶσι καθημε-

ρινῶς εἰς τὴν ζωὴν· τὰ δὲ καθαρὰ γνωρίζει μόνον ἡ ἐπιστήμη· Ἀλλὰ καθὼς ὅλαι αἱ πράξεις θεμελιόνονται εἰς τὴν θεωρίαν· οὕτω καὶ τῶν ἐφηρμοσμένων καθηκόντων προπορεύονται ὡς βάσεις τρόπον τινὰ καὶ θεμέλιοι τὰ καθαρὰ· διότι τὰ καθαρὰ λέγουσι μόνον τὸ εἶδος καὶ τὸν τρόπον, ἤγουν, *Ἔσο δίκαιος καὶ ἐπιεικής πρὸς σεαυτὸν, καὶ πρὸς τοὺς ἄλλους·* τὴν δὲ ὕλην, εἰς τὴν ὑποίαν θέλομεν τὰ ἐφαρμόσειν, μᾶς δίδει ὁ ἐμπειρικός βίος· ἤγουν, Ὅταν ἔγῃς ἐπάγγελμά τι, τὸ διδασκαλικὸν, φέρ' εἰπεῖν, ἀπόφευγε πᾶν ὅ,τι ἐμποδίζει τὸ διδασκαλικὸν ἔργον σου, καὶ προσλάβανε πᾶν ὅ,τι τὸ συνεργεῖ· καὶ μὴ διδάσκης ὅ,τι δὲν συντείνει εἰς τὸν σκοπὸν τῶν μαθητῶν σου, ἀλλὰ δίδασκε πᾶν ὅ,τι συμφέρει εἰς αὐτόν.

ΕΖ'. Τὰ ἐφηρμοσμένα καθήκοντα εἵπαμεν ὅτι εἶναι ἡ τέλεια, ἡ ἀτελῇ. Τὰ πρῶτα προσδιορίζουν καὶ τὸ ἀντικείμενον καὶ τὴν πράξιν ἐντελῶς καὶ ἀκριβῶς διὰ πᾶσαν περίπτωσιν οἶον, *Φύλαττε πᾶσαν δικαίαν συνθήκην. Διατήρει τὴν ζωὴν σου. Μὴ παραιτήσης τὴν χρῆσιν τοῦ λογικοῦ σου.* Οἱ δὲ Στωϊκοὶ ὀνομάζουσι τὰ καθήκοντα ταῦτα κατορθώματα. Τὰ δὲ δεύτερα προσδιορίζουσι μὲν καὶ αὐτὰ τὸ ἀντικείμενον καὶ τὴν πράξιν, ἀλλὰ γενικῶς οὕτως, ὥστε μένει εἰς τὸν πράττοντα νὰ διευθυνθῇ καὶ δι' ἄλλων κανόνων εἰς πᾶσαν μερικὴν περίπτωσιν· οἶον, *Ἔσο ἐπιμελής, ἡ οἰκονόμος·* Βοήθει τοὺς ἐνδεεῖς· ἀλλὰ πάντοτε ζητεῖται εἰς τίνα τρόπον καὶ μέχρι τίνος βαθμοῦ πρέπει νὰ εἶναι τις ἐπιμελής ἡ οἰκονόμος ἡ βοηθὸς τῶν ἐνδεῶν. Τὰ ἀτελῇ ταῦτα καθήκοντα ὀνομάζαν ἰδιαιτέρως οἱ Στωϊκοὶ καθήκοντα.

ΕΗ'. Ἡ μεταξύ λοιπὸν τελείων καὶ ἀτελῶν καθηκόντων, διαφορὰ εὐρίσκεται μόνον εἰς τὴν ἐφηρμοσμένην νομοδοσίαν τοῦ Λόγου· διότι ὅταν τις ἀπὸ τὰς καθαρὰς ἐντολὰς τοῦ κα-

θήκοντος τῆς δικαιοσύνης καὶ τῆς ἐπιεικείας μεταβῇ εἰς τὰς μερικὰς πράξεις τῆς ἀνθρωπίνης ζωῆς, εὐρίσκει εἰς τὰ καθήκοντα τῆς ἐπιεικείας ἀνικανότητα τινά· ἐάν, φερ' εἰπεῖν, χρεωστῶ νὰ εἶμαι εὐεργέτης πρὸς τοὺς ἄλλους, εὐθὺς εἰς τὴν πράξιν περιπλέκομαι ἐξ ἀνάγκης μὲ τὰς ἀπορίας. Πρὸς τίνα, Πῶς, καὶ Πόσον χρεωστῶ νὰ γαίνω εὐεργέτης, ἐπειδὴ εἰς πάντας καὶ ὡσαύτως καὶ ἐπίσης οὐτ' ἐμπορῶ, οὔτε χρεωστῶ νὰ γαίνω εὐεργέτης. Τὸ καθῆκον λοιπὸν αὐτὸ καθ' ἑαυτὸ δὲν εἶναι ἀτελές, (διότι ἐντελῶς καὶ ἀνελλιπῶς, καὶ μὲ πλήρη δύναμιν προσταζέται ἀπὸ τὸν Λόγον), ἀλλὰ μόνον ὁ νόμιμος προσδιορισμὸς τοῦ προσταζομένου ἀπὸ τὸ καθῆκον τῆς ἐπιεικείας. Ὅτι δὲ ἡ ἀτέλεια αὕτη προέρχεται ἀπὸ τὴν πεπερασμένην ἡμῶν φύσιν, εἶναι φανερόν· διότι ὅσον δυνατώτερος εἶναι ὁ πράττων, τόσον τελειότερα καθιστάνονται τὰ καθήκοντα· καὶ ἐάν δὲν ἦτο περιορισμένης φύσεως ὃν ὁ ἄνθρωπος, ἤθελαν εἶσθαι τέλεια ὅλα τὰ καθήκοντά του.

ΞΘ'. Ἐπειδὴ οἱ καθαρῶς ἠθικοὶ νόμοι δὲν ἀντιφέρονται πρὸς ἀλλήλους, ἤγουν δὲν ἀναιροῦν ἀλλήλους ἢ ἐν γένει ἢ κατὰ μέρος· διὰ τοῦτο οὐδὲ τὰ δι' αὐτῶν προσδιοριζόμενα καθαρὰ καθήκοντα δύνανται νὰ ἀντιφερθῶσι πρὸς ἀλλήλα. Ἐφηρμοσμένοι δὲ νόμοι τῆς ἠθικῆς ἐμποροῦν διὰ τὰς συνθέτους περιπτώσεις τῶν πράξεων, εἰς τὰς ὁποίας ἀναφέρονται, νὰ περιορίζωνται ἀμοιβαίως ὑπ' ἀλλήλων. Διὰ τοῦτο καὶ τὰ ἐφηρμοσμένα καθήκοντα ἐμποροῦν νὰ ἀντιθέτωνται τρόπον τινὰ πρὸς ἀλλήλα. Καὶ καθὼ ἐν καθῆκον δύναται νὰ προτιγηθῇ κατὰ τὸ παρὸν ἀπ' ἄλλο, τὸ ὁποῖον καὶ αὐτὸ πρέπει νὰ ἐκτελεσθῇ, κατὰ τοῦτο διαιροῦνται τὰ καθήκοντα εἰς ὑψηλότερα καὶ κατώτερα.

Ο'. Ἐπειδὴ δὲ ἡ ἀντίθεσις αὕτη τῶν καθηκόντων μόνον εἰς

τὸν πρακτικὸν βίον συναντᾶται, διότι εἰς τὸν Λόγον δὲν εἶναι καμμία ἀντίθεσις, ἀλλὰ μάλιστα ἁρμονία ἀκριβοῦς, ἥτις εἶναι καὶ πηγὴ πάσης νομοδοσίας (Περὶ Δικ. Ζ'). διὰ τοῦτο ἡ ἐξέτασις τῶν περιστάσεων, ὅποτε τὸ ἐν καθήκον δύναται νὰ προηγηθῇ ἀπὸ τὸ ἄλλο, ἔπρεπε κυρίως νὰ γείνη εἰς τὴν ἐφηρμοσμένην Ἠθικὴν· μ' ὅλον τοῦτο ἐμπορεῖ νὰ ἐκθέσῃ καὶ ἡ καθὰ ὅρους τινὰς καὶ κανόνας, κατὰ τοὺς ὑποίους νὰ διευθύνεται οἱ πράττων· ὅροι λοιπὸν εἶναι οἱ ἐφεξῆς.

ΟΑ. α. Ἐπὶ τῶν αὐτῶν περιστάσεων προηγείται τὸ πρὸς τὸ Ἐγὼ καθήκον ἀπὸ τὸ πρὸς τὸ Οὐδεμὶ. Σημαίνει δὲ ὁ κανὼν, ὅτι ὅταν καθήκον τι πρὸς τὸν ἑμαυτόν μου ἀντιταχθῇ μετὰ τὸ αὐτὸ πρὸς ἄλλον καθήκον μου εἰς τρόπον, ὥστε δὲν δύναται νὰ τηρηθῶσι καὶ τὰ δύο· τότε προηγείται τὸ πρῶτον ἀπὸ τὸ δεύτερον· τὸ δὲ αἷτιον εἶναι, ὅτι τὸ ἴδιον πρόσωπον εὐρίσκεται ἀμέσως εἰς τὸν κύκλον τῆς ἐνεργείας τοῦ ὑποχρεουμένου· καὶ ὅς τις δὲν δύναται νὰ φυλάξῃ τὸ πρὸς ἑαυτὸν καθήκον, οὗτος δὲν δύναται νὰ φυλάξῃ οὐδὲ τὸ πρὸς τοὺς ἄλλους· διὰ τοῦτο ὅχι μόνον ὁ νόμος τοῦ δικαίου (Περὶ Δικ. ΡΔ'), ἀλλὰ καὶ ὁ ἠθικὸς θέλει, ὅταν τις προσβάλλεται εἰς τὴν ζωὴν του, νὰ λυτρώνῃ θανατόνων τὸν ἐχθρόν του. Ἐδῶ τὸ καθήκον τοῦ νὰ διατηρήσω τὴν ἰδίαν μου ζωὴν προηγείται ἀπὸ τὸ καθήκον τοῦ νὰ διατηρήσω τὴν ζωὴν τοῦ ἄλλου. Ὁ δὲ κανὼν ἐκτείνεται καὶ εἰς τὴν εὐτυχίαν τοῦ ἀνθρώπου, ἐν ταυτίζωνται αἱ περιστάσεις· ὁ ἔμπορος, φερ' εἰπεῖν, δὲν ἔχει χρέος νὰ ἀμελῇ τὴν ἰδίαν του ἐμπορίαν διὰ νὰ ἀκμάζῃ ἡ τοῦ ἄλλου, μ' ὅλον ὅτι καθήκον του εἶναι νὰ μὴ κατατρέχῃ τὴν τοῦ ἄλλου, ὥστε ν' ἀκμάζῃ ἡ ἰδική του. Τὸ αὐτὸ δὲ κρατεῖ καὶ ἐπὶ ἠθικῶν προσώπων. Πᾶσα οἰκογένεια, πᾶσα πόλις ἔχει καθήκοντα ἅμεις εἰς τὸν ἑαυτόν της, τὰ ὅποια προηγούνται

ἀπὸ τὰ αὐτὰ καθήκοντα πρὸς ἄλλην οἰκογένειαν καὶ πόλιν. Κάμμία οἰκογένεια δὲν δύναται νὰ βοηθήσῃ ἄλλην, ἐὰν δὲν βοηθῇ πρῶτον ἑαυτήν.

ΟΒ'. β'. Ἐπὶ τῶν αὐτῶν περιστάσεων τὸ καθήκον τῆς δικαιοσύνης προηγεῖται ἀπὸ τὸ καθήκον τῆς ἐπιεικείας. Πρὸς τὸν κανόνα τοῦτον ἀντιφέρεται πολλάκις ἡ πρᾶξις· διότι ἡ ἐπιεικεία λάμπει πλέον εἰς τὰ ὅμματα τῶν πολλῶν παρὰ ἡ δικαιοσύνη· καὶ πολλοὶ πρὸς βλάβην τῆς δικαιοσύνης ἐφάνησαν ἐπιεικεῖς, καθὼς ὁ κλέψας τὸ βόειον δέρμα διὰ νὰ κάμῃ ἐμβάδας τῶν πτωχῶν. Ἀλλ' ἡ θεωρία δὲν δικαιώνει ταύτην τὴν πρᾶξιν· θέλει μάλιστα τὴν δικαιοσύνην οὐσιώδη χαρακτῆρα τῆς ἐπιεικείας· καὶ ἄδικον ἐλεήμονα ἐκλαμβάνει πλέον ἀντιφατικώτερον παρὰ τὸν τετράγωνον κύκλον· διότι πῶς δυνάμεθα νὰ συντρίχωμεν εἰς ἑαυτοὺς ἢ εἰς τοὺς ἄλλους τὸν σκοπὸν τῆς λογικῆς φύσεως, ἐνεργοῦντες ἐναντία εἰς τὸν σκοπὸν ἐκείνον; Καθήκον ἐπιεικείας εἶναι νὰ βοηθήσω τὸν χρεῖαν ἔχοντα· ἀλλ' ὅχι ποτὲ διὰ καταδρομῆς ἄλλου, ἢ δι' ἀρπαγῆς ξένων πραγμάτων, ἢ διὰ ψευδομαρτυρίας, ἢ δι' ὁποιοῦδήποτε ἄλλου ἀδίκου τρόπου· ἐὰν δὲ εἶναι ἀνάγκη νὰ κάμω τὸ πρῶτον, ἀθετῶν τὸ δεύτερον, προτιμότερον εἶναι νὰ φυλάξω τὸ δεύτερον παρὰ νὰ ἐκτελέσω τὸ πρῶτον.

ΟΓ'. γ'. Ἐπὶ τῶν αὐτῶν περιστάσεων τὸ καθήκον τὸ ἀναφερόμενον εἰς τὸ ὅλον προηγεῖται ἀπὸ τὸ καθήκον τὸ ἀναφερόμενον εἰς τὸ μέρος τοῦ ὅλου· διότι τὸ ὅλον καὶ ἠθικῶς θεωρούμενον εἶναι μεγαλύτερον παρὰ τὸ μέρος του. Εἶναι, φερ' εἰπεῖν, καθήκον μας νὰ διατηρῶμεν καθὲν μέρος τοῦ σώματός μας· ἀλλ' ἐὰν τὸ ὅλον σῶμα δὲν δύναται νὰ διατηρηθῇ ἄλλως εἰμὴ δι' ἀποκοπῆς ἐνὸς βραχίονος, ἢ ἐνὸς ποδός, ἢ ἀποκοπῇ αὕτη εἶναι καθήκον μας. Καὶ τὸ καθήκον τὸ ἀναφερόμε-

νον εἰς τὸ ὅλον σῶμα καταργεῖ τὸ καθῆκον τὸ ἀναφερόμενον εἰς ἓν τι αὐτοῦ μέρος. Ἐφαρμόζεται δὲ ὁ κανὼν καὶ εἰς τὰ νοητὰ ὅλα. Πόλις, φερ' εἰπεῖν, εἰς τὴν ὁποίαν πλῆθος μερικῶν ἀνθρώπων ἐνεργοῦσι κοινῶς διὰ σκοποῦς τῆς εὐτυχίας των, εἶναι ὅλον τι κατ' ἰδέαν· ἀλλ' ἐπειδὴ εἶναι πρακτικὴ αὕτη ἡ ἰδέα, τῆς ὁποίας τὴν ἐκτέλεσιν ἀπαιτεῖ αὐτὸς ὁ Λόγος (Περὶ Δικ. ΡΚΑ.). διὰ τοῦτο ἀπαιτεῖ ὁ αὐτὸς Λόγος, ὥστε καθὲν μέρος νὰ εἶναι ὑποτεταγμένον εἰς τὸ ὅλον, καὶ νὰ θύῃ τὴν ζωὴν του, ὅταν κινδυνεύῃ ἡ ζωὴ τοῦ ὅλου. Καὶ ἐδῶ τὸ καθῆκον τὸ ἀναφερόμενον εἰς τὸ ὅλον (τὴν πόλιν) προηγείται ἀπὸ τὸ καθῆκον τὸ ἀναφερόμενον εἰς τὸ μέρος (μερικοὺς τινὰς πολίτας). Διὰ δὲ τοῦ κανόνος τούτου προσδιορίζεται ἀκριβέστερα καὶ ὁ πρῶτος κανὼν. Τὸ καθῆκον τοῦ πολίτου πρὸς διατήρησιν τῆς ζωῆς του δὲν ἀντιπαραβάλλεται ἐνταῦθα μὲ τὸ καθῆκον τοῦ νὰ διατηρήσῃ τὴν ζωὴν ἄλλου τινὸς πολίτου, ἥγουν μὲ ἀπλοῦν κοινωνίας καθῆκον, ἀλλὰ μὲ σύνθετον (τοῦ διατηρῆσαι δηλονότι τὴν ζωὴν ὅλης τῆς πόλεως, εἰς τὴν ὁποίαν ἐμπεριλαμβάνεται καὶ αὐτοῦ, καὶ καθενὸς ἡ ζωὴ)· αἱ περιστάσεις λοιπὸν ἐδῶ δὲν εἶναι αἱ αὐταί, αἱ ὁποῖαι εἶναι εἰς τὸν πρῶτον κανόνα.

Σημείωσις. Ἡ διάκρισις τῆς τῶν καθηκόντων ἀντιθέσεως κατὰ τοὺς ἐκτεθέντας τρεῖς κανόνας κυρίως δὲν εἶναι ἄλλο τι, εἰ μὴ ὁ προσδιορισμὸς, Ἐκ δύο ἐφαρμοσμένων καθηκόντων, τὰ ὅποια στρέφονται εἰς δεδομένην τινὰ πράξεως περίπτωσιν, καὶ δὲν δύνανται ἐν ταυτὶ νὰ ἐκπληρωθῶσι καὶ τὰ δύο, ἀλλὰ μόνον τὸ ἓν, Ποῖον εἶναι κυρίως τὸ ἀληθινὸν καθῆκον, τὸ ὁποῖον πρέπει νὰ ἐκτελεσθῇ. Εἰς τοιοῦτον ἕμως προσδιορισμὸν γενικοὶ κανόνες, ὅποιοι ἐξετέθησαν οἱ ἀνωτέρω τρεῖς, δὲν εἶναι ἱκανοί· ἐπεὶ δὴ χρειάζονται καὶ ἰδιαιτέραν ἐφαρμογὴν εἰς τὰς δεδομένας περιπτώσεις δι' ἠθικῆς κρίσεως. Ἐὰν δὲ, ὡς εἶναι σύνηθες, μιχθῶσι τὰ πάθη, κατακυριεύουν τὴν κρίσιν, καὶ συλλογίζονται σοφιστικῶς· οὕτω, φερ' εἰπεῖν, σοφίζονται, ἔσσι θέλουν νὰ ἐκβῶσιν ἀπὸ τὸ καθῆκον τοῦ νὰ προστατεύσωσι τὴν πατρίδα των μὲ θυσίαν τῆς ἰδίας των ζωῆς, ὅτι φυλάττουν τὸ καθῆκον τῆς

ἑαυτῶν συντηρήσεως, διὰ νὰ ἀθωωθῶσιν εἰς ἑαυτοὺς καὶ εἰς τοὺς ἄλλους ὑπὸ τὸ πάθος τῆς δειλίας. Ἐδῶ ὅμως δὲν ἐμεσολάβησεν ἔννοια καθήκοντος, ἀλλὰ φυσικὴ ὁρμὴ ἔκαμε τὴν κρίσιν. Ἐὰν ᾗτο καθήκοντος ἔννοια, δὲν ἦθε-
λαν στοχασθῆν τί ἐχρεώσονται εἰς τὸ μέρος (εἰς ἑαυτοὺς), ἀλλὰ τί ἐχρεώ-
σονται εἰς τὸ ὅλον, λέγω τὴν πόλιν. Πρὸς ὅρῳ λοιπὸν κρίσιν τῆς τῶν καθη-
κόντων ἀντιθέσεως εἶναι ἀναγκαῖα ἡ εὐσυνειδησία. Ὅπου βασιλεύει αὕτη,
ἐκεῖ ἐμβαίνει ἡ ἠθικὴ κρίσις τοῦ πρᾶκτοῦ τόσον γρήγορα, ὥστε δὲν χρειά-
ζεται καρμῖαν περαιτέρω ἀνάκρισιν τῶν αἰτίων· εἰ δὲ συμβῇ τις ἀμφιβο-
λία καὶ ἀπορία, ἐξ ἁπαντος τὴν κάμνει ἡ φυσικὴ κλίσις καὶ ὁρμὴ, ἥτις
ἐρωτᾷ· Τί πρέπει νὰ κάμῃ καὶ Τί νὰ ἀποφύγῃ. Διὰ νὰ ἐκτελῇται λοιπὸν
πᾶν ὅ,τι καθηγίασεν ὁ ἱερὸς τῆς ἠθικῆς νόμος, πρέπει ὁ πράττων νὰ ἔχῃ
ἐνᾶρτον χαρακτῆρα· ἀλλὰ πῶς καὶ διὰ τίνων μέσων σχηματίζεται ὁ χα-
ρακτῆρ οὗτος, θέλει μᾶς δείξουν τοὺς κανόνας τὸ ἐφεξῆς τελευταῖον κεφά-
λαιον τῆς καθαρᾶς ἠθικῆς (Ζ').

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Ζ'.

Καθαροὶ κανόνες περὶ τοῦ πῶς νὰ ἀσκώμεθα
τὴν ἀρετὴν.

ΟΔ'.

Πρώτη ὑπόθεσις τῆς ἀρετῆς εἶναι εἰς πάντα ἄνθρω-
πον ἡ ἐλευθερία τῆς θελήσεως, ἡγουν ἡ δύναμις τοῦ νὰ προσ-
διορίζῃ αὐτὸς ἑαυτὸν εἰς τὰς πράξεις κατὰ τοὺς κανόνας τοῦ
Λόγου (Κρηπ. ΕΔ'). Διὰ τοῦτο, ὅστις θέλει νὰ γείνῃ ἐνᾶρε-
τος, πρέπει πρὸ παντὸς ἄλλου νὰ πιστεύῃ εἰς τὴν ἐλευθερίαν
τοῦ, ἐπειδὴ κατ' ἄλλον τρόπον δὲν δύναται νὰ σπουδάξῃ ἀλη-
θῶς πρὸς τὴν ἀρετὴν· χωρὶς δὲ ταύτην τὴν σπουδὴν οὔτε
ἀσκησις ἀρετῆς, οὔτε μέσα ἀποκτήσεως αὐτῆς δύναται νὰ
ὑπάρχῃσι.

ΟΕ. Διότι ἐκ τῆς εἰς τὴν συνείδησίν μας προσταζομένης

ἀρετῆς προσδιορίζεται μόνον τὸ εἶδος αὐτῆς· ἡ δὲ ὕλη τῆς συναντᾶται εἰς τὰ ἐμπειρικὰ ἀντικείμενα, ἐκ τῶν ὁποίων μᾶς προξενοῦνται ἔννοιαι καὶ ὁρμαί. Εἰς πᾶσαν δὲ μερικὴν μας, πρᾶξιν, ἥτις καθυπάγεται εἰς τὸν ἠθικὸν νόμον, φανερόνεται εἰς ἡμᾶς δύο αἰτήματα· τὸ αἶτημα τοῦ συνειδότες, ἡγουν τοῦ πρακτικοῦ Λόγου, ὃς τις αἰτεῖ νὰ πράξωμεν ἀγαθόν· καὶ τὸ αἶτημα τῆς ἐπιθυμίας, ἡγουν τῆς εἰς εὐχαρίστησίν μας σπουδαζούσης ὁρμῆς, ἥτις ὀρέγεται ὅσα μᾶς εὐφραίνουν, καὶ ἀποστρέφεται ὅσα μᾶς λυποῦν. Ἡ ὀρεξις αὕτη καὶ ἡ ἀποστροφὴ, καθ' ἑαυτὰς θεωρούμεναι, εἶναι ἀπροαίρετοι καὶ ἀκούσιοι, καὶ ὑπάγονται εἰς τοὺς νόμους τῆς φυσικῆς ἀνάγκης· καὶ εἶναι κοιναὶ ἡμῶν πρὸς τὰ ἄλογα κτήνη ιδιότητες.

Ος'. Ἐὰν λοιπὸν ἡ θέλησίς μας ᾔτο ἠναγκασμένη νὰ δέχεται μὲν ὅ,τι ὀρέγεται ἡ ὁρμὴ, ν' ἀποφεύγῃ δὲ ὅ,τι ἀποστρέφεται αὕτη· οὗτ' ἀρετὴ ἤθελεν εἶσθαι, οὔτε λόγος περὶ ἀρετῆς ἤθελε γίνεσθαι κἀνείς. Διὰ τοῦτο ἡ ἐλευθερία τῆς θελήσεως εἶναι πρώτη βᾶσις τῆς ἀρετῆς. Ταύτην πρέπει νὰ ὑποθέσωμεν ἀρχικῶς καὶ ἐκ τῶν προτέρων, ἀφ' οὗ ἐπελύσαμεν, ὅσον δύναται ἡ θεωρητικὴ φιλοσοφία, τὰς συνδεούσας αὐτὴν δυσκολίας καὶ ἀπορίας (Μεταφυσ. ΣΜΑ). Πρώτη λοιπὸν παραγγελία, τὴν ὁποίαν κάμνει ἡ ἠθικὴ εἰς τὸν φιλάρετον νέον, εἶναι ἡ ἐφεξῆς. Νέε! πίστευε εἰς τὴν ἐλευθερίαν σου, μὲ τὴν ὁποίαν ἐμπορεῖς νὰ πράξῃς ὅσα θέλει ὁ Λόγος, καὶ ν' ἀποφύγῃς ὅσα θέλει ὁρμὴ ἄλογος καὶ κακοήθης.

ΟΖ'. Ἐπειδὴ πᾶς ἄνθρωπος, καθὼς φυσικῶς, οὕτω καὶ ἠθικῶς ἀναπτύσσεται καὶ τελειοποιεῖται κατ' ὀλίγον· εἰς ταύτην δὲ τὴν ἀνάπτυξίν του ἐμποροῦν νὰ ἀντιπαραταχθῶσι παντοδαπὰ ἐμπόδια· διὰ τοῦτο, ὅταν σπουδάζῃς καὶ γυμνάζῃσαι τὴν ἀρετὴν, ἀπόβαλλε μακρὰν πᾶν ἐμπόδιον τῆς μορφώσεως

τοῦ ἐναρέτου χαρακτήρος. Ἡ ἀποβολὴ τῶν ἐμποδίων εἶναι δευτέρα ὑπόθεσις τῆς ἀρετῆς, ἐπειδὴ δι' αὐτῆς εὐκολύνεται ἡ φανέρωσις τῆς ἐλευθέρως ἠθικῆς δυνάμεως τοῦ πράττοντος ὑποκειμένου. Κατὰ δὲ τοῦτο ἐμποροῦμεν νὰ εἰπώμεν, ὅτι ἡ ἀρετὴ εἶναι διδακτικόν τι καὶ μαθητὸν χρῆμα.

ΟΗ'. Διότι πᾶς ἄνθρωπος, ὅταν φθάσῃ εἰς τὴν ὠρίμην ἡλικίαν, καὶ ἀναπτυχθῶσιν αἱ σωματικαὶ καὶ ψυχικαὶ δυνάμεις του, πρέπει νὰ εἶναι ἐνάρετος, ἐπειδὴ δύναται ἐντελῶς νὰ μεταχειρισθῇ τὴν ἐλευθέραν του θέλησιν πρὸς ἐκτέλεσιν τοῦ ἀγαθοῦ· ἀλλ' ἐπειδὴ εἰς ταύτην τὴν κατάστασιν φθάνει κατ' ὀλίγον, ἐπειδὴ δὲν εἶναι θανατὸν ἀπὸ τὴν ἐντελῇ ἀπραξίαν τῆς νηπιότητος νὰ μεταβῇ ἀμέσως εἰς τὴν τελείαν πρᾶξιν· διὰ τοῦτο δευτέραν παραγγελίαν μᾶς δίδει ἡ Ἠθικὴ νὰ ἀποβάλλωμεν πᾶν ἐμπόδιον τῆς ἠθικῆς μας διαμορφώσεως. Ἐμπόδια δὲ γίνονται ἄλλα μὲν φυσικὰ, οἷον κρᾶσις, ιδιότητες τῶν σωματικῶν καὶ πνευματικῶν δυνάμεων κτλ. ἄλλα δὲ ἐμπειρικὰ καὶ ἐνδεχόμενα, οἷον συνήθειαι, ἔξεις.

ΟΘ'. Κατὰ δὲ τοῦτο εἰπώμεν, ὅτι εἶναι διδακτὸν ἡ ἀρετὴ (ΟΖ)· διότι καθὸ μὲν ἐλεύθερον γέννημα τοῦ ἀνθρώπου οὔτε διδακτὸν εἶναι, οὔτε μαθητόν· καθὸ δὲ κτητόν διὰ γυμνάσεως καὶ ἀποβολῆς τῶν ἐμποδίων, διδάσκεται μὲν ἀπὸ τοὺς ἐξεύροντας νὰ προσδιορίσωσι τίνα εἶναι τὰ ἀποβλητέα ἐμπόδια, μαθάνεται δὲ ἀπὸ τοὺς δεχομένους ἐλευθέρως τὴν τούτων ἀποβολήν· καὶ μὰ Δίᾳ ἤθελεν εἶσθαι περιττόν τι καὶ ἐτώσιον θάρους ἡ Ἠθικὴ, ἐὰν δι' αὐτῆς δὲν ἐδιδάσκετο, ἢ καὶ δὲν ἐσυνεργεῖτο ὁ τρόπος τῆς μορφώσεως ἐναρέτου χαρακτήρος.

Σημείωσις. Πολλοὶ τῶν Ἠθικολόγων νομίζοντες ἀδίδακτον χρῆμα τὴν ἀρετὴν, καὶ μόνον δῶρημα τοῦ Θεοῦ, καταντῶσιν εἰς ἀντίφασιν μὲ τὴν λογικὴν φύσιν τοῦ ἀνθρώπου, καὶ εἰς θλασφημίαν τοῦ παναγθοῦ Θεοῦ. Ἀπαντᾷται δὲ ἡ δόξα αὕτη πρῶτον εἰς τὸν Πλάτωνα, ὅστις εἰς τὸ τέλος τοῦ δια-

λόγου Μένων ἰμβαλλαι εἰς τὸ στόμα τοῦ Σωκράτους τὴν ἐφεξῆς ῥῆσιν·
 « Εἰδὲ νῦν ἡμεῖς γε ἐν παντὶ τῷ λόγῳ τούτῳ καλῶς ἐζητήσαμέν τε καὶ ἐ-
 λέγομεν, Ἀρετὴ ἂν εἴη οὔτε φύσις, οὔτε διδασκτὸν, ἀλλὰ θεία μίτρα παρα-
 γιγνομένη, ἀνευ νοῦ, οἷς ἂν παραγίγνηται » Ἀλλ' ἡ γνώμη ταυτίζεται μὲ
 τὴν εἰμαρμένην, τῆς ὁποίας εἶναι ὄργανον ὁ ἄνθρωπος, ὡς πρὸς τὴν
 ἐκτέλεισιν τοῦ ἀγαθοῦ ἢ κακοῦ· ὁ δὲ Θεὸς ἀνταμείβει τὰ ὄργανα τῆς
 εἰμαρμένης, καὶ κολάζει ἄλλα, ἐνῶ οὐτ' ἐκεῖνα βραβεύων, οὔτε ταῦτα
 εἶναι κολάσεως ἄξια· διότι Τί ἐκατέρωθωσαν οἱ πρῶτοι, καὶ τί ἐσφαλαν
 οἱ δεῦτεροι, ἀφ' οὗ ἦσαν οὕτως ἡναγκασμένοι νὰ πράξωσι; Αἴτιον δὲ ταύτης
 τῆς γνώμης ὑπῆρξε τὸ φύσει δυσκίνητον τινῶν εἰς τὴν ἀρετὴν, καὶ ἐξ
 ἐναντίας τὸ εὐκίνητον ἄλλων καὶ εὐκατέρωθων. Ἀλλ' ἡ ἐλευθερά θελήσις
 τοῦ ἀνθρώπου νικᾷ τὰ φυσικὰ ἐμπόδια, καὶ κάμνει τοὺς φύσει δυσκι-
 νήτους εὐκίνητοτάτους εἰς τὴν ἀρετὴν. Καὶ ὁ Σωκράτης αὐτὸς, ὅχι φύ-
 σι, ἀλλὰ μὲ ἀσκήσιν μεγάλην ἀπέκτησε τὴν ἀρετὴν (Κικέρ. de fato
 c. 5). Εἰ δέ τις πάλιν θέλει δῶρον Θεοῦ τὴν ἀρετὴν, καθὼς δια τὰ
 περικυκλῶντα ἡμᾶς πράγματά μας, ἔχει δίκαιον νὰ ζητῇ τὴν θεῖαν ἀν-
 τίληψιν, καὶ χρέος ἱερὸν καὶ ἄρρευκτον· ἀλλὰ νὰ τὴν νομίζῃ θεόπεμπτον
 χωρὶς ἰδικὴν του συνειρήνην, εἶναι καὶ ἄλογον καὶ ἀσεβές· διότι ἀλογία
 εἶναι νὰ νομίζωμεν, ὅτι ὁ Θεὸς μᾶς ἔκοιμε δεκτικὸς τῆς ἀρετῆς, ἀλλ'
 ὅχι κατ' ἄλλον τρόπον κατορθωτικὸς αὐτῆς, εἰμὴ διὰ τῆς ἀμέσου αὐ-
 τοῦ κινήσεως· ἀπαράλλακτα, ὡς νὰ πιστεύωμεν, ὅτι ὁ Θεὸς μᾶς ἔδωκε
 πόδας νὰ περιπατῶμεν, ἀλλὰ δὲν περιπατοῦμεν χωρὶς νὰ μᾶς κινήσῃ
 ἀμέσως αὐτὸς· καὶ ἀσεβεία εἶναι νὰ νομίζωμεν, ὅτι ὁ Θεὸς μᾶς χαρίζει
 τὴν ἀρετὴν· διότι κατὰ τοῦτον τὸν τρόπον ἄλλους μὲν εὐεργετεῖ χωρὶς
 λόγον, ἄλλους δὲ κατατρέπει ὡσαύτως ὡ τῆς ἐλασφημίας!

Π'. Ἐκ τῶν ἐμποδίων τῆς ἀρετῆς τὰ μὲν εἶναι ἄμεσα, τὰ
 δὲ ἔμμεσα· τὰ πρῶτα ἀναφέρονται ἀμέσως εἰς τὴν θέλησιν,
 καὶ ἐμποροῦν δι' ἐσφαλμένου αὐτῆς προσδιορισμοῦ νὰ δυσ-
 κολύνωσι τὴν ἐκπλήρωσιν τῶν καθηκόντων καὶ νὰ παρεκτρέ-
 πουν ἀπὸ τὴν ὁδὸν τῆς ἀρετῆς τὸ πράττον ὑποκαίμενον. Τὰ
 δὲ δεύτερα φέρουν τὰ πρῶτα, καὶ δι' αὐτῶν ἐνεργοῦν ἐμμέσως
 εἰς τὸν προσδιορισμὸν τῆς θελήσεως.

ΠΑ. Ἄμεσα ἐμπόδια τῆς ἀρετῆς εἶναι τὰ ἐφεξῆς. Ἐλλει-
 ψις ἠθικῶν γνώσεων, καὶ τῶν μετ' αὐτῶν ἡνωμένων θρησκευ-
 τικῶν φρονημάτων, ἢ, τὸ χειρότερον, ἐσφαλμέναι τῆς ἠθικῆς

γνώσεις. Ἀγυμνασία καὶ ἀχρηστία τῆς κριτικῆς δυνάμεως, ἐφαρμοζομένης εἰς ἠθικὰς ἰδέας καὶ ἀρχὰς κατὰ διδομένας περιστάσεις, ἀμβλύτης τοῦ ἠθικοῦ αἰσθήματος, ἢ ὑπεροχὴ τοῦ φυσικοῦ· διότι ἄνθρωποι μὴ γινώσκοντες τὸ ἀγαθὸν καὶ κακὸν, εἰν εἶναι ἐνταυτῷ ἄθρησκοι, ἢ ἔχωσι θρησκείαν, ἥτις καὶ ἐδῶ ὑπόσχεται πᾶσας τὰς ἡδονὰς, καὶ τὴν μέλλουσαν ζωὴν γεμίζει μὲ ποταμούς μελίτος καὶ γάλακτος, καὶ μ' ὅλας τὰς τρυφάς· ἢ ἄνθρωποι μὴ κρίνοντες ὀρθῶς τὰς δεδομένας περιπτώσεις, ὅπου δύναται νὰ γείνῃ ἀρετὴ, οἷον, εἰάν τις κρίνῃ, ὅτι διὰ νὰ βοηθήσῃ τὸν πτωχὸν δὲν τοῦ ἀρκεῖ ἡ περιουσία του, ἢ ὅτι ἔχουν ἄλλοι χρέος νὰ τὸν βοηθήσουν, καὶ ὅχι αὐτός· ἄνθρωποι, οἵτινες ἐθηριώθησαν τόσον, ὥστε δὲν αἰσθάνονται καμμίαν ἡδονὴν εἰς τὴν πράξιν τοῦ ἀγαθοῦ· ἢ ὑπὲρ ταύτην ἡδύονται νὰ κυλίνονται εἰς τὸν ἐόρβορον τῶν σωματικῶν ἡδονῶν· οἱ τοιοῦτοι ἄνθρωποι δὲν δύνανται ποτὲ νὰ γείνουν ἐνάρετοι.

ΠΒ'. Ἐμμεσα ἐμπόδια τῆς ἀρετῆς εἶναι ὅλαι αἱ ἐξωτερικαὶ περιστάσεις, ὑπὸ τῶν ὁποίων ἢ κινεῖνται ἢ ἐνδυναμόνεται τὰ ἄμεσα. Τοιαῦται δὲ εἶναι ἐξαιρέτως, παρκετὸς τῶν σωματικῶν διαθέσεων, αἱ ὁποῖαι ἔχουν μεγάλην ἐνέργειαν εἰς τὸ πνεῦμα, ἀγωγή καὶ διδασκαλία, παράδειγμα καὶ συναναστροφή, καὶ ὅλαι αἱ κοινωνικαὶ σχέσεις, αἵτινες κινεῖσι μὲν τὸν ἄνθρωπον καὶ πρὸς τὸ ἀγαθόν, περιέχουσι δὲ καὶ πλείστας ἀφορμὰς εἰς τὸ κακόν, καὶ διὰ τοῦτο βάλλουσιν ἐμπόδια καὶ προσκόμματα εἰς τὸν δρόμον τῆς μορφώσεως ἐναρέτου χαρακτῆρος.

ΠΓ'. Εἶπαμεν σωματικὰς διαθέσεις (ΠΒ')· τοιαῦται δὲ εἶναι ἡ τρυφερότης τοῦ τῶν παιδῶν σώματος, τὸ ὁποῖον, ὡς ἔχον πλείωτάς φυσικὰς χρείας, κυριαλεῖται ἀπὸ σφοδρὰς ἐπι-

θυμίας, καὶ ἐμποδίζει τὴν ἀγαθὴν θέλησιν, ἐὰν καὶ φέρεται εἰς τὸ ἀγαθόν· ἡ ἀδυναμία τοῦ γεροντικοῦ, διὰ τὴν ὁποίαν φοβούμενος ὁ γέρων μὴ δὲν δύναται νὰ προσπορίζεται τὰ ἀναγκαῖα του, γίνεται φιλάργυρος· αἱ διαφοροὶ κράσεις, ἐπεὶ δὲ ὁ μὲν αἱματώδης κλίνει εἰς τὰς ἡδονάς· ὁ δὲ χολερικὸς εἶναι ὀξύθυμος, ὁ δὲ μελαγχολικὸς δύσπιστος (Ἐμπειρ. Ψυχ. ΣΖ :), καὶ ἐπομένως πᾶσα μία δίδει ἁπορία ἐμπόδια τῆς ἀρετῆς. Παρεκτὸς τούτων, καὶ αἱ ἐνδεχόμεναι καταστάσεις τοῦ σώματος, λέγω ὑγεία ἢ ἀρρώστια γίνονται κινητικὰ ἢ ἐμποδιστικὰ τῆς ἀρετῆς· ὁ ἀρρώστος, φέρ' εἰπεῖν, δὲν δύναται νὰ ἐκτελέσῃ ὅλα τὰ καθήκοντά του πρὸς τὰς κοινωνικὰς σχέσεις.

ΠΑ'. Ὅτι δὲ ἡ ἀγωγή καὶ ἡ διδασκαλία, ἡ μᾶλλον εἰπεῖν ἡ ἀναγωγή καὶ ἡ κακοδιδασκαλία γίνονται ἐμπόδια τῆς ἀρετῆς, ἀμφιβολία δὲν εἶναι καμμία· καὶ ὅτι ἡ κακὴ συναναστροφή διαφθείρει καὶ τὸν ἠνέρετον, γίνεται φανερόν καὶ ἐκ τῆς ῥήσεως, Ὁμιλίου κακαὶ φθείρουσιν ἥθη χρηστά· λέγομεν δὲ μόνον περὶ τῶν παραδειγμάτων, ὅτι ἔχουσι μεγαλητέραν δύναμιν τὰ οἰκιακὰ καὶ πολιτικὰ παρὰ τὰ ἀτομικά. Διότι ἐὰν ἡ πόλις προστάτῃ τὴν ἀδικίαν καὶ ἀπάτην καὶ κακοήθειαν διὰ καταθλίψεως τῶν πολιτῶν, δι' ἐμποδίσεως τῶν ἐλευθέρων φρονημάτων καὶ συγγραμμάτων, διὰ μυστικῶν κατασκοπῶν, δι' εἰσαγωγῆς ζημιωδῶν παιγνιδίων καὶ ἡδονῶν· ἢ ἐὰν οἱ λειτουργοὶ τῆς ἐκκλησίας ἐξασθενίζωσι τὴν τῆς ἱερᾶς πίστεως εἰς τὸν κοινωνικὸν βίον ἐνέργειαν, μεταβάλλοντες τὴν εὐσέθειαν εἰς ψιλὰς μόνον διατυπώσεις, πωλοῦντες μὲ χρήματα τὴν ἄφεσιν τῶν ἁμαρτημάτων, συνεργοῦντες τὴν δεισιδαιμονίαν, ἢ καὶ τὴν ἀπιστίαν, τὸ χεῖριστον· τότε πόλις καὶ ἐκκλησία γίνονται ἰσχυρὰ ἐμπόδια τῆς ἀρετῆς εἰς τοὺς θέλοντας μὲ τὴν ὁδηγίαν αὐτῶν ν' ἀποκτήσωσιν ἠθικὸν χαρακτῆρα.

ΠΕ. Τὰ μέσα τῆς ἀρετῆς δὲν εἶναι ἄλλο τίποτε εἰμὴ βοηθήματα πρὸς γένεσιν καὶ αὐξήσιν ἠθικῶν φρονημάτων, καὶ ἀντιδραστικὰ πρὸς τὰ μέχρι τοῦ δε καταδειχθέντα ἐμπόδιά της· τὰ δὲ ἀντιδραστικὰ εἶναι ἢ νὰ ἀποβάλωμεν πάντῃ τὰ ἐμπόδια, ἢ καὶ νὰ ἀποκλίνωμεν τὴν βλαβεράν των ἐπὶ ῥοίαν εἰς τὸν προσδιορισμὸν τῆς θελήσεώς μας.

ΠΖ'. Κατὰ τῶν ἀμέσων ἐμποδίων τῆς ἀρετῆς (ΠΔ)· ἔχουν δύναμιν οἱ ἐφεξῆς ἀσκητικοὶ κανόνες.

α. Προσπάθει νὰ διορθώσης καὶ νὰ περισσεύσης τὰς ἠθικὰς γνώσεις σου, καὶ νὰ ἔχῃς περὶ τῆς πίστεώς σου καθαράς καὶ ἀκλονήτους πληροφορίες.

β'. Ἐξέταζε πάντοτε, ὡς ξένας, τὰς πράξεις σου μετ' ἠθικὰς ιδέας καὶ ἀρχάς, διὰ νὰ ὀξύνῃς τὴν ἠθικὴν σου κρίσιν, καὶ διὰ νὰ γνωρίζῃς τὰ σφάλματά σου.

γ'. Ἄκουε μετ' προσοχὴν, ὅσα σὲ λέγει τὸ συνειδὸς σου, καὶ περὶ τῶν παρελθουσῶν καὶ περὶ τῶν μελλουσῶν πράξεών σου· καὶ εἰς ἀμφιβόλους περιπτώσεις κάλλιον μὴ πράξῃς τι, παρά νὰ καταντήσης εἰς κίνδυνον τοῦ νὰ ἀμαρτήσης.

ΠΖ'. Σκοπὸς τοῦ πρώτου κανόνος εἶναι νὰ ἐξακριβώσωμεν ὅσον δυνατόν τὰς ἠθικὰς ιδέας, τὰς ὁποίας μᾶς διδάσκει ἡ ἁγία ἐκκλησία, καὶ νὰ τὰς λάβωμεν ὁδηγοὺς τοῦ κοινωνικοῦ μας βίου· ἐν ὅσῳ ἐπικρατοῦσι συγκεχυμένως εἰς τὴν ψυχὴν μας, δὲν δύνανται νὰ μᾶς γείνωσιν ὁδηγοὶ εἰς τὰ ἀγαθὰ. Τὸ οὐράνιον μάλιστα καὶ θεῖον ἐκεῖνο ῥητόν. « Ἐν τούτῳ γινώσκονται πάντες ὅτι ἐμοὶ μαθηταὶ ἐστέ, ἐὰν ἀγάπην ἔχητε πρὸς ἀλλήλους· ἢ πρέπει νὰ ἐξηγηθῇ ἀκριβέστατα εἰς τοὺς φιλαρέτους· ἢ ἐξακριβώσις αὕτη οὔτε δύναται, οὔτε χρειὰ εἶναι νὰ γείνη πρὸς πάντας μετ' φιλοσοφικὰς ἀρχάς· ἡ ὑψίστη φιλοσοφία τῆς πίστεως ἔχει βέβαια ἐνταῦθα τὰ πρωτεῖα κατὰ τῆς γῆινης καὶ ἀνθρωπίνης.

ΠΗ'. Ὁ δεύτερος κανὼν ἀπαιτεῖ εὐκρινῇ γνῶσιν καὶ εἰδή-
 σιν τῶν ἠθικῶν ἰδεῶν καὶ ἀρχῶν, κατὰ τὰς ὁποίας θέλομεν
 κρίνειν τὰς ἰδίας ἡμῶν πράξεις. Ἐδῶ πρέπει νὰ γείνωμεν μὲ
 αὐστηρότητα δίκαιοι ἀπορρίπτοντες πᾶσαν φιλαυτίαν, καὶ
 μισαυτίαν, νὰ εἴπω οὔτως· ἐξετάζοντες μόνον ἑαυτοὺς, ἀσχέ-
 τως ἀπὸ τοὺς ἄλλους, μηδὲ μεγαλύνοντες μὲν τὰ ἀλλότρια,
 μικρύνοντες μὲν τὰ ἰδικά μας ἁμαρτήματα, καὶ, νὰ εἴπω τὸ
 ἀποστολικόν, βλέποντες τὸ κάρφος τὸ ἐν τῷ ὀφθαλμῷ τοῦ
 ἀδελφοῦ μας, τὴν δὲ δοκὸν τὴν ἐν τοῖς ὀφθαλμοῖς ἡμῶν αὐ-
 τῶν μὴ κατανοοῦντες. Τὴν ἐξέτασιν ταύτην ἐπρόσταζεν ὁ
 Πυθαγόρας εἰς τοὺς μαθητὰς νὰ τὴν κάμνωσι καθημέραν λέ-
 γοντες καθεὶς εἰς τὸν ἑαυτὸν τοῦ τὸ ἀξιέπαινον «Πῇ παρέβην;
 τί δ' ἔρρεξα; Τίμοι δέον οὐκ ἐτετέσθη; » Σκοπὸς δὲ τῆς ἐξε-
 τάσεως ταύτης πρέπει νὰ εἶναι τὸ Γνωθὶ σαυτόν· διότι χω-
 ρὶς τὴν αὐτογνωσίαν ταύτην ἐπίσης εἶναι ἀδύνατον καὶ εἰς
 τὴν ἠθικὴν καὶ εἰς τὴν θεωρητικὴν ζωὴν νὰ κάμῃ ὁ ἄνθρωπος
 προόδους εἰς τὰ τελειότερα· διότι μὲ τοῦτον μόνον τὸν τρόπον
 καταλαμβάνει πόσον μέρος διήνυσε τοῦ προκειμένου σταδίου
 ἕως τώρα, καὶ πόσον ἀκόμη τοῦ μένει νὰ περιπατήσῃ.

ΠΘ'. Ὁ τρίτος καὶ τελευταῖος κανὼν εἶναι ὁ ἀξιολογώτατος
 καὶ περιεκτικώτατος ἢ καθολικώτατος· διότι ὅς τις προσέχει
 εἰς τὰς κινήσεις τοῦ συνειδύτος του, εἴτε πρὸ τῆς πράξεως ἢ
 μετὰ τὴν πράξιν συμβαίνουσι, οὗτος ἀποκτᾷ ἠθικὴν αὐτογνω-
 σίαν, ὁξύτητα καὶ ἀσφάλειαν τῆς ἠθικῆς του κρίσεως, καὶ
 ἠθικὴν διάκρισιν ἐν γένει· γίνεται δὲ, τὸ κυριώτατον, καὶ εὐ-
 συνειδήτος εἰς ὅλας τὰς πράξεις του, ἐνῷ ἡ κατασίγασις τῶν
 φωνῶν τοῦ συνειδύτος φέρει κατὰ μικρὸν τὸν ἄνθρωπον εἰς
 ἀσυνειδήσιαν. Διὰ νὰ φυλάττῃς ταύτην τὴν εὐσυνειδήσιαν εἶ-
 ναι καλὸν, ὅταν πρόκεινται πράξεις, περὶ τῶν ὁποίων δὲν εἰσά-

βέβαιος, ἂν εἶναι ἀγαθαὶ ἢ κακαὶ, νὰ ἀπέχῃς ἀπ' αὐτάς· διότι μὲ τὸν τρόπον τοῦτον ποτὲ δὲν δύνασαι νὰ μολύνῃς τὸ ἱερὸν συναγός σου.

γ'. Κατὰ δὲ τῶν ἐμμέσων ἐμποδίων τῆς ἀρετῆς (ΠΒ'). δὲν δύναται νὰ δώσῃ ἡ Ἠθικὴ κανόνας ἄλλους, εἰμὶ ὅτι καθεὶς νὰ σπουδάζῃ νὰ εἶναι, ὅσον τὸ δυνατόν, ἀνεξάρτητος ἀπὸ τοιαύτας ἐξωτερικὰς περιστάσεις, αἱ τινες ἐμποροῦν νὰ ἐπι-νεργῶσι βλαβερῶς εἰς τὸν προσδιορισμὸν τῆς θελήσεως, καὶ μὲ τὸν τρόπον τοῦτον ν' ἀποκτήσῃ ὡς πρὸς τὴν πράξιν ἐκείνην τοῦ πνεύματος τὴν αὐθυπαρξίαν, ἣτις ὀνομάζεται ἐπὶ κτή-τος ἐλευθερία πρὸς διάκρισιν τῆς ἐμφύτου (ΟΔ').

Σημείωσις. Ἀνεξαρτησίαν ἐνταῦθα λέγομεν ὅχι τὴν παντελῆ ἐλευθέρωσιν ἀπὸ πάσαν ἐξωτερικὴν περίστασιν· διότι τοιαύτη ἀπόλυτος ἀνεξαρτησία εἶναι μόνον τοῦ Θεοῦ ἰδίᾳ· ἀλλὰ τὴν δυνατόν εἰς τὸν ἄνθρωπον· δύναται δὲ ἡ φυσικὴ ἐξάρτησις τοῦ πνεύματος ἀπὸ τοῦ σώματος καὶ δ' αὐτοῦ ἀπ' ἑλκας τὰς ἐξωτερικὰς περιστάσεις νὰ σμικρυνθῇ κατ' ὀλίγον ὥς εἰς βαθμὸν τινα, ὃς τις βέβαια δὲν δύναται νὰ προσδιορισθῇ. Ἐὰν ἐνεργήσωμεν τὴν σμίκρυνσιν ταύτην ἐπίτηδες, ἐμποροῦμεν πάντοτε ν' ἀπολυώμεθα κατὰ μικρὸν ἀπ' ἑλκας, ὅσα ἐμμέσως ἐμποροῦν νὰ γίνωσιν ἐμπόδια τῆς ἀρετῆς, καὶ ἡ τ' ἀφανίζομεν διόλου, ἢ φυλαττόμεθα τρόπον τινὰ ἀπὸ αὐτὰ νὰ μὴ κάμουν βλάβην τινὰ εἰς τὴν θέλησίν μας. Δὲν δυνάμεθα, φερ' εἰπεῖν, οὔτε τὰς ἀρρώστιας ν' ἀπενεργώσωμεν ἀπὸ τοῦ σώματός μας, οὔτε ἀπὸ τοῦ πνεύματός μας τὰ ἐκ τοῦ πάσχοντος σώματος μας προερχόμενα ἀπὸ αἰσθήματα· δυνάμεθα ὅμως μέρος μὲν ν' ἀποφύγωμεν μερικὰς τινὰς ἀρρώστιας, μέρος δὲ νὰ ἐλαττώσωμεν τὴν αὐθυμίαν μας ἐνῷ μᾶς ἐπικρατοῦν ἀρρώστιαί, καὶ μέρος τελευταῖον νὰ κατεξουσιάζωμεν τὰ ἐκ τῆς ἀσθενείας ἀπὸ αἰσθήματα οὕτως, ὥστε νὰ μὴ μᾶς παρεκτρέπωσιν εἰς καμμίαν κακίαν· διότι ὑπάρχει, καθὼς θαυμάσιως ἀπέδειξεν ὁ Κάντιος (Verm. Schriften. Β'. 3. 5'. 389) κράτος τῆς ψυχῆς, διὰ τοῦ ὁποίου κατακρατεῖ ὁ ἄνθρωπος ἐὰν βῇ ἀποφασίῃ, τὰ αἰσθήματα τῆς ἀρρώστιας του. Ὡσαύτως δὲν δυνάμεθα νὰ ἐμποδίσωμεν τὸ νὰ παραινῶσιν ἄλλοι εἰς τὴν κακίαν ἢ διὰ λόγων ἢ δι' ἔργων· ἀλλ' ἐὰν ἀποκτήσωμεν αὐθυπαρξίαν τινὰ εἰς τὰς κρίσεις μας καὶ εἰς τὸν νοῦν τὸ πολίτευμα, δὲν δύνανται νὰ μᾶς ἐμποδίσουν ἀπὸ τὴν ἀρετὴν οὔτε τὰ ἔργα οὔτε οἱ λόγοι τῶν ἄλλων, ἐπειδὴ δὲν λησμονοῦμεν

τὴν κρίσιν καὶ τὰς πράξεις τοῦ κόσμου ὡς κανόνα τῶν ἰδίων μας κρίσεων καὶ πράξεων. Δυσκολώτατα νικῶνται τὰ τῆς ἀρετῆς ἐμπόδια, ὅσα ἔχουν αἰτίαν τὴν ἀνατροφὴν, ἐπεὶ δὴ καθυποβάλλουν τὸν ἄνθρωπον παιδα ὄντα εἰς ἐξουσίαν τινά, ἀπὸ τὴν ὁποίαν δὲν δύναται νὰ ἐλευθερωθῇ εὐλόγως. Ἀλλ' ὅμως οὔτε ὅλοι οἱ καλῶς ἀνατρεφόμενοι γίνονται ἀγαθοί, οὔτε κακοὶ ὅλοι οἱ ἀχρεῖαν λαβόντες ἀνατροφὴν. Εἶναι λοιπὸν εἰς τὸν ἀνατραφέντα κεκρυμμένη τις δύναμις, ἀπὸ τὴν ἀνατροφὴν ἀνεξάρτητος, διὰ τῆς ὁποίας δύναται ὁ ἄνθρωπος νὰ παιδαγωγήσῃ αὐτὸς τὸν ἑαυτὸν του, καὶ νὰ διορθώσῃ τὰ ἐλαττώματά του· καὶ ἐπομένως δὲν δυνάμεθα νὰ εἰπώμεν τὴν κακὴν ἀνατροφὴν ἀκατανίκητον ἐμπόδιον τῆς ἀρετῆς, ἐπεὶ δὴ ὁ ἄνθρωπος μένει πάντοτε ἀρχικῶς ἐλεύθερος, καὶ δύναται, ἂν θέλῃ, νὰ φθάσῃ ἐκείνην τὴν αὐθύπαρκτον ἀνεξαρτησίαν ἀπὸ τὰς ἐξωτερικὰς περιστάσεις, ἥτις ὀνομάζεται ἐπὶ κτήτος ἐλευθερία, ὡς εἶπαμεν ἄνωτέρω. Διὰ τῶν κανόνων λοιπὸν τῶν ἐκτεθέντων εἰς τὸ παρὸν κεφάλαιον, ἀποκτῶντες πάντοτε φρονήματα ἠθικὰ, καθαρὰ, ἰσχυρὰ, σταθερὰ, φθάνομεν δι' αὐτῶν εἰς ἐνάρετον χαρακτῆρα, ὅς τις διατηρεῖται πάντοτε εἰς ὅλας τὰς περιστάσεις καὶ σχέσεις ὑψηλότετος καὶ λαμπρότετος· ὅσα δὲ εἶναι ὑπόλοιπα νὰ παρατηρήσωμεν ἠθικῶς καὶ ἀσκητικῶς εἰς τὴν ἀνθρωπίνην φύσιν καὶ τὴν ἐμπειρικὴν αὐτῆς κατάστασιν, θέλουσιν ἐκτεθῆν εἰς τὸ ἐπόμενον Μῆρος.

ΗΘΙΚΗΣ

ΜΕΡΟΣ ΔΕΥΤΕΡΟΝ.

Ἐφηρμοσμένη Ἠθικῇ.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Α΄.

Περὶ φιλανθρωπίας καὶ καθηκόντων ἐν γένει.

ψΑ.

Ἐπειδὴ ἡ ἐφηρμοσμένη Ἠθικὴ ἐξετάζει τὰς ἠθικὰς ιδέας καὶ ἀρχάς, καθὼς δύνανται νὰ ἐφαρμοσθῶσιν εἰς τὴν πείραν, καὶ εἰς τὰς παντοδαπὰς σχέσεις τοῦ εἰς τὸν αἰσθητὸν κόσμον ζῶντος ἀνθρώπου (Ε΄), διὰ τοῦτο ὀνομάζεται καὶ ἠθικὴ ἀνθρωπολογία, ἢ ἀνθρωπολογικὴ ἠθικὴ. ἐξετάζει ὁμῶς τὰς σχέσεις ταύτας μόνον ἐν γένει, ἀλλ' ὄχι μερικῶς καὶ καθ' ἕκαστα, ἐπειδὴ ἤθελεν ἐκταθῆν ἐπ' ἄπειρον, ἐὰν ἤθελε νὰ ἐφαρμόσῃ τὰς ἠθικὰς παραγγελίας καὶ εἰς τὰς μερικὰς καὶ ἀτομικὰς σχέσεις τῶν ἀνθρώπων. Τὸ εἶδος τοῦτο τῆς ἐφαρμογῆς ἀφίνεται εὐλόγως εἰς καθένα νὰ τὸ κάμῃ αὐτὸς, ἐπειδὴ ἀρμόζει μᾶλλον εἰς τὸν κοινωνικὸν βίον παρὰ εἰς τὴν ἐπιστήμην. Καὶ εἰς τοῦτο δὲ τὸ μέρος, μετὰ τὴν τῶν προειρημένων εἰς ἐμπειρικὰς περιπτώσεις ἐφάρμοσιν, εἶναι ἀναγκαῖον νὰ ἐκτεθῇ εἰς τὸ τέλος Πῶς νὰ ἀσκώμεθα τὴν ἀρετὴν (Ζ').

ΙΒ'. Ἐὰν θεωρήσωμεν πρακτικῶς τὰς φυσικὰς διαθέσεις τοῦ ἀνθρώπου, καθὼς εἰς τὴν πείραν δεδομένου αἰσθητικοῦ καὶ λογικοῦ ἐν ταύτῳ ὄντος, φαίνεται εἰς αὐτὸν κατὰ πρῶτον ἡ ζωικὴ του διέθεσις. Ὁ ἀνθρώπος, καθὼς ζῶν, ἡγουν ζῶν καὶ αἰσθανόμενον ὄν, σπουδάζει νὰ διατηρήσῃ τὸν ἑαυτὸν του, καὶ

νὰ διατηρήσῃ τὸ εἶδος του, καὶ νὰ συνδεθῇ εἰς κοινωνίαν νὰ μὲ τοὺς ὁμοίους του. Ἐκ τῆς τριπλῆς ταύτης σπουδῆς του ἀναπηγάξει ὀρμητικὴ τις ἀγάπη πρὸς τὸν ἑαυτὸν του καὶ *φιλανθρωπία*, ἥτις ὀνομάζεται ὀρμὴ πρὸς τὴν ζωϊκότητα· ἀλλὰ φαίνεται εἰς αὐτὸν καὶ διαθέσεις τις καὶ κλίσεις πρὸς τὴν ἀνθρωπότητα ἰδιαιτέρα, καὶ μάλιστα κατὰ τοὺς δύο ἐφεξῆς τρόπους· α.) Ἐπειδὴ εἶναι ὄν νοητικόν, καὶ δύναται νὰ προσδιορίσῃ τὴν ἐνέργειάν του διὰ κανόνων τινῶν ἀποβλέπων εἰς σκοπὸν τινα, καὶ νὰ ὁδηγηθῇ εἰς τὴν ἀνάπαυσιν τῶν φυσικῶν του ὀρμῶν, στοχαζόμενος τὰς ἐνδεχομένας συνεπειάς ταύτης τῆς ἀναπαύσεώς του, καὶ παραβάλλον τὴν κατάστασίν του μὲ τὴν κατάστασιν ἄλλων ἀνθρώπων· ἀποκτᾷ ἐκ τούτων τὴν νοητικὴν ἀγάπην πρὸς τὸν ἑαυτὸν του καὶ τὴν νοητικὴν *φιλανθρωπίαν*. β.) Ἐπειδὴ εἶναι ὄν λογικὸν καὶ ἐλεύθερον, καὶ ἐπομέως εὐθύνης ἐπιδεκτικόν, καὶ θεωρεῖ τὸν ἑαυτὸν του καὶ τοὺς ὁμοίους του μετόχους τῆς ἠθικῆς νομοθεσίας, ἐμπορεῖ νὰ σέβεται καὶ τὸν ἑαυτὸν του καὶ τοὺς ὁμοίους του σεβόμενος τὸν νόμον, ὃς τις εἶναι ἡ ὑπερτάτη προσδιοριστικὴ τῆς θελήσεώς του ἀρχή. Ἀποκτᾷ δὲ ἐκ τούτων τὴν ἠθικὴν ἀγάπην πρὸς τὸν ἑαυτὸν του καὶ *φιλανθρωπίαν*, ἥτις ἐμπορεῖ νὰ ὀνομασθῇ *πρακτικὴ*, πρὸς διάκρισιν τῶν δύο ἄλλων, αἵτινες εἶναι *παθολογικαί*.

ΗΓ'. Τὸ πρῶτον εἶδος τῆς ἀγάπης τοῦ ὁμοίου του ἔχει κοινὸν ὁ ἄνθρωπος μὲ ὅλα τὰ ζῶα· διότι πᾶν ζῶον διατηρεῖ καὶ ἑαυτὸ, καὶ τὸ εἶδός του κινούμενον ἐξ ὀρμῆς φυσικῆς, τὴν ὁποῖαν *instinctus* ὀνομάζουσι· λατινιστὶ οἱ Εὐρωπαῖοι, καὶ τινες τῶν ἡμετέρων ὀνόμασαν *ἐνστιγμα*. Διὰ νὰ πληρόνῃσι τὰ αἰτήματα ταύτης τῆς ὀρμῆς, πολλὰ καὶ ἀπὸ τὰ ἄλογα κτήνη συναγελάζονται ὁμοῦ, καὶ ζῶσιν εἰδὸς τι κοινωνικῆς

ζωῆς, ἥτις δὲν ἀξίζει νὰ ὀνομάζεται κοινωνία, ἐπειδὴ ἐλλείπει ἀπ' αὐτὴν πᾶσα λογικὴ συνθήκη. Τὰς τῆς ζωώδους ταύτης ὀρμῆς αἰτήσεις, αἵτινες εἶναι τόσον σφοδρότεραι, ὅσον εἶναι πλέον ἀκαλλιέργητος ὁ ἄνθρωπος, νὰ μέμφεται κἀνείς, εἶναι τὸ αὐτὸ καὶ νὰ μέμφεται τὴν φύσιν, διότι ἔκαμε ζῶον τὸν ἄνθρωπον· ἀλλ' ὅσον πλέον ἀναπτύσσονται αἱ ὑψηλότεραι διαθέσεις του, τόσον ἐλευθερώτερα ἐξουσιάζει τὰς ζωώδεις ὀρμάς του· ἐμπορεῖ ν' ἀπαρνηθῇ μέρος τούτων, ἢ καὶ ὅλας πολλάκις, ἐμπορεῖ νὰ ἐκλέξῃ κατὰ τὸ δοκοῦν τὰ μέσα τῆς εὐχαριστήσεώς των, ἐμπορεῖ καὶ νὰ ἐξετάζῃ, ἐὰν τρόπος τις τῆς τούτων ἀναπαύσεως εἶναι ἀρμόδιος, συγχωρημένος, κατὰ τὸ καθήκον, ἢ παρὰ τὸ καθήκον.

IIΔ'. Τὸ δεύτερον εἶδος τῆς ἀγάπης τῶν ὁμοίων του συλλαμβάνει ὁ ἄνθρωπος ἀπὸ τὸν νοῦν καὶ τὴν κρίσιν, τὰ ὅποια μεταχειρίζεται ὡς τὰ ὠφέλιμα ἢ βλαβερά πράγματα. Ἀφ' οὗ διακρίνει Τί τὸν ὠφελεῖ καὶ Τί τὸν βλάπτει, κατασκευάζει γενικοὺς τινὰς κανόνας, διὰ τῶν ὁποίων διώκει μὲν τὰ πρῶτα, ἀποφεύγει δὲ τὰ δεύτερα· ὡσαύτως, ἀφ' οὗ στοχασθῇ, ὅτι ἄνθρωποί τινες τοῦ εἶναι ὠφελίμοι, δείχνει κλίαιν καὶ ἀγάπην πρὸς αὐτοὺς, διὰ νὰ ἐπιτυχάνῃ μὲ τὸ μέσον τούτων εὐκολα τοὺς σκοποὺς του· ἀλλὰ διὰ ταύτης τῆς φιλανθρωπίας φαίνεται ὁ ἄνθρωπος μόνον νοήμων καὶ φρόνιμος, καὶ ἢ ἐκ ταύτης διαφορὰ του πρὸς τὰ ἄλλα ζῶα εἶναι συγκριτική· διότι δὲν ἐμποροῦμεν ν' ἀρνηθῶμεν, ὅτι ὑπάρχουσι καὶ ἄλλα ζῶα, ἀπὸ τὰ ὅποια δὲν δυνάμεθα ν' ἀφαιρέσωμεν διόλου ταύτην τὴν ιδιότητα, καὶ τὰ ὅποια ὀνομάζονται φρόνιμα ζῶα.

IIΕ'. Τὸ τρίτον εἶδος τῆς φιλανθρωπίας ὑπερυψώνει τὸν ἄνθρωπον ὑπὲρ ἅνω πάντων τῶν ζώων· ἢ πρὸς πάντα ἄνθρω-

πον κλίσις του στηρίζεται ένταῦθα εἰς τὸ σέβας, τὸ ὁποῖον ὑπαγορεύει ὁ Λόγος νὰ ἔχομεν καὶ πρὸς ἡμᾶς αὐτοὺς, καὶ πρὸς πάντα τὰ ὁμοειδῆ μας ὄντα, τὰ ὁποῖα εἶναι μέτοχα τῆς λογικῆς νομοθεσίας. Ἀπὸ τοῦτο τὸ σέβας παρακινούμενος ὁ ἄνθρωπος πράττει ἀγαθὰ εἰς τοὺς ἄλλους, καὶ ἀναλαμβάνει μὲ τοῦτο τὸ μέσον τὸν ἐνάρετον χαρακτῆρα. Ἡ φιλάνθρωπία αὕτη δὲν προσέρχεται ἀπὸ ιδιωφελεῖς καὶ ἐμπαθεῖς αἰτίας, αἱ ὁποῖαι ἀποτελοῦν τὴν παθολογικὴν φιλάνθρωπίαν· ἀλλ' εἶναι καθαρὰ καὶ ἀκραιφνῆς, ὡς ἄμεσος παραγγελία τοῦ Λόγου· ἐμποροῦν δὲ νὰ σημανθῶσι προσφυῶς καὶ μὲ τὰ ἐφεξῆς ὀνόματα. Αἰσθήσεως φιλάνθρωπία ἢ πρώτη, Φρονήσεως ἢ δευτέρα, Λογικὴ ἢ τρίτη.

ψ'. Ἡ πρὸς τὴν ἀνθρωπότητα διάθεσις καὶ κλίσις (ψβ'). εἶναι θετικῶς ἀγαθόν, ἥγουν εὐφυΐα πρὸς τὸ ἀγαθόν, ἐπειδὴ δι' αὐτῆς ὅχι μόνον στοχάζεται ὁ ἄνθρωπος τὰς συνεπείας τῶν πράξεόν του, καὶ τὰς πρὸς τοὺς ἄλλους σχέσεις του, ἀλλὰ δύναται καὶ νὰ προσδιορίσῃ ἐλευθέρως τὰς πράξεις του κατὰ τοὺς νόμους τοῦ Λόγου, ἥγουν νὰ γείνῃ ἐνάρετος· ἡ δὲ πρὸς τὴν ζωϊκότητα διάθεσις του εἶναι ἀποφατικῶς ἀγαθόν, ἥγουν δὲν εἶναι διάθεσις οὐδ' εὐφυΐα πρὸς τὸ κακόν· διότι τὸ νὰ ἀναπαύη τις τὰς ζωϊκὰς χρείας του ὅχι μόνον δὲν εἶναι παρὰ καθήκον, ἀλλὰ μὲ τοὺς ἀπαιτούμενους περιορισμοὺς εἶναι καὶ καθήκον, ἐπειδὴ, ἐνόσω ζῇ ὁ ἄνθρωπος ἐπὶ τῆς γῆς, οὐδ' ἡ ἠθικὴ του ἐνέργεια ἐκτελεῖται χωρὶς τὴν ἀνάπαυσιν ἐκείνην. Χρεωστεῖ λοιπὸν ὁ ἄνθρωπος νὰ μὴ ἀπαρνηθῇ τὴν ζωϊκὴν του φύσιν, ἐπειδὴ εἶναι οὐσιῶδες αὐτοῦ μέρος, καθ' αὐτὸ καθ' ἑαυτὸ δὲν εἶναι κακόν, ἐὰν διοικῆται οὕτως, ὥστε νὰ μὴ προξενῇται ἐξ αἰτίας του βλάβη εἰς τοὺς ἄλλους.

ψζ'. Τὰ καθήκοντα τοῦ ἀνθρώπου ἀμέσως μὲν ἀναφέρον-

ται εἰς λογικὰ ὄντα, εἰς τὰ ὅποια ἐμπορεῖ νὰ ἐνεργήσῃ, ἤγουν εἰς ἑαυτὸν καὶ εἰς τοὺς ἄλλους ἀνθρώπους· ἐμμέσως δὲ, εἰς πᾶν ὅ,τι εἶναι συνδεδεμένον μὲ τὰ λογικὰ ὄντα ὡς ὄργανον πρὸς τοὺς σκοποὺς των. Διὰ τοῦτο τὰ καθήκοντα, περὶ τῶν ὁποίων διαλαμβάνει ἡ ἐφηρμοσμένη Ἠθικὴ, διαιροῦνται εἰς καθήκοντα τοῦ ἀνθρώπου πρὸς ἑαυτὸν, καὶ καθήκοντα τοῦ ἀνθρώπου πρὸς τοὺς ἄλλους· καθὲν δὲ εἶδος ἐκ τούτων τῶν καθηκόντων στρέφεται ἢ εἰς πρόσωπα ἢ εἰς πράγματα.

¶ Η'. Μ' ὅλον ὅτι εἶναι παντοδαποὶ οἱ σκοποὶ τοῦ ἀνθρώπου, ἀναφερόμενοι εἰς μερικὰ πράγματα· μ' ὅλον τοῦτο ἐμποροῦν γενικῶς ν' ἀναχθῶσιν εἰς δύο κυριωτέρους σκοποὺς· εὐδαιμονίαν καὶ τελειότητα. Ἐμποροῦν λοιπὸν ὅλαι αἱ μερικαὶ τῶν καθηκόντων ἐντολαὶ νὰ συμπεριληφθῶσιν εἰς δύο κυριωτέρας ἐντολάς. *Ζήτει τὴν εὐδαιμονίαν* (καὶ σεαυτοῦ καὶ τῶν ἄλλων). *Ζήτει τὴν τελειότητα* (καὶ σεαυτοῦ καὶ τῶν ἄλλων). Συνέχονται δὲ οἱ δύο σκοποὶ τόσον ἀκριβῶς, ὥστε ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον ἡ σπουδὴ τῆς εὐδαιμονίας φέρει καὶ τὴν τελειότητα, καὶ ἡ ταύτης ἐπιταχύνει ἐκείνην.

¶ Θ'. *Εὐδαιμονία* μὲν εἶναι ἡ κατάστασις, εἰς τὴν ὁποίαν αἰσθάνεται ὁ ἄνθρωπος τὸν ἑαυτὸν του καλῶς, καὶ λέγεται εὖ εἶναι τοῦ ἀνθρώπου· προέρχεται δὲ ἀπὸ τὴν ἀνάπαυσιν τῶν χρειῶν του, καὶ τὴν πλήρωσιν τῶν ἐπιθυμιῶν του· καὶ ἐπειδὴ ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον προέρχεται ἀπροαιρέτως ἀπὸ ἐξωτερικὰς περιστάσεις, διὰ τοῦτο ὀνομάζεται εὐδαιμονία, ὡς δαίμονος τάχα τινὸς ἀποτέλεσμα· διαφέρει δὲ ἀπὸ τὴν μακαριότητα, ἥτις εἶναι κατάστασις ἐσωτερικὴ ἀποτελουμένη ἀπὸ τὴν τελείαν τήρησιν τῶν τῆς ἠθικῆς νόμων. *Τελειότης* δὲ εἶναι, τὸ νὰ ἔχῃ ὁ ἄνθρωπος ἀνελλιπῶς ὅλα τὰ οὐσιώδη του μέρη οὕτως διατεθειμένα, ὥστε νὰ ἐνεργῶνται δι' αὐτῶν,

δσον εἶναι δυνατόν ἐντελῶς, τὰ ἔργα των· καὶ καθ' ὕλην μὲν εἶναι ὁ ἄνθρωπος τέλειος, ἐπειδὴ ἔχει ἐκ φύσεως ἀνελλιπῶς ὅλα τὰ οὐσιώδη μέρη του· κατ' εἶδος δὲ τέλειος γίνεται δι' ἀναπτύξεως, καὶ μορφώσεως, καὶ γυμνάσεως συνεχοῦς τῶν οὐσιωδῶν του μερῶν, ὥστε νὰ ἀποτελοῦν ὅλα εὐκόλως τὰ ἔργα των. Ὄταν ζητῇ λοιπὸν ὁ ἄνθρωπος τὴν τελειότητά του, γίνεται καὶ εὐδαίμων, ἐπειδὴ ὅχι μόνον χαίρει δι' αὐτὴν, ἀλλὰ καὶ ἀποκτᾷ οὕτω τὰ μέσα τῆς εὐδαιμονίας του· ὅταν δὲ ζητῇ τὴν εὐδαιμονίαν του, ἐπειδὴ βλέπει, ὅτι δὲν ἐμπορεῖ νὰ τὴν ἀποκτήσῃ ἀτελῆς ὢν, προσπαθεῖ νὰ γείνη καὶ τέλειος.

Ρ'. Ἀλλὰ τίς δὲν ζητεῖ τὴν εὐδαιμονίαν του; ἐμπορεῖ τις νὰ ἐρωτήσῃ· πᾶς τις θέλει νὰ γείνη εὐδαίμων, καὶ πᾶσα πρὸς τοῦτο ἐντολὴ εἶναι περιττὴ, ἐπειδὴ ἡ φύσις αὐτὴ διδάσκει τὸν ἄνθρωπον νὰ θέλῃ τὴν εὐδαιμονίαν του· ἀλλ' ἡ φύσις διδάσκει τὸν ἄνθρωπον νὰ θέλῃ καὶ τὴν τελειότητά του, διότι βλέπομεν τὰ παῖδιά χαίροντα, ὅταν ἀναπτύσσωσι τὰς δυνάμεις των. Κἀνεῖς δὲν τὸ ἀρνεῖται· ἤθελε ζητεῖ μάλιστα ἡ Ἠθικὴ παράλογα πράγματα, εἴαν ἐπροσπάθει νὰ κάμῃ τὸν ἄνθρωπον νὰ θέλῃ, ὅσα δὲν θέλει ἡ φύσις του αὐτὴ. Ἐπειδὴ ὁμῶς καὶ ἡ εὐδαιμονία καὶ ἡ τελειότης ἐμποροῦν ἢ νὰ ἀμειλῶσι (μάλιστα τὸ δεύτερον), ἢ νὰ γείνωσι παρὰ τὸ καθῆκον· διὰ τοῦτο αἱ ἐντολαὶ τῆς Ἠθικῆς ἀποβλέπουν μάλιστα τὸν τρόπον καὶ τὸ εἶδος, κατὰ τὸ ὅποιον ἐκτελούμενα καὶ τὰ δύο ἐμποροῦν νὰ εἶναι σύμφωνα μὲ τὸν σκοπὸν τῆς ἀνθρωπίνης φύσεως· διὰ τοῦτο ἐμπορεῖ νὰ ὀνομασθῇ τὸ μέρος τοῦτο τῆς Ἠθικῆς *Ἠθικὴ Τελεολογία*.

ΡΑ'. Ἡ κατὰ τὸ καθῆκον γενομένη σπουδὴ καὶ ζήτησις τῆς ἰδίας καὶ τῆς τῶν ἄλλων εὐδαιμονίας, καὶ τελειότητος θεωρουμένη κατὰ τὴν μεγάλην της ἔκτασιν, εἶναι σπουδὴ τῆς

γενικῆς εὐδαιμονίας καὶ τελειότητος· διότι πᾶς τις εὐρίσκει ἀποβαίως εἰς μὲν τὰ ἴδια τὰ τῶν ἄλλων, εἰς δὲ τὰ τῶν ἄλλων τὰ ἴδια· καὶ ἐντεῦθεν προέρχεται ἡ ἐσωτερικὴ, καὶ ἀπόλυτοστῆς πρακτικῆς ἡμῶν ἐνεργείας ἁρμονία, εἰς τὴν ὁποίαν εἶναι θεμελιωμένη ἡ πρακτικὴ νομοδοσία τοῦ Λόγου (Περὶ Δικ. Ζ'). Διὰ τοῦτο δυνάμεθα τὰς δύο εἰρημένους ἐντολὰς (ΨΗ.) νὰ συνάψωμεν εἰς μίαν τὴν ἐφεξῆς ἀρχήν. *Ζήτει τὴν κοινὴν ἀπάντων εὐδαιμονίαν καὶ τελειότητα.* Ἡ ἐντολὴ αὕτη περιέχει πάλιν διπλὴν τινα ἐνοχλήν, μίαν ἀποφατικὴν, καὶ ἄλλην καταφατικὴν· διότι πρῶτον αἰτεῖ νὰ μὴ κάμωμεν πᾶν ὅ,τι πειραζεῖ τὴν κοινὴν εὐδαιμονίαν καὶ τελειότητα· αἰτεῖ δεύτερον νὰ κάμωμεν πᾶν ὅ,τι συντελεῖ εἰς τὴν κοινὴν εὐδαιμονίαν καὶ τελειότητα. Τὸ πρῶτον εἶναι καθῆκον τῆς δικαιοσύνης· τὸ δὲ δεύτερον, τῆς ἐπιεικειᾶς (Ε'Α).

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Β΄.

Περὶ τῶν τοῦ ἀνθρώπου πρὸς ἑαυτὸν καθηκόντων
τοῦ διατηρεῖν τὴν ζωὴν καὶ ὑγείαν.

PB'.

Πᾶν ὅτι πρέπει νὰ κάμωμεν ἢ νὰ μὴ κάμωμεν, σε-
 βόμενοι τὴν ἀξίαν τοῦ ἀνθρώπου εἰς τὸ ἴδιον ἡμῶν ὑποκείμε-
 νον, ὀνομάζονται καθήκοντα τοῦ ἀνθρώπου πρὸς ἑαυτὸν· αἱ
 δὲ πηγαὶ ὄλων τῶν ἰδιαιτέρων καθηκόντων, τὰ ὅποια ἀν-
 ῥωσιν εἰς ταύτην τὴν ὑπόθεσιν, δὲν εἶναι ἡ παθολογικὴ, ἀλλ'
 ἡ ἠθικὴ τοῦ ἀνθρώπου πρὸς ἑαυτὸν ἀγάπη (ἡΒ'). διότι ἡ ζωὴ,
 ἥτις κυρίως ἔλαβε τὸ ὄνομα ἐκεῖνο, ἐὰν δὲν παιδαγωγηθῇ ἀπὸ
 τὸν Λόγον εἰς τὸ νὰ ἐβδαται τὴν ἀνθρωπότητα, γίνεται φ-

λαυτία, ἐκ τῆς ὁποίας γεννᾶται ἡ κενοδοξία καὶ ἡ ἀλαζονία, καὶ ἡ τῶν ἄλλων ὑπεροψία· ἐὰν δὲ ἐξοκείλῃ εἰς τὰ ἐναντία, γίνεται χαμέρπεια, κολακεία, δουλικὴ ταπείνωσις, παρασιτικὴ μικροπρέπεια, καὶ ὅλα τὰ βδελυκτὰ ιδιώματα, τὰ ὁποῖα γεννᾷ ἡ φιλαυτία.

ΡΓ'. Ἐκ τῆς ἠθικῆς τοῦ ἀνθρώπου πρὸς ἑαυτὸν ἀγάπης γεννᾶται ἀμέσως ἡ τοῦ τιμᾶν ἑαυτὸν ἀρετὴ, ἥτις ἀφ' ἐνὸς μὲν μέρους φαίνεται εὐγενὴς ὑπερηφάνεια, διὰ τῆς ὁποίας δὲν καταδέχεται νὰ γείνῃ χαμερπὴς ὁ ἄνθρωπος ἐξέυρων μετὰ συνειδήσεως τὴν ἀνθρωπίνην του ἀξίαν· ἀπ' ἄλλου δέ, εἰλικρινὴς ταπεινότης, διὰ τῆς ὁποίας καταλαμβάνει ὅτι δὲν δύναται νὰ φθάσῃ εἰς τὴν ἰδέαν τῆς ἀνθρωπότητος. Ἐντεῦθεν δὲ ἐκπηγάζει ἡ ἀληθινὴ μετριοτήτης, διὰ τῆς ὁποίας κρύπτει θεληματικῶς τὰ προτερήματά του, ἐπεὶδὴ τὰ γνωρίζει ἀτελῆ. Διὰ τοῦτο συμβιβάζεται ἐνταῦθα ἡ ἀρετὴ τοῦ τιμᾶν ἑαυτὸν μὲ τὴν ἀρετὴν τοῦ μετριοφρονεῖν καὶ συστέλλεσθαι.

ΡΔ'. Πρῶτον καθήκον τοῦ ἀνθρώπου πρὸς ἑαυτὸν εἶναι ἡ τῆς ζωῆς του διατήρησις, ἐπεὶδὴ χωρὶς τὴν ζωὴν δὲν δύναμεθα νὰ φθάσωμεν τὸν σκοπὸν μας εἰς τὸν κόσμον τοῦτον, ὅς τις εἶναι τὸ θέατρον τῶν ἠθικῶν μας πράξεων. Δὲν ἔχει λοιπὸν ἐξουσίαν νὰ φονεύσῃ τις τὸν ἑαυτόν του, οὔτε βαρυνόμενος τὰς παρούσας ἀηδίας καὶ δυστυχίας, οὔτε ἐλπίζων νὰ μεταβῇ τάχιστα εἰς τὴν ἀτελεύτετον. Ἐὰν δέ τις καὶ ἀπὸ εὐγενῆ φαινόμενα αἷτια θελήσῃ νὰ ἐκβάλῃ τὸν ἑαυτόν του ἀπὸ τὴν ζωὴν ταύτην, παραβαίνει τὸ τῆς δικαιοσύνης πρὸς ἑαυτὸν καθήκον, ἐπεὶδὴ καταφρονεῖ τὴν ἰδίαν του προσωπικὴν ἀξίαν διὰ πάθη, καὶ μικρὰ, καὶ μεγάλα ὑποτεθῶσι, καὶ γίνεται αὐτοκτόνος καὶ αὐτόχειρ, καὶ φονεὺς ἀνθρώπου, οὐχὶ ξένου, καὶ ἰδικοῦ του· ἀλλ' ἡ τῆς ζωῆς θυσία, ἥτις γίνεται διὰ ἠθι-

κοὺς σκοποὺς, ὅχι μόνον δὲν εἶναι καθήκοντος· παραβάσεις, ἀλλὰ μάλιστα καθήκοντος φύλαξις, εἰάν οἱ σκοποὶ ἐκεῖνοι κατ' ἄλλον τρόπον δὲν ἐπιτυγχάνωνται. Θέλομεν δὲ ἐξηγήσῃν ἀκριβέστερα πάντα ταῦτα διὰ τῶν ἐφεξῆς παραγράφων.

ΡΕ'. Ἐπειδὴ ὑποθέτομεν τὸν ἄνθρωπον φίλον τῆς ἀρετῆς, ἐξηγοῦμεν Πόσον ἀντιφέρεται εἰς αὐτήν, ὅταν ἀποφασίῃ νὰ γείνη αὐτόχειρ. Σπουδάζει διὰ τῆς ἀρετῆς ὁ ἄνθρωπος νὰ γείνη, ὅσον ἐνδέχεται, ἠθικῶς τέλειος. Διὰ νὰ κατορθώσῃ τὸν σκοπὸν τοῦτον, ὅσον πολὺ καὶ ἂν ζήσῃ, ποτὲ δὲν φαίνεται μεγάλη ἡ ζωὴ· ὅσον γέρων καὶ ἂν εἶναι, πάντοτε ἐμπορεῖ νὰ κάμνῃ προόδους εἰς τὸ ἀγαθόν· ὅσον δυστυχῇ καὶ ἂν εἶναι τὰ περιστατικά του, ὁ ὑπομονητικὸς χαρακτήρ του εἶναι σημεῖον ἠθικῆς τελειοποιήσεως· καὶ ἐπειδὴ ὁ ἄνθρωπος ἔχει καὶ πρὸς τοὺς ἄλλους καθήκοντα, μὲ τὴν αὐτοχειρίαν του παραιτεῖται τὴν ἐκτέλεσίν των, καὶ γίνεται τούτων καταφρονητὴς καὶ παραβάτης. Δὲν πρέπει λοιπὸν νὰ παραβῇ τὰ καθήκοντά του ταῦτα ἐξ αἰτίας τῶν δυστυχιῶν, τὰς ὁποίας πρέπει νὰ ὑπομὲνῃ γενναϊότατα· ὁ καταπαλαιστὴς καὶ νικητὴς τῶν δυστυχιῶν εἶναι τὸ ὑψηλότατον θέαμα τῶν Θεῶν, ἔλεγον οἱ παλαιοί· καὶ ὅστις λειποτακτεῖ ἀπὸ τὸν ἀγῶνα, ἀναγγέλλει τὴν δειλίαν καὶ οὐδαμινότητά του.

ΡΣ'. Ἡ ἐλπίς τῆς μελλούσης ζωῆς δὲν δύναται νὰ πείσῃ τὸν ἄνθρωπον νὰ γείνη αὐτόχειρ· ἐκείνη εἶναι θεία ἀντιβράβευσις τῶν ἀγαθῶν, καὶ θεία ποινὴ τῶν κακῶν ἀνθρώπων. Πῶς λοιπὸν ἐμπορεῖ ὁ ἄνθρωπος πράττων κακὸν (φονεύων τὸν ἑαυτόν του) νὰ ἐλπίσῃ ἀγαθὰ; Ὁ Θεὸς, ὅστις μᾶς ἔφερεν εἰς τοῦτον τὸν κόσμον, μᾶς σηκώνει ἀπ' αὐτόν, ὅταν λάβωσι τέλος αἱ σωματικαὶ μας δυνάμεις. Ἡ ζωὴ αὕτη εἶναι εἰς καθένα ἀρετῆς στάδιον, τὸ ὅποιον, ὅστις παραιτήσῃ, λειποτακτεῖ καὶ

παραββαίνει τὴν θέλησιν τοῦ Θεοῦ, ὅστις μᾶς ἔβαλεν εἰς αὐτὸ νὰ ἀγωνισθῶμεν. Ἡ ζωὴ αὕτη δὲν εἶναι ὥσάν οἰκὸς τις στενός, τὸν ὅποιον ἀφίνει τις διὰ νὰ τὸν κατοικήσῃ εὐρυχωρότερον· οὐδὲ ἔνδυμα παταπὸν, διὰ νὰ τὸ ἀλλάξῃ μὲ ἄλλο καλῆτερον· εἶναι ὡς εἶπαμεν στάδιον, τοῦ ὁποίου ὁ λειποτάκτης κολάζεται ἀντὶ νὰ βραβευθῇ. Ἡ εἰς τὴν μέλλουσαν ζωὴν πίστις μας εἶναι συνδεδεμένη μὲ τὴν πίστιν εἰς τὴν θεῖαν πρόνοιαν. Πῶς λοιπὸν τολμᾷ ὁ ἄνθρωπος νὰ προνοήσῃ διὰ τὸν ἑαυτὸν τοῦ καλῆτερα ἀπὸ τὸν πάνσοφον καὶ πανάγαθον προνοητὴν του;

ΡΖ'. Ἀλλ' ὅταν ἡ διατήρησις τῆς ζωῆς μας δὲν γίνεται ἄλλῳ εἰμὴ μὲ παράβασιν τῶν ἱερωτάτων καθηκόντων μας, τότε εἶναι χρέος μας νὰ ὑποφέρωμεν τὸν θάνατον καὶ νὰ μὴ πράξωμεν τὸ κακόν. Ὅστις προστατεύῃ τὴν πατρίδα του ἀπὸ τοὺς ἐχθρούς· ὅστις πρὸς χάριν τῆς ἀληθείας, τὴν ὁποίαν βεβαιώνει ἔμπροσθεν ἐξουσιαστῶν καὶ ἡγεμόνων, ἢ πρὸς διατήρησιν τῆς ἀγιωτάτης τοῦ πίστεως, κινδυνεύῃ νὰ χάσῃ τὴν ζωὴν του· οὗτος χωρὶς τινὰ δισταγμὸν, ἀλλὰ μὲ ἀνδρίαν καὶ γενναιοφροσύνην ἔχει χρέος νὰ δεχθῇ τὸν θάνατον· οἱ παλαιοὶ διωγμοὶ τῶν χριστιανῶν ἀνέδειξαν τόσους λαμπροὺς τῆς ἀληθείας μάρτυρας, τῶν ὁποίων τα μαρτύρια ἀναγινώσκοντες πρέπει νὰ μανθάνωμεν, ὅτι ὁ ἄνθρωπος εἶναι παντοδύναμος ὅχι νὰ πράξῃ ὅσα θέλει, ἀλλὰ νὰ μὴ πράξῃ ὅσα ἀπαγορεύει ὁ Λόγος. Ἀλλὰ καὶ γυνὴ τιμίᾳ καταναγκαζομένη ἀπὸ ἀσελγῆ δυνάστην ἔχει χρέος πρὸς διατήρησιν τῆς προσωπικῆς τῆς ἀξίας νὰ ὑποφέρῃ κάλλιον τὸν θάνατον παρὰ νὰ δοκιμάσῃ τὴν ἀτιμίαν. Ὁ ἄνθρωπος πρέπει νὰ ὑποφέρῃ τὸν θάνατον, ἐὰν δύναται νὰ τὸν ἀποφύγῃ χωρὶς ἁμαρτίαν, ἀλλὰ ποτὲ νὰ μὴ τὸν ἐπιφέρῃ αὐτὸς εἰς τὸν ἑαυτὸν του· οὕτως ἐκρίνεν ὁ δαίμονιος Σαταράνης ὅταν φίλοι του τινὲς ἐζήτουν νὰ τὸν φυγαδεύ-

σουν ἀτίμως ἀπὸ τὴν φυλακὴν διὰ νὰ τὸν ἐλευθερώσωσιν ἀπὸ τὸν θάνατον (Πλάτ. Κρίτων).

ΡΗ' Εἰς τὸ καθῆκον τῆς διατηρήσεως τῆς ζωῆς δὲν ἀντιφέρεται μόνον ἡ διὰ μαχαίρας ἢ ὁποιουδήποτε ὄργανου προαιρετική, καὶ εἰς μίαν στιγμὴν γινομένη αὐτοχειρία, ἀλλ' ἀπλῶς πᾶσα πράξις, ἥτις ἐκπηγάζει ἀπὸ τὴν παρὰ τὸ καθῆκον ὀλιγωρίαν τῆς ζωῆς. Τοιαῦται δὲ εἶναι αἱ ἐφεξῆς τρεῖς εἰς πλάτος περιγραφόμεναι.

Α'. Τὸ νὰ μὴ μεταχειρίζεται τις τὰ μέσα τῆς διατηρήσεως τῆς ζωῆς. Ἐκ δὲ τούτων τὰ μὲν εἶναι τροφαί· τὰ δὲ, ἱατρικὰ φάρμακα· ἐκεῖναι διατrophoῦσι τὸ σῶμα εἰς ὑγιά καὶ σταθερὰν καταστασιν, καὶ, διὰ τὴν ἀδιάκοπον ἀποβολὴν τῶν ἐκπεμπομένων μεριδίων, τὸ ἀναγεννῶσι τρόπον τινὰ ἀκαταπαύστως· διὰ τοῦτο τὸ νὰ μὴ τὰς μεταχειρίζεται τις, ἀπαραιτήτως προξενεῖ κατὰ μικρὸν τὸν τοῦ σώματος θάνατον· ὅστις λοιπὸν ἀπέχει ἀπὸ τὰς τροφὰς διὰ νὰ ἀποθάνῃ, ἁμαρτάνει ἐπίσης, καθὼς καὶ ὅστις τουφεκίζει ἢ μαχαιρόνει τὸν ἑαυτὸν του. Περὶ δὲ τῆς καταφρονήσεως τῶν ἱατρικῶν φαρμάκων, ὅσοι μὲν δὲν τὰ μεταχειρίζονται νομίζοντες ὅτι ἡ φύσις μόνη δύναται νὰ τοὺς θεραπεύσῃ, εἶναι ἐλεεινοὶ διὰ τὴν ἀπάτην των, καὶ ἀξιοκατάκριτοι, διότι εἰς πρᾶγμα τόσον ἀξιόλογον, ὅσον εἶναι ἡ ζωὴ, ἐμπιστεύονται εἰς ψιλὴν τινα καὶ ἀναπόδεικτον ὑπόθεσιν· οἱ δὲ μὴ λαμβάνοντες ταῦτα, διὰ νὰ τοὺς φέρῃ εἰς θάνατον ἢ ἀρρώστια καὶ νὰ τοὺς ἐλευθερώσῃ ἀπὸ τὰ βάρη τῆς ζωῆς ταύτης, ἁμαρτάνουσιν ἐπίσης, ὅσον καὶ οἱ αὐτόχειρες· διότι τὸ νὰ εἶναι ἀρρώστιαί τινες ἀπολύτως ἀθεράπευτοι, εἶναι πρᾶγμα ἀβέλαιον, καὶ ἀναπόδεικτον.

ΡΘ'. β'. Τὸ νὰ μὴ προστατεύῃ τις τὴν ζωὴν του ἀπὸ τοῦ ὅσοι ἐπιχειροῦσι νὰ τοὺς τὴν ἀφαιρέσωσι. Διότι ἐπειδὴ ἐν-

ταῦθα ἡ ὑπεράσπισις εἶναι καθήκον δικαιοσύνης πρὸς ἡμᾶς αὐτούς· διὰ τοῦτο καὶ ὅστις στέκει νὰ θανατωθῇ ἀπὸ τὸν ἐχθρόν του χωρὶς νὰ κάμῃ τὴν δυνατὴν φύλαξιν τοῦ ἑαυτοῦ του, καὶ ὅστις κατηγορεῖται ἔγκλημα θανάτου ἐπὶ κριτηρίου, καὶ δὲν προσπαθεῖ νὰ ἀθωωθῇ δι' ἀπολογίας, εἶναι ἀξιοκατάκριτος, καθὼς καὶ οἱ αὐτόχειρες· ὅστις δὲ ἀθῶος ὢν ἀποδείχνει ψευδῶς ἔνοχον θανάτου τὸν ἑαυτόν του, καθὼς διηγοῦνται περὶ πολλῶν, οὗτος ὅχι μόνον πολεμεῖ τὴν ιδίαν του ζωὴν, ἀλλ' ἀπατά καὶ τοὺς ἄλλους, διὰ νὰ τὸν ἐκλάβωσι κακοῦργον, ἤγουν μὲ τρόπους ἀτίμους· προσπαθεῖ νὰ ἀτιμάσῃ τὸν ἑαυτόν του· ὅστις δὲ φονεύει ἄλλον, διὰ νὰ θανατωθῇ ἀπὸ τὴν δικαιοσύνην, γίνεται διπλοῦς φονεὺς· καὶ ὁ στοχασμὸς, ὅτι μὲ τὸν θάνατόν του ἀποπλύνει τὴν ἁμαρτίαν τοῦ φόνου, εἶναι ἀνοησία καὶ παχυλὴ δεισιδαιμονία.

ΡΙ. γ'. Τὸ νὰ ζητῇ τις τοὺς κινδύνους τῆς ζωῆς, ἢ ἐπίτηδες διὰ ν' ἀποθάνῃ, ἢ διὰ νὰ δείξῃ τὴν ἀνδρίαν του. Τὸ πρῶτον, ἐὰν ὁ ἄνθρωπος χάσῃ τὴν ζωὴν του, εἶναι ἴσον μὲ τὴν αὐτοχειρίαν· τὸ δεῦτερον γίνεται ἢ ἀπὸ μόνην φιλοτιμίαν, ἢ ἀπὸ φιλοκίνδυνόν τι ἦθος· εἶναι ὅμως, ὅπως καὶ ἂν ἐκληφθῇ, παράνομον καὶ κακὴν. Ὁ ἄνθρωπος δὲν πρέπει νὰ φοβῆται τοὺς κινδύνους, ὅταν εἶναι ἀναπόφευκτοι, καὶ μάλιστα ὅταν προστάξῃ τὸ καθήκον ὑπομονῆς καὶ ἐγκαρτερίαν· διότι τότε ἡ φυγὴ τῶν κινδύνων εἶναι ἄτιμος· μικροψυχία καὶ δειλία· ἀλλὰ πάλιν δὲν πρέπει νὰ ζητῇ ἐπίτηδες τοὺς κινδύνους· διότι εἶναι ἀνόητος τόλμη καὶ αὐθάδεια. Ἀνδρία ἀληθινὴ, τὸ ὁποῖον θέλει νὰ εἴπῃ, ἰδιότης ἀνδρὸς ἀληθινοῦ, εἶναι νὰ ἀντιπαλαίῃ τις τοὺς κινδύνους, ὅταν προστάξῃ τὸ καθήκον· τότε, ὅστις δειλιάῃ εἶναι ἄνθρωπος, καὶ ἐπομένως κακός, ἐὰν καὶ δὲν ἔκαμε κακὸν εἰς κἀνένα· διότι δὲν τὸ ἔκαμεν ἀπὸ φόβον, καὶ ὅχι ἀπ' ἀρετήν.

ΡΙΑ. Ἐδῶ ἀνήκει νὰ ἐπιλύσωμεν καὶ τὸ περὶ μονομαχίας ζήτημα, ὅσον ἀναφέρεται εἰς τὸ πρὸς ἑαυτὸν καθήκον τοῦ ἀνθρώπου· περὶ δὲ τοῦ πρὸς τοὺς ἄλλους ἀκόμη δὲν γίνεται ἐνταῦθα λόγος. Εἰ μὲν ἡ μονομαχία εἶναι τὸ μόνον μέσον τοῦ νὰ προστατεύσῃ τις τὴν ζωὴν του, εἶναι συγχωρημένη· διότι πῶς ἄλλως θέλει φυλάξειν τις τὴν ζωὴν του, εἰ μὴ, χρείας τυχεύσης, πολεμῶν μέχρι θανάτου ὑπὲρ αὐτῆς; καὶ ἡ πρὸς κλέπτῃν μονομαχία, ὅταν ἔρχεται νὰ μᾶς ἀρπάσῃ τὴν περιουσίαν, εἶναι συγχωρημένη, ἐπειδὴ τὰ κτήματά μας εἶναι οὐσιωδῶς ἀπαιτούμενα εἰς τὴν προσωπικὴν μας ἐνέργειαν κατὰ τὸν αἰσθητὸν τοῦτον κόσμον· καὶ δὲν εἶναι αἰτία, διὰ τὴν ποίαν δὲν πρέπει νὰ ἀντιστέκωμεν εἰς τοὺς κλέπτας τῶν πραγμάτων μας, ὅταν γνωρίζωμεν τὰς δυνάμεις μας. Παρεκτὸς τούτων τῶν δύο περιπτώσεων ἡ μονομαχία εἶναι ἀμάρτημα ἀσυγχώρητον. Ἀλλ' ἡ πειραχθεῖσα τιμὴ πῶς ἐμπορεῖ νὰ ἀποκατασταθῇ; Ἀλλ' εἶναι ἄραγε ἡ μονομαχία ἀληθινὸν μέσον ἀποκαταστάσεως τῆς τιμῆς, ὁ λόγος δὲν δύναται νὰ τὸ καταλάβῃ· διότι καὶ ὁ ἀτιμότερος ἄνθρωπος ἐμπορεῖ νὰ ἔχῃ καὶ ἀνδρίαν καὶ ἐπιτηδειότητα μεγάλην ὥστε νὰ καταβάλῃ τὸν ἐναντίον του. Εἶναι λοιπὸν ἐναντίον τοῦ Λόγου νὰ ἐμπιστευεταί τις τὴν κρίσιν τῆς τιμῆς του εἰς τοιοῦτον ἀμφίβολον μέσον, ἀπὸ τὸ ὅποιον κινδυνεύει ἢ νὰ φονευθῇ χωρὶς νὰ διακριθῇ τὸ πρᾶγμα, ἢ νὰ φονεύσῃ τὸν ἄλλον· καὶ διὰ τοῦτο πρέπει νὰ ζητῇ καθεὶς τὴν ἀποκατάστασιν τῆς τιμῆς του ἀπὸ τοὺς νόμους τῆς δικαιοσύνης. Ἀλλὰ δὲν πρέπει νὰ τοῦ μέλλῃ δικὴ τὴν ἐπικρατοῦσαν συνήθειαν; ἀδιαφορεῖ ἐπ' ἀληθείας διὰ τὴν συνείκην, ὅστις ἐσχημάτισεν εἰς τὸν ἑαυτὸν του αὐθόπακτον ἀρετῆς χαρακτῆρα (ψ'. Σημ.).

Σημείωσις. Τὰ δὲ αἰτία τῆς ἀτοχευρίας εἶναι πολλὰ καὶ διάφορα·

δυστυχῆς ἔρω, ἀπώλεια ἐξωτερικῶν αγαθῶν, πειραχθεῖσα φιλοτιμία, φό-
 βος αἰσχύνης, συνειδὸς τύπτον καὶ καταδιώκον, θρησκευτικὸς φανητισμὸς
 ἠνωμένοι μετ' ψευδεῖς ιδέας περὶ τῆς μελλούσης ζωῆς κτλ. δίδουν ἀμείψην
 ἢ ἔμμεσον ἀφορμὴν τῆς αὐτοχειρίας. Κἄποτε δὲ συμβαίνει καὶ ἀπὸ μελαγ-
 χολικῆν τινα διαθέσιν ἢ μανίαν, ὥστε φαίνεται ἀπαραίρετον τρόπον τινὰ
 τὸ κακόν. Διὰ τοῦτο τὸ ἄριστον μέσον τοῦ νὰ μὴ καταντήσῃ τις εἰς τοιοῦ-
 τον ὀλέθριον ἀμάρτημα εἶναι ν' ἀποφεύγῃ, ὅσον εἶναι δυνατόν, τὰς αἰτίας
 ταύτας· ἄνθρωπος μὲ ἠθικὰ φρονήματα καθωπλισμένος ποτὲ δὲν περιπί-
 πτει εἰς καταστάσεις, αἰτίνας νὰ τοῦ γίνωνται αἰτίαι τοῦ νὰ θλῇ τὸν ὀλε-
 θρον τῆς ζωῆς του. Ποῖαν δὲ κρίσιν καὶ καταδίκην πρέπει νὰ κάμνουν οἱ
 νόμοι εἰς τοὺς νεκροὺς τῶν αὐτοχειρῶν, ὁ Λόγος δὲν διορίζει, ἐπεὶδὴ ὁ
 αἴτιος τῆς πράξεως δὲν ὑπάρχει πλέον ἐπὶ τῆς γῆς. Πρέπει λοιπὸν ν' ἀφί-
 νωμεν τὴν κρίσιν εἰς τὸν Θεόν, καὶ νὰ θάπτωμεν τὸν νεκρὸν, ὅσον εἶναι δυ-
 νατόν, τάχιστα, διὰ νὰ σκεπάζεται εἰς τὸ σκότος τοῦ τάφου πράξεις διὰ
 τὴν ὁποίαν πρέπει νὰ αἰσχύνηται ὁ ἄνθρωπος. Προσθετομεν δὲ ἐνταῦθα τὴν
 τοῦ Ναπολέοντος περὶ αὐτοχειρίας κρίσιν, τὴν ὁποίαν μνημονεύει ὁ Κρύγιος
 εἰς τὴν Ἠθικὴν του (§. 39. Σημ. 5.), καὶ τὴν ἀφίνομεν νὰ τὴν ἐξετάσῃ ὁ
 ἀναγνώστης καθ' ἑαυτόν. «Γίνονται τινες αὐτοχειρεῖς διὰ ἔρωτα· ἀφροσύνη !
 » ἄλλοι, ἀπελπιζόμενοι διὰ τὴν ἀπώλειαν τῆς περιουσίας των· δειλία ! ἄλ-
 » λοι, διότι ἔχασαν τὴν τιμὴν των, ἀνανδρία ! Ἀλλὰ τὸ νὰ ζῇ τις, ἀφ' οὗ
 » χάσῃ τὸν θρόνον καὶ νὰ δοκιμάζῃ τὴν τῶν συγχρόνων του ὕβριν καὶ ἀτι-
 » μίαν, τοῦτο εἶναι ἀληθινὴ ἀνδρία !

PIB'. Ὁμοῦ μὲ τὴν ζωὴν τοῦ καθῆκον τοῦ ἀνθρώπου εἶναι
 νὰ διατηρῇ καὶ τὴν ὑγείαν του, ἐπεὶδὴ ἡ εἰς τὸν αἰσθητὸν
 κόσμον προσωπικὴ τοῦ ἐνέργεια κρέμαται ἀπὸ τὴν φυσικὴν
 ὁλοκληρίαν τοῦ σώματος, καὶ ἀρρώστια ἐμπορεῖ νὰ γείνη πη-
 γὴ καὶ ἠθικῶν σφαλμάτων. Διὰ τοῦτο προστάζεται ἀπὸ τὸν
 Λόγον ὅχι μόνον νὰ ἀναπαύῃ ὅλας τὰς ἀναγκαίας σωματι-
 κὰς χρείας του, καὶ τὰς ἀδιαβλήτους ἡδονὰς, ὡς ἐνδυναμω-
 τικὰ μέσα τοῦ σώματος, ἀλλὰ νὰ μεταχειρίζεται καὶ ὅλα τὰ
 μέσα εἰς τὸ νὰ προφυλάττεται ἀπὸ ἀρρώστιας, ἢ νὰ τὰς θε-
 ραπεύῃ, εἰς τὴν ἐξ ἀνάγκης ἔλθωσιν· ἀπαγορεύεται δὲ ἀπ' αὐτὸν
 ἡ ἀμετρία τῶν ἡδονῶν, ὁ ὑπερβολικὸς κόπος, καὶ πᾶσα σω-

ματικὴ κολόβωσις ἢ πῆρωσις σωματικῶν μερῶν, τὰ ἐποῖα κρίνονται ἀναγκαῖα διὰ τὴν τοῦ ὅλου διατήρησιν.

ΡΙΓ'. Ἡ μετριότης τῶν ἀπολαύσεων εἶναι τὸ μόνον μέσον τῆς διατηρήσεως τῆς ὑγιείας· καὶ ταύτην συνιστᾷ ἡ ἠθικὴ εἰς τὸν ἄνθρωπον, ὅστις ῥέπει πάντοτε εἰς τὰς ὑπερβολάς· διότι πολλοὶ τρώγουσι καὶ πίνουσι διὰ τὴν ἐκ τῆς βρώσεως καὶ πόσεως ἡδονήν, καὶ οὕτως ἐπιφορτίζοντες τὸν στόμαχόν των ὑπόκεινται εἰς ἀρρώστιας πολλάκις θανατηφόρους· πολλοὶ δὲ ἀπὸ φιλαργυρίαν δὲν ἀπολαύουσιν, ὅσον εἶναι ἀναγκαῖον εἰς διατήρησιν των, ἢ μεταχειρίζονται παχυλὰς καὶ ἀχρείας τροφάς, καὶ οὕτως ἐξασθενίζοντες κατὰ μικρὸν κυριεύονται ἀπὸ πολλὰς ἀρρώστιας· διότι ἡ ὑγίεια φθείρεται ἀπὸ πᾶσαν ἀμαρτίαν καθὼς διατηρεῖται στερεὰ ἀπὸ τὴν μετὰ μέτρον ἐκτιμώμενη ἀπόλαυσιν ὅλων τῶν χρειωδῶν. Ὡσαύτως εἶναι ἀναγκαῖα καὶ αἱ ἀμεμπτοὶ ἡδοναί, ὅχι μόνον πρὸς ἰλαρότητα καὶ πρὸς ἐνδυνάμωσιν τοῦ σώματος, ἀλλὰ καὶ πρὸς ἰλαρότητα καὶ ἐξύψωσιν τοῦ πνεύματος· ἀλλὰ καὶ εἰς αὐτὰς πρέπει ὁ ἄνθρωπος νὰ φυλάττῃ τὴν μέσσην ὁδόν, καὶ οὕτε καθ' ὑπερβολὴν νὰ εἶναι εἰς αὐτὰς ἐκδοτος, καθὼς οἱ χορεύοντες καὶ παίζοντες ἡμέραν καὶ νύκτα, οὕτε νὰ τὰς ἀποποιῇται παντάπασιν ὡς ἠθικὰ τινα ἀμαρτήματα· διότι ἡ ἡδονὴ δὲν εἶναι μὲν τὸ τέλος κατὰ τοὺς Ἐπικουρείους ἢ Κυρηναίους, εἶναι δὲ συγχωρημένον τι καὶ διαιτητικὸν μέσον καὶ διὰ τὸ σῶμα καὶ διὰ τὸ πνεῦμα.

ΡΙΔ'. Τὰ αὐτὰ δὲ λέγομεν καὶ περὶ ἄλλων τινῶν διαιτητικῶν μέσων, οἷον τῆς μετρίας κινήσεως καὶ ἡσυχίας, τοῦ ὕπνου, καὶ τῆς καθαριότητος τοῦ σώματος· διότι καὶ ταῦτα, μέτρια ὄντα, εἶναι ὅχι μόνον συγχωρημένα, ἀλλὰ καὶ καθήκοντα τοῦ ἀνθρώπου· ἡ καθαριότης μάλιστα τοῦ σώματος

ἀναγγέλλει τὴν ἐσωτερικὴν τῆς ψυχῆς καθαριότητά· καὶ ὅστις δείχνει τὸ σῶμα του γεμάτον φυσικῆς ῥυπαρότητος καὶ ἀκαθαρσίας, τούτου ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον εἶναι καὶ ἡ ψυχὴ ἠθικῶς ἀκάθαρτος καὶ ῥυπαρά· διὰ τοῦτο πολλὰ προσφυῶς παρίστανουσι σωματικῶς τὰ μὲν ἅγια ὄντα, οἷον ἀγγέλους, καθαρὰ καὶ ἄσπιλα καὶ καλὰ· τὸν δὲ πατέρα τῆς κακίας διάβολον, ῥυπαρὸν καὶ ἐδελυρὸν καὶ αἰσχρὸν· εἶναι λοιπὸν καὶ πρὸς ὑγίειαν ἀρμοδιά ἡ καθαριότης τοῦ σώματος, καὶ προσέτι κοσμιότητος ἔνδειγμα, ὅταν γίνεται μετὰ τὴν ἀπαιτουμένην μετριότητα.

PIE. Ὅτι δὲ, ὅταν ἀρρώσθησῃ ὁ ἄνθρωπος, χρεωστῇ νὰ λαμβάνῃ τὰ πρὸς ἀνάρρωσίν του ἀναγκαῖα φάρμακα, τὸ εἵπαμεν κατ' ἀνωτέρω (PH.). λέγομεν τώρα μόνον, ὅτι τὰ ἱατρὰ πρέπει νὰ τὰ λαμβάνῃ ἀπ' ἀληθινούς ἱατρούς, καὶ ὄχι ἀπὸ ψευδοῖιτρούς, ἢ ἀπὸ οἰκιακὰς γυναικῶν συμβουλὰς, αἱ ὁποῖαι εἶναι ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον ἀμφίβολοι καὶ ἐπικίνδυνοι.

PIZ'. Ἐπειδὴ δὲ εἰς τὴν ὑγίειαν τοῦ σώματος ἀνήκει καὶ ἡ ὀλοκληρία τῶν μελῶν του· διὰ τοῦτο εἶναι ἀπηγορευμένον εἰς τὸν ἄνθρωπον τὸ νὰ τέμνῃ ἢ νὰ στρεβλόνῃ ἢ ὅπως οὖν νὰ πηρόνῃ κἀνὲν ἀπὸ τὰ μέλη του (PIB.). Παραβαίνει λοιπὸν τὸ πρὸς ἑαυτὸν καθῆκον, ὅστις ἢ ἐκβαλλεῖ ὑγιᾶ ὀδόντια, ἢ κόπτει τὰ δάκτυλά του, διὰ νὰ μὴ στρατολογῇται εἰς τὸν πόλεμον, ἢ, τὸ χεῖριστον, εὐνουχίζεται οὐ' ἐπίπλαστον ἀρετὴν ἢ ἄλλην αἰτίαν, ἢ ὅπως ἄλλως καταστίζει καὶ κατατροπᾷ τὸ σῶμα του διὰ ν' ἀποκτήσῃ ψευδοκαλλονήν. Ὅτι δὲ, ὅταν τὸ ὅλον σῶμα δὲν δύναται νὰ διατηρηθῇ χωρὶς ἀποβολῆν τινὸς μέλους, καθῆκον τοῦ ἀνθρώπου εἶναι νὰ ἀποβάλῃ τὸ μέλος τοῦτο, τὸ εἵπαμεν ἀρχήτερα (OG.).

Σημείωσις. Τὸ νὰ ξυρρίζωμεν τὰ γένηα, καὶ νὰ ψαλιθίζωμεν τὰ, τρίχας τῆς κεφαλῆς ἢ νὰ τὰς ξυρρίζωμεν καὶ αὐτάς, εἶναι ὅρα γε καὶ τοῦτο πῆρσις τοῦ σώματός μας; ἢ καὶ εἶναι ἀπὸ τὰ μὴ συγχωρούμενα ὑπὸ τῆς ἠθικῆς; ὅχι βέβαια· πρῶτον, ἐπειδὴ αἱ τρίχες, καθὼς καὶ οἱ ὄνυχες, δὲν εἶναι μέρη τοῦ σώματος τόσον οὐσιώδη, ὥστε χωρὶς αὐτῶν νὰ μὲνῃ ἀνάρμοστον πρὸς τὸν σκοπὸν τοῦ Λόγου· δεύτερον, ἐπειδὴ ἡ ἠθικὴ φρόνησις ἀπαιτεῖ εἰς ἐπουσιώδη πράγματα νὰ μὴ προσκρούωμεν κατὰ τῆς ἐπικρατούσης συνηθείας.

PIZ'. Ὁ ἄνθρωπος χρεωστεῖ ὅχι μόνον νὰ διατηρῇ τὸ σῶμά του εἰς τὴν φυσικὴν του κατάστασιν, ἀλλὰ καὶ νὰ τὸ τελειοποιῇ, ὅσον δύναται, ὥστε νὰ ἐμπορῇ νὰ ἐνεργῇ δι' αὐτοῦ πάντοτε σκοπιμώτατα. Τὸ καθήκον τοῦτο ἀναφέρεται μέρος μὲν εἰς τὴν γύμνασιν τῶν σωματικῶν ὀργάνων· ἀπὸ τοῦ ὁποῖα κρέματα ἐν γένει ἡ ἐξωτερικὴ αἴσθησις, καὶ ἡ προαιρετικὴ κίνησις, μέρος δὲ ἰδιαίτερώς εἰς τὴν ἀπόκτησιν τοιούτων σωματικῶν ἐξέων, διὰ τῶν ὁποίων τὸ σῶμά μας λαμβάνει καὶ ἐξωτερικὴν εὐσχημίαν, καὶ γίνεται καὶ χρησιμώτερον εἰς τὸν σκοπὸν τοῦ Λόγου.

PIH'. Διὰ τοῦτο πρέπει ὁ ἄνθρωπος νὰ γυμνάζῃ τὸν ὀφθαλμόν του εἰς τὸ νὰ διακρίνῃ εὐκόλως διάφορα εἶδη καὶ μεγέθη καὶ χρώματα, τὰ ἀποστήματα, καὶ τὰς τούτων σχέσεις· νὰ ὀξύνῃ τὴν ἀκοήν του εἰς διάκρισιν διαφόρων ἤχων καὶ φωνῶν καὶ ἀρμονιῶν· νὰ μὴ ἀφίνη δὲ ἀνασκήτους οὐδὲ τὰς ἄλλας τοῦ αἰσθήσεως, λέγω ὁσφρησιν καὶ γεῦσιν καὶ ἀφὴν, ἐπειδὴ ὅχι μόνον χρησιμεύουν εἰς διάκρισιν πολλῶν ὠφελίμων καὶ βλαβερῶν ἀντικειμένων, ἀλλὰ γίνονται πολλάκις βοηθοὶ τοῦ νοῦς εἰς γνῶσιν πολλῶν φυσικῶν ιδιοτήτων τοῦ αἰσθητοῦ κόσμου.

PIO'. Ἀπὸ τὴν ἀσκήσιν τῆς προαιρετικῆς κινήσεως ἀποκτᾷ ὁ ἄνθρωπος ἀντιδραστικὴν δύναμιν πρὸς τὰ ἐξω· ἐνδυνα-

μόνεται, γίνεται εὐχαμπτος καὶ στέρρως, καὶ ὑποφέρει ἀκινδύνως τὰς βλαβερὰς ἐπιρροίας τοῦ περιέχοντος, ὅταν τὸ καλὴν ἢ χρεία. Πρὸς δὲ τοῦτο εἶναι χρήσιμοι αἱ σωματικαὶ ἐξεις, τὰς ὁποίας μᾶς διδάσκει ἡ γυμναστικὴ· λέγω τὴν ὀργανιστικὴν, δρομικὴν, ἵππαστικὴν, κυλυμβητικὴν κτλ. Ὅτι δὲ αὗται αἱ ἐξεις καὶ τὸ σῶμα σχηματίζουν εἰς τὸ εὐπρεπέστερον, καὶ κινδύνων γίνονται πολλάκις εἰς τὸν ἄνθρωπον ἀπαλλακτῆριοι, εἶναι βέβαια περιττὸν νὰ τὸ εἰπώμεν.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Γ'.

Περὶ τοῦ καθήκοντος τῆς διατηρήσεως τῆς ψυχῆς, καὶ τῆς τῶν μέσων εἰς εὐδαιμονίαν καὶ τελειότητα κτήσεως, καὶ τῶν ἄλλων τοῦ ἀνθρώπου πρὸς ἑαυτὸν καθηκόντων.

ΡΚ'.

Επειδὴ ἡ ψυχὴ εἶναι κυρίως πηγὴ τῆς προσωπικῆς μας ἐνεργείας, καθήκον μᾶς εἶναι νὰ τὴν διατηρῶμεν εἰς τὴν φυσικὴν αὐτῆς ὁλοκληρίαν. Ὁ ἄνθρωπος λοιπὸν χρεωστεῖ οὕτε νὰ ἐπιτείνῃ καθ' ὑπερβολὴν, οὔτε νὰ ἀμελῇ καὶ νὰ χαλᾷ καθ' ὑπερβολὴν τὰς ψυχικὰς του δυνάμεις, οὔτε νὰ τὰς διαυθύνῃ μονομερῶς εἰς ἓν μόνον σημεῖον, οὔτε νὰ τὰς κατασκορπίζῃ ἀπροσδιορίστως, οὔτε νὰ τὰς ἐξασθενίξῃ διὰ σωματικῶν ἀκολασιῶν, οὔτε νὰ τὰς ἐνισχύῃ μὲ χρῆσιν ἐξωτερικῶν μέσων, ἐπειδὴ δὲ ὅλων τούτων ὅχι μόνον πάσχει, ἀλλὰ καὶ κινδυνεύει ἡ ὑγεία τοῦ ἐσωτερικοῦ μας ἀνθρώπου.

ΡΚΑ. Πρέπει λοιπόν ὁ ἄνθρωπος ν' ἀποφεύγῃ ὅσα ὑπερ-
πιτείνουν τὰς ψυχικὰς του δυνάμεις· τοιαῦτα εἶναι μελέται
ᾠδιάκοποι, ἡμέραν καὶ νύκτα γινόμεναι, εἰς ἐπιστημονικὰς
θεωρίας· ἢ προσηλώσεις τοῦ πνεύματος εἰς βαθέα τινὰ καὶ
ἀνεπίλυτα ζητήματα, ἢ ἀχαλίνωτος ἔκδοσις τῆς ψυχῆς εἰς
αἰσθημάτων τινά· διότι ταῦτα διασπῶσι τὴν ἁρμονίαν τῶν
ψυχικῶν δυνάμεων, καὶ καταφέρουσι πολλάκις τὸν ἄνθρωπον
εἰς μελαγχολίαν καὶ μανίαν· καὶ ἡ ὕψις πάλιν, καὶ παντε-
λὴς ἀμέλειά των κρημνίζει τὸν ἄνθρωπον εἰς ἀνοησίαν καὶ
μωρίαν· καθὼς πολλοὶ οὐτ' ἀναγινώσκουσι τίποτε, οὔτε στο-
χάζονται τι ὑψηλότερον διὰ νὰ μὴ ἐνοχλήσωσι τὴν ἀνάπαυ-
σίν των· οἱ πρῶτοι παύουσι τὴν εὐχον εὐρυθμίαν τῆς ψυχῆς,
κόπτοντες ὡς ὄργανον τινος τὰς χορδὰς μετὰ τὴν μεγάλην ἐπί-
τασιν· οἱ δεῦτεροι καταργοῦσι τὴν ἐνέργειάν της, ὡς ὄργανον,
τοῦ ὁποίου εἶναι πάντα χαλαραὶ αἱ χορδαὶ καὶ ὑφειμέναι·

ΡΚΒ. Πρέπει δὲ καὶ νὰ μὴ ἐνασχολῇ τὰς ψυχικὰς του ду-
νάμεις εἰς ἓν τι μόνον ἀντικείμενον, καθὼς οἱ μόνον μυθιστο-
ρίας ἀναγινώσκοντες εἰς ὅλην των τὴν ζωὴν· διότι τοιαύτη μο-
νομερὴς κίνησις τῆς ψυχῆς εἶναι ἄχρηστος εἰς τὸν κοινωνικὸν
βίον· οὐδὲ πρέπει τῆς ψυχῆς τὰ ἡδύσματα νὰ μεταχειρίζε-
ται ὁ ἄνθρωπος εἰς τροφήν τῆς ψυχῆς· τοιαύτη ἀσωτία κιν-
δυνεύει νὰ κάμῃ τὸν ἄνθρωπον ἀχαλίνωτον εἰς τὰς ἐπιθυμίας
του, καὶ ἐπομένως κακοήθην· οὐδὲ νὰ καταγίνεται ἀπροσδιο-
ρίστως εἰς ὅλα· διότι ἡ πανεπιστημοσύνη καταντᾷ τελευταῖον
νὰ εἶναι ἀληθινὴ ἀμάθεια, καὶ νέκρωσις τῆς ψυχῆς, οὐδὲ
πρέπει νὰ πίνῃ θερμὰ ποτὰ δι' αὐξήσιν τῆς φαντασίας, ἢ
δραστικά τινὰ μέσα βοηθητικὰ τάχα τῆς μνήμης· ἐπειδὴ
αἱ τοιαῦται βίαι βλάπτουσι καὶ τὴν ψυχὴν, ἐνῶ εἰς ὀλίγην
ῥῆσαν τὴν κάμνουσιν ἐνεργίαν, καὶ ἐφεξῆς τὴν καθιστάνουσιν

ἀδρανῆ καὶ ἀκίνητον, καὶ τὸν ὅλον ἄνθρωπον θανατόνουςι πολλάκις. Ὅσοι κάμνουσι τοιαύτας καταχρήσεις τῶν ψυχικῶν τῶν δυνάμεων, εὐλόγως ἐμποροῦν νὰ ὀνομασθῶσιν αὐτὸ χεῖρες φορευταὶ τῆς ψυχῆς τῶν.

ΡΚΓ'. Ὁμοῦ μὲ τὴν διατήρησιν τῆς ὁλοκληρίας τῆς ψυχῆς χρεωστεῖ ὁ ἄνθρωπος καὶ νὰ τὴν τελειοποιῇ, ἢ νὰ ἀναπτύσῃ καὶ νὰ μορφώῃ τὰς δυνάμεις τῆς. Πρέπει λοιπὸν νὰ τὰς γυμνάζῃ σκοπίμως ἀποκτῶν τοιαύτας γνώσεις, διὰ τῶν ὁποίων ἐμπορεῖ νὰ λάβῃ εὐκρινῆ καὶ ὀρθὴν ἔννοιαν καὶ τοῦ ἀνθρώπινου βίου ἐν γένει, καὶ ἰδιαιτέρου τινὸς ἐπαγγέλματος ὥστ' ἐκείνου μὲν νὰ γνωρίζῃ τὴν ἀληθινὴν ἀξίαν, τούτου δὲ νὰ ἐκπληρώσῃ, καθὼς πρέπει, τὰ καθήκοντα.

ΡΚΔ'. Πρέπει λοιπὸν ὁ ἄνθρωπος νὰ διδαχθῇ πρῶτον ὅσα πρέπει νὰ ἐξεύρῃ καθὼς ἄνθρωπος, ἡγουν τὰ γενικὰ καθήκοντά του, τὰ ὁποῖα χρεωστεῖ εἰς ἑαυτὸν καὶ εἰς τοὺς ἄλλους ἀνθρώπους· διότι ἐνταῦθα μόνον περὶ ἠθικῶν γνώσεων γίνεται ὁ λόγος· ἔπειτα ὅσα χρεωστεῖ ὡς ἐπαγγέλματος τινος ἐκτελεστής, ἡγουν καθὼς ἐμπόρος, τεχνίτης, ῥάπτης, κτλ. εἰδ' ἔχει γραμματισμένον ἐπάγγελμα, οἷον διδασκαλικόν, χρεωστεῖ πάλιν νὰ ἐξεύρῃ πρῶτον ὅσα ἀναφέρονται εἰς τὸν ἄνθρωπον, ἔπειτα ὅσα εἰς τὸ ἐπάγγελμά του· καὶ μ' ἐκείνην τὴν ὑπὲρ τοὺς ἄλλους ὑπεροχὴν, ἥτις πρέπει νὰ διακρίνῃ τὸν ὁδηγὸν ἀπὸ τοὺς ὁδηγουμένους, χρεωστεῖ ὅλα του τὰ ἔργα νὰ προβάλλῃ εἰς τοὺς ἄλλους δικαιοσύνης καὶ ἐπιεικείας παρὰδειγμα· χρεωστεῖ, εἴτε διὰ στόματος ἢ διὰ συγγραφῆς διδάσκει, νὰ παραμινύῃ τὸ ἐνάρετον παράδειγμά του πρὸς ἠθικὴν ὠφέλειαν τῆς ἀνθρωπότητος.

ΡΚΕ. Εἶναι εἰς τὸν ἄνθρωπον ἀναγκαῖα πρὸς διατήρησιν αὐτῆς ζωῆς καὶ τῆς υἰείας του, καὶ πρὸς βοήθειαν τῆς προσω-

πικῆς εἰς τὸν κόσμον ἐνεργείας τοῦ ἢ κτῆσις καὶ χρῆσις ἐξωτερικῶν τινῶν πραγμάτων, τῶν ὁποίων τὸ ἄθροισμα ὀνομάζεται *περιουσία*, ὡς ἀμέσως περὶ τὴν οὐσίαν τοῦ ἀνθρώπου στρεφόμενη, καὶ τῆς ὁποίας τὸ καθολικὸν καὶ ἰσοδύναμον μέτρον ὀνομάζεται εἰς τὴν πολιτικὴν κοινωνίαν *ἀργύριον*. Καθῆκον λοιπὸν τοῦ ἀνθρώπου πρὸς τὸν ἑαυτόν του εἶναι ν' ἀποκτήσῃ ἀργύριον διὰ τῆς φιλοπονίας του, καὶ νὰ τὸ διατηρήσῃ διὰ τῆς οἰκονομίας του. Τῆς φιλοπονίας ἐναντίον εἶναι ἡ ἀργία, καὶ τῆς οἰκονομίας ἡ ἀσωτία. Ἐμποροῦν ὅμως ἡ μὲν φιλοπονία νὰ ἐκφυλισθῇ εἰς αἰσχροκέρδειαν, ἡ δὲ οἰκονομία εἰς φιλαργυρίαν, ἐὰν συγχύσῃ τις τὰ μέσα μετὰ τὸν σκοπὸν, καὶ ἐκ τούτου προσπαθῇ καὶ ἀγωνίζεται εἰς μόνην τὴν κτῆσιν χωρὶς τὴν εὐλογον χρῆσιν.

ΡΚς'. Μόνον ἡ φιλοπονία εἶναι ἔργον πρέπον εἰς τὴν ἀνθρωπίνην ἀξίαν, ἐπειδὴ καθεὶς δι' αὐτῆς δύναται νὰ εἶναι ἐλεύθερος καὶ ἀνεξάρτητος ἀπ' ἄλλους, καὶ ἐνταυτῷ τίμιος καὶ ἥσυχος πολίτης· ἡ δὲ ἀργία, ἐκτὸς ὅτι εἶναι ἀτιμαστικὸν τῆς ἀνθρωπίνης ἀξίας, εἶναι καὶ ἀρχὴ πάσης κακίας· διότι ὁ ἀργὸς ὄχι μόνον ἀγύμναστος καὶ ἀκαλλιέργητος μένει, ἀλλ' ἀδικεῖ καὶ τοὺς ἄλλους τρεφόμενος ἀπὸ τοὺς ἐκείνων κόπους. Ὁ πλούσιος ἀργὸς δὲν εἶναι τίποτε τιμιώτερος ἀπὸ τὸν πτωχόν· ἐπειδὴ οὐδ' αὐτὸς πράττει τι πρὸς βεβαιώσιν τῆς προσωπικῆς του ἀξίας. Ὁ δὲ πτωχὸς κάμνει ἔργον τοῦ τὸ ν' ἀρπάξῃ τὰ τῶν ἄλλων διὰ τῆς λεγομένης *ζητείας*, ἣτις τοῦ ἀφανίζει πᾶν αἴσθημα τιμῆς καὶ αἰδοῦς, καὶ τὸν καθιστᾷ εὐτελέστατον ἀνθρωπάριον· διὰ τοῦτο δὲν πρέπει αἱ πόλεις νὰ ὑποφέρωσι τὴν ζητείαν, ἀλλὰ νὰ τὴν ἀποδιώκωσι μακρὰν ὡς μέσον ἀτιμαστικὸν τῆς ἀνθρωπότητος, καὶ μόνον εἰς ἀναγκαιοτάτας περιστάσεις συγχωρουμένην.

Σημείωσις. Ἡ ζητεία δὲν ἐμποδίζεται οὔτε μὲ τὰ πολλὰ ἱλέη, τὰ ἐποῖα ἐμπόρουν οἱ πλούσιοι νὰ διανεύμουν εἰς τοὺς ψωμοζήτας· διότι εἰς τοὺς ἀργούς ἀμμία ποσότης τοῦ κόσμου δὲν ἐξικανοῖ· οὔτε μὲ προσταγὰς τοῦ νὰ μὴ περιπατῶσιν εἰς τοὺς δρόμους· διότι πάντοτε εὐρίσκουν μυστικούς τροπούς νὰ ζητῶσιν· ἀλλὰ μόνον μὲ τὴν ἰσόνομον κυβέρνησιν, ἥτις δὲν ἐπιφορτίζει ἀνυποφόρους φόρους εἰς τοὺς φιλοπόνους, καὶ μὲ τὴν ἀνάγκην τοῦ νὰ ἐργάζωνται εἰς κοινὰ πράγματα οἱ ἀμειλῆς, καὶ νὰ τρέφονται μὲ τὸν κόπον τῶν, καὶ μὲ οὐστασιν πτωχοτροφείων, ἢ γηροκομείων, διὰ νὰ τρέφονται εἰς αὐτὰ οἱ ἀδύνατοι νὰ ἐργάζωνται· χωρὶς ταῦτα τὰ μέσα ἡ ζητεία δὲν ἐμποδίζεται, ἢ μεταβάλλεται εἰς κλεψίαν.

ΡΚΖ'. Ἡ δὲ ἀσωτία εἶναι μὲν συνήθως συνεζευγμένη μὲ τὸν πλοῦτον καὶ τὴν ἀργίαν· κάποτε δὲ εἶναι ἡνωμένη μόνον μὲ τὴν φιλοπονίαν· προσπαθοῦσα αὕτη ν' ἀναπαύη χρείας περιττὰς καὶ τεχνικὰς, κατὰντᾷ τελευταῖον εἰς ἔλλειψιν τῶν μέσων τῆς εὐχαριστήσεως τῶν φυσικῶν καὶ ἀναγκάων· πάντοτε ὅστις ἐξοδεύει πλείότερα παρ' ὅσα εἰσοδεύει, εἶναι ἄσωτος· ἀλλὰ καὶ ὅστις ἐξοδεύει ὅσα εἰσοδεύει εἶναι ἄσωτός· διότι ὁ πρῶτος ταχύτερα, ὁ δὲ δεύτερος βραδύτερα θέλουν καταντήσιν εἰς γῆρας ἄπορον καὶ αἰσχρὸν, ἔχοντες χρεῖαν ἀπὸ τὴν βοήθειαν τῶν ἄλλων, καὶ καταντῶντες ἢ εἰς τὸ αἰσχρὸν ἔργον τῆς ζητείας, ἢ εἰς ἄλλα ἐπονείδιστα καὶ ἀξιοκατάκριτα ἔργα· διὰ τοῦτο εἶναι καθῆκον τῆς προσωπικῆς τιμῆς τοῦ ἀνθρώπου νὰ εἶναι οἰκονόμος τῆς περιουσίας του.

Σημείωσις. Δὲν εἶναι λοιπὸν ἀξιοκατάκριτον καθ' ἑαυτὸ τὸ νὰ ἐξοδεύῃ τις πολλὰ· διότι ὅστις ἔχει πολλὰ, πρέπει καὶ νὰ διδῇ πολλὰ διὰ νὰ κάμῃ καὶ ἄλλους χρῆνωνους τῶν ἀγαθῶν του, καὶ διὰ νὰ προξενῇ ἀφορμὴν ἐπιμελείας καὶ φιλεργίας εἰς τοὺς τεχνίτας καὶ εἰς τὰ ἄλλα ἐπωφελῆ τοῦ βίου ἐπαγγέλματα. Διὰ τοῦτο ἡ ἠθικὴ δὲν ἀποδοκιμάζει καὶ εἰδός τι πολυτελείας, ἢ γρὺν δαπάνην, ἥτις νὰ ὑπερβαίῃ τὴν ἀπλουστάτην καὶ λιτωτάτην τῶν χρεωδῶν ἀνταλλαγὴν, καὶ εἰς τὴν τροφὴν καὶ εἰς τὴν σκελὴν καὶ εἰς τὴν οἰκίαν· διότι ὁ εἰς τὰ ἀπλούστατα καὶ ἀναγκαῖστα μόνον περιορισμὸς, τὸν ὅποιον ἀπῆλθον ἀναγκάως εἰς τὴν ἀρετὴν ὁ ἄντισθένης καὶ εἰ ὁπαδεῖ του, φέρει τὸν ἄνθρωπον εἰς τὴν κτηνώδη καὶ κυνικὴν

ζωὴν, ἣτις ἀντίκειται εἰς τὴν ὑψηλοτέραν καλλιέργειαν τοῦ ἀνθρωπίνου γένους, καὶ διὰ τοῦτο ἀποδοκιμάζεται ἀπὸ τὴν ἠθικὴν.

ΡΚΗ. » **Ρίζα** πάντων τῶν κακῶν ἐστὶν ἡ φιλαργυρία. »
 Τὸ πάθος τοῦτο λέγεται καὶ πλεονεξία· εἶναι δὲ ἡνωμένον καὶ μὴ τὴν αἰσχροκέρδειαν· διότι τὰ χρήματα, τὰ ὅποια λέγονται *ἐξωτερικὰ ἀγαθὰ*, ἐπειδὴ χρησιμεύουν μόνον εἰς τὴν ἐσωτερικὴν διατήρησιν τῆς προσωπικῆς ἀξίας τοῦ ἀνθρώπου, τὰ μεταβάλλει ὁ φιλάργυρος εἰς ἐσωτερικὰ· καὶ τὰ μέσα θεωρεῖ ὡς σκοπὸν καὶ τέλος· θησαυρίζει, ὅχι διὰ νὰ μεταχειρισθῇ τὸν πλοῦτον, ἀλλὰ διὰ νὰ ἔχῃ τὸν πλοῦτον καὶ νὰ εὐφραίνεται ἀπὸ τὴν θεάν του. Ὅταν ἐξοκείλῃ εἰς τοῦτο τὸ πάθος ὁ ἄνθρωπος, ἀδικεῖ καὶ τὸν ἐαυτὸν του καὶ τοὺς ἄλλους· φιλοπρωπίας ἔχνος δὲν μένει εἰς αὐτόν· γίνεται χαμερπῆς καὶ οὐδαμινός, χάνει τὴν εὐθυμίαν καὶ τὴν θείαν ἐκείνην ἀταραξίαν, μὲ τὴν ὁποίαν ὑποφέρουσιν οἱ ἐνάρετοι τὰς μεταβολὰς τῆς τύχης· ἀποβάλλει πᾶν ἀνθρώπινον καὶ εὐγενικὸν φρόνημα, ἐπειδὴ προσπατταλευόμενος εἰς τὴν κτῆσιν τοῦ ἀργυρίου, δὲν ἐξυψόνηται ποτὲ εἰς τὰ ἠθικὰ καὶ οὐράνια ἀγαθὰ. Ἐπειδὴ δὲ τὸ πάθος του εἶναι ἀνόητον καὶ ἄλογον, γίνεται μὲν γελοῖος καὶ κωμωδίας ὑπόθεσις· μένει δὲ πάντοτε, ἠθικῶς θεωρούμενος, βδελυκτὸς καὶ ἀποτρόπαιος. Ἐὰν λοιπὸν ἡ πενία εἶναι πολλῶν κακῶν διδάσκαλος, καὶ διὰ τοῦτο μᾶς συμβουλεύῃ ὁ Λόγος νὰ τὴν ἀποφεύγωμεν (ΡΚΕ.) διὰ τῆς φιλοπρονίας καὶ οἰκονομίας, πρέπει ὁμως νὰ προσέχωμεν μὴ περιπέσωμεν εἰς τὴν χειροτέραν φιλαργυρίαν, ἣτις εἶναι πάθος ἀτιμαστικώτατον τῆς ἀνθρωπότητος. Ἡ μεσότης ἐνταῦθα ἐμπορεῖ νὰ μᾶς κρατήσῃ ἐντὸς τῶν τῆς ἀρετῆς ὁρίων.

ΡΚΘ. Ἐπειδὴ εἰς τὴν ἀνθρωπίνην κατάστασιν δὲν ἀνήκουν μόνον ἡ προσωπικὴ του ἀξία καὶ τὸ ἀργύριον, ἀλλὰ καὶ ἡ ἐξωτερικὴ του ελευθερία, καὶ ἡ ἐξωτερικὴ του τιμὴ, καὶ αἱ κοινω-

νικαὶ σχέσεις του· διὰ τοῦτο καθήκον τοῦ ἀνθρώπου πρὸς ἑαυτὸν εἶναι νὰ ζητῇ τὰ τρία τελευταῖα, καὶ ὅσον δύναται νὰ τὰ αὐξάνῃ καὶ νὰ τὰ ἐπιτείνῃ· ἀλλ' ἐπειδὴ ἐμφιλοχωροῦσιν εἰς αὐτὰ κάποιοι περιορισμοὶ ὡς πρὸς τὴν ἀτομικὴν του κατάστασιν καὶ τὴν τήρησιν τῶν ἠθικῶν κανόνων· διὰ τοῦτο πρέπει νὰ ἀναπτύξωμεν ἀκριβέστερον τὰ γενικῶς ἐνταῦθα εἰρημένα διὰ τῶν ἐφεξῆς παραγράφων.

ΡΑ'. Ἐξωτερικὴ ἐλευθερία· εἶναι τὸ νὰ διατάσῃ τις τὰ πράγματα του, ὅπως θέλει, καὶ νὰ μὴ κρέμαται ἀπὸ ξένας προσταγὰς. τὴν διατηρεῖ ὁ ἄνθρωπος μὲ τὴν ἀπόκτησιν ἐπωφελῶν γνώσεων καὶ ἐξέων, διὰ τῶν ὁποίων ὠφελεῖ τοὺς ἄλλους, κατ' ἀποκορύφωσιν τὰ χρεῖά του· τὴν αὐξάνει δὲ αὐξάνων καὶ τελειοποιῶν ταύτας τὰς γνώσεις καὶ ἐξεις του. Ἀλλ' ἐπειδὴ ἀπολύτως ἐλεύθερος καὶ ἀνεξάρτητος δὲν δύναται νὰ εἶναι ὁ ἄνθρωπος, διότι πάντοτε ἔχει χρεῖαν καὶ τῶν ἄλλων ἀνθρώπων· πρέπει τόσον μέρος τῆς ἐλευθερίας του νὰ θυσιάσῃ, ὅσον εἶναι ἡ χρεῖα, τὴν ὁποίαν ἔχει ἀπὸ τοὺς ἄλλους. Διὰ τοῦτο μὲ εὐλόγους συνθήκας ἐμπορεῖ νὰ γείνῃ ὁ ἄνθρωπος ὑπηρέτης ἄλλων προσώπων καὶ φυσικῶν καὶ ἠθικῶν· καὶ τότε καθήκον του εἶναι νὰ θυσιάσῃ ὅλην ἐκείνην τὴν ἐλευθερίαν του, τὴν ὁποίαν ὑπεσχέθη διὰ τῆς συνθήκης· ἀλλ' ἀπολύτως νὰ χάσῃ πᾶσαν τὴν ἐλευθερίαν του εἶναι ἀμαρτία καὶ κακία, ἐπειδὴ χάνει τότε τὸ πρόσωπόν του καὶ γίνεται ἀνδράποδον.

ΡΑΑ'. Ἐξωτερικὴ τιμὴ εἶναι τὸ σέβας, τὸ ὅποῖον μᾶς δεῖχουν ἄλλοι διὰ τὴν προσωπικὴν μας ἀξίαν· εἶναι δὲ αὕτη φυσικὴ μὲν, ἐὰν ἡ ἀξία κρέμαται ἀπὸ μᾶς· καὶ ὀνομάζεται ἀγαθὸν ὄνομα, καὶ ἀγαθὴ ὑπόληψις· ἐπίκτητος δὲ, ἐὰν εἶναι διωρισμένη νομίμως ἀπὸ τὰς εἰς τὸν κοινωνικὸν βίον σχέσεις μας, καὶ ὀνομάζεται βῆχμοῦ καὶ ἀρχῆς τιμῆ. Ἐπειδὴ δὲ ἐκ

τῆς τιμῆς προέρχεται ἡ τῶν ἄλλων εἰς ἡμᾶς πίστις, καὶ ἡ εἰς τὴν κοινωνίαν εἰσοδός μας· διὰ τοῦτο δὲν πρέπει νὰ εἴμεθα ἀδιάφοροι πρὸς αὐτήν· ἡ ἀδιαφορία αὕτη μᾶς ἐπιφέρει τὸ ὄνειδος τοῦ κόσμου ὡς ἀναξίους καὶ οὐδαμινούς· διότι καθῆκον παντὸς ἀνθρώπου εἶναι νὰ βεβαιόνη τὴν τιμὴν του, καὶ νὰ τὴν διατηρῇ ἄθικτον ἀπὸ τὰς ὑβρεῖς καὶ καταλαλιὰς τῶν ἄλλων, καὶ νὰ τὴν αὐξάνῃ μὲ ὅλα τὰ συγχωρημένα μέσα.

ΡΑΒ'. Πρέπει δὲ νὰ προσέχῃ καθεὶς μήπως ἡ κατὰ τὸ καθῆκον φιλοτιμία παρεκτραπῇ εἰς φιλοδοξίαν ἢ κενοδοξίαν, ἦγουν εἰς ἀπεριόριστον καὶ ἐμπαθῇ σπουδὴν πρὸς ἐπίκτησιν ἐξωτερικῆς τιμῆς· ἐὰν, φερ' εἰπεῖν, πειραχθῇ ἡ τιμὴ μας δι' ὑβρεων καὶ συκοφαντιῶν, καὶ φανῇ ἡ οὐδαμινότης τῶν ὑβριστῶν μας, ὅτι παρεκτὸς τῆς παρερχομένης λύπης τίποτ' ἄλλο κακὸν δὲν δύναται νὰ μᾶς κάμῃ, εἶναι μεγαλοψυχία νὰ καταφρονῶμεν τὰς ὑβρεῖς, καὶ ν' ἀδιαφορῶμεν πρὸς τοὺς ὑβριστάς· μικροψυχία δὲ καὶ εὐτέλεια νὰ ζητῶμεν ἐκδίκησιν· διότι τὸ φιλέκδικον εἶναι ἐπίσης ἀνάξιον τοῦ ἀνθρώπου, καθὼς καὶ ἡ κενοδοξία καὶ ἡ πλεονεξία καὶ τὰ ἄλλα τοιαῦτα πάθη.

ΡΑΓ'. Τὰς δὲ τιμὰς τῶν βαθμῶν καὶ τῶν ἀρχῶν εἶναι συγχωρημένον νὰ ζητῶμεν διὰ τῶν προτερημάτων μας, ἀλλ' ὅχι διὰ βραδιουργιῶν καὶ μηχανορραφιῶν, καὶ τῆς τῶν λεγομένων *μεγάλων* ἀναξίας εὐνοίας· διότι τὰ μέσα ταῦτα εἶναι καθ' ἑαυτὰ ἄτιμα, ἦγουν ἐναντία τῆς ἐσωτερικῆς τιμῆς, ἥτις πρέπει νὰ εἶναι βάσις τῆς ἐξωτερικῆς. Ἐν γένει δὲ εἶναι ἡθικῆς φρονήσεως κανὼν, νὰ ἔχωμεν πάντοτε χαλινὸν εἰς τὴν ζήτησιν τῆς τιμῆς, καθὼς καὶ εἰς τὴν ἀπόκτησιν τοῦ πλούτου· διότι ἀφοῦ καταντήσουν καὶ τὰ δύο εἰς πάθη, γίνονται ἀκράτητα καὶ ἐχόρταστα. Τὰ ἀποτελέσματά των εἶναι φόβος,

στενοχωρία, φθόνος, μῖσος κτλ. τὰ ὅποια κατακρημνίζουν τὸν ἄνθρωπον καὶ εἰς φυσικὴν καὶ εἰς ἠθικὴν ἀθλιότητα.

ΡΑΔ'. Ἀπ' ὅλας τὰς κοινωνικὰς σχέσεις πρώτη εἶναι ἡ γαμικὴ, ἣτις εἶναι βάσις τῆς οἰκιακῆς· ἀπ' αὐτὴν λαμβάνει τὴν ὑπαρξίν του ὁ ἄνθρωπος· ταύτην γνωρίζει πρώτην εὐθὺς ἀποῦ ἐμβῇ εἰς τὸ θέατρον τοῦ κόσμου. Ἐνὸςψ νὰ φθάσῃ εἰς τὴν ὠρίμην του ἡλικίαν, εὐρίσκεται εἰς τὰς σχέσεις τὰς πρὸς τὸν πατέρα, καὶ ἀδελφούς, καὶ συγγενεῖς ἄλλους, ἂν τύχῃ νὰ ἔχῃ· ἀφ' οὗ δὲ γείνη ἐνήλικος, ἐμπορεῖ τότε, καὶ καθῆκόν του ἀπαραίτητον εἶναι νὰ γείνη ἀνὴρ γυναικὸς, καὶ πατὴρ τέκνων, καὶ κεφαλὴ οἰκογενείας· ἡ προσταγὴ « Αὐξάνεσθε καὶ πληθύνεσθε », εἶναι τοῦ Θεοῦ ἐμπεφυτευμένη εἰς τὴν οὐσίαν αὐτῆν τοῦ ἀνθρώπου· καὶ ὅστις τὴν ἀθετεῖ, γίνεται παραβάτης καὶ τοῦ Θεοῦ, καὶ τοῦ Λόγου. Καθῆκον λοιπὸν τοῦ ἀνθρώπου εἶναι πρὸς ἑαυτὸν νὰ ἐμβῇ εἰς γαμικὴν κοινωνίαν, ἐὰν ἔχῃ τὰ ἀπαιτούμενα μέσα τοῦ νὰ διατηρήσῃ τὴν σχέσιν ταύτην· διότι περιστάσεις ἐναντία τῆς ἐκτελέσεως τῶν γαμικῶν καθηκόντων ἀπαιτοῦσιν εὐλόγως τὸν ἄνθρωπον νὰ μὴ ἐμβῇ εἰς ταύτην τὴν κοινωνίαν.

ΡΑΕ'. Εἰς τὴν σχέσιν τῆς πολιτικῆς κοινωνίας ἔχουν καθῆκον νὰ ἐμβαίνουν ὅλοι οἱ ἄνθρωποι· διότι ἡ πόλις εἶναι ὁ τόπος, ὅπου καλλιεργοῦνται καὶ μορφώνονται καὶ γίνονται ἀληθινοὶ ἄνθρωποι οἱ ἄνθρωποι· εἰς αὐτὴν εὐρίσκει πᾶς τις ὕλην νὰ ἐφαρμόσῃ τὰς προσωπικὰς του ἐνεργείας. Διὰ τοῦτο, ὅταν ἱκανὸν πλῆθος ἀνθρώπων συνέλθωσιν εἰς ἓν, ἔχουσι καθῆκον ἱερὸν νὰ συστήσωσι πολιτικὴν κοινωνίαν. καὶ ὅσοι εὐρίσκονται εἰς αὐτὴν, καθὼς εἴμεθα ὅλοι τώρα εἰς πολιτικὴν κοινωνίαν, πρέπει νὰ φυλάττωσι πάντα ὅσα εἶναι ἀναγκαῖα πρὸς διατήρησίν της. Ἐκ δὲ τούτων μέρος μὲν ἐρρέθησαν εἰς τὴν

τοῦ δικαίου ἐπιστήμην, μέρος δὲ ἐναποταμιεύονται εἰς τὰ ἐφεξῆς κεφάλαια, ὅπου θέλει γενῆ λόγος περὶ τῶν πρὸς τοὺς ἄλλους καθηκόντων τοῦ ἀνθρώπου.

Σημείωσις. Περὶ δὲ τῆς ἐκκλησιαστικῆς κοινωνίας τόπος ἀρμόδιος νὰ παριστάνωνται τὰ ἀναγκαιότερα εἶναι αἱ θεολογικαὶ πραγματεῖαι, ἥτε Ἠθικὴ θεολογία, καὶ ἡ Κατήχησις τῆς πίστεως, καὶ ἡ ἐξ ἀποκαλύψεως Θεολογία. Ζητεῖται δὲ ἐνταῦθα, ἐὰν ἡ Ἠθικὴ φιλοσοφία ἀποδέχεται καὶ δικαιοσύνη τὰς μυστικὰς κοινωνίας, ὅποια εἶναι ἡ τῶν λεγομένων Φραγμασόνων ἀλλ' ἄρα γε ἐμπορεῖ νὰ ὑποφέρῃ ἡ πόλις τοιαύτας μυστικὰς κοινωνίας; ἐὰν τὰς ὑποφέρῃ, ἐπειδὴ ὁ Λόγος θέλει τοὺς ἀνθρώπους ἐλευθέρους, ἔχουσι δίκαιον νὰ τὰς συστήσωσιν οἱ θέλοντες. Ἀλλ' ἐρωτᾶται, Τίς εὐσυνείδητος ἄνθρωπος ἐμπορεῖ νὰ γείνη μέλος τοιαύτης μυστικῆς κοινωνίας; Τίς ὑποφέρει νὰ ἔχη κεκρυμμένα, ὅσα ἐμποροῦν νὰ ὠφελήσωσιν τὴν ἀνθρωπότητα; ἢ Τίς ἐνάρετος δύναται νὰ μείνῃ εἰς τὰ ἐπιβλαβῆ; Τῶν ὠφελίμων κοινωνιῶν τὰ ἔργα πρέπει νὰ μὴ κρύπτονται, ἀλλὰ νὰ εἶναι εἰς ὅλους φανερά· σύμβολον τῆς ἀρετῆς εἶναι τὸ φῶς· σύμβολον τῆς κακίας εἶναι τὸ σκότος· διὰ τοῦτο ἔλεγε καὶ ἡ πηγὴ τῆς δικαιοσύνης καὶ τῆς ἀγαθότητος. « Οὕτω λαμψάτω τὸ φῶς ὑμῶν » ἐμπροσθεν τῶν ἀνθρώπων, ὅπως ἴδωσι τὰ καλὰ ὑμῶν ἔργα· » καὶ « Οὐδεὶς » λύχνον ἄψας τίθῃσιν αὐτὸν ὑπὸ τὸν μόδιον, ἀλλ' ἐπὶ τὴν λυχνίαν, καὶ λάμψει πᾶσι τοῖς ἐν τῇ οἰκίᾳ »

ΡΑΣ'. Ἐν γένει δὲ καθῆκον τοῦ ἀνθρώπου πρὸς ἑαυτὸν εἶναι νὰ φυλάττῃ πάντοτε τὴν ἀνθρωπότητά του εἰς ὅλας τὰς σχέσεις τοῦ ἀνθρωπίνου βίου, ἥγουν νὰ μὴ ἀπαρνηθῇ τὴν εἰς αὐτὸν προσανήκουσαν ἀξίαν, ὡς λογικὸν καὶ ἐλεύθερον ὄν· Χρεωστὲ λοιπὸν ὅχι μόνον νὰ μὴ καθυποβάλλῃ τὸν ἑαυτόν του δουλικῶς εἰς ἄλλους ἀνθρώπους, οὐδὲ νὰ παραιτῇται τὸ δίκαιον τῆς ἀνθρωπότητος δι' οὐδεμίαν τιμὴν, ἀλλ' οὐδὲ νὰ καταχρᾶται τὰς ἡδονάς του με ἀδίκους καὶ ἀτίμους ἀπολαύσεις.

ΡΑΖ'. Ἀλλὰ τί νὰ κάμῃ ὁ ἄνθρωπος ἐὰν καταδυστυχίαν εὐρεθῇ δούλος; νὰ θανατώσῃ τὸν ἑαυτόν του διὰ νὰ ἐλευθερωθῇ ἀπὸ τὴν ἀτιμίαν ταύτην; τοῦτο ἀπαγορεύει ἡ Ἠθικὴ, ὡς ἀπεδείχθη (ΡΔ'). Πρέπει λοιπὸν νὰ ὑποφέρῃ τὴν δουλικήν

του κατάστασιν, καὶ νὰ παρατηρῇ τὰ μέσα τῆς ἐλευθερίας του. Ὅταν εὖρη καιρὸν, δύναται νὰ δραπετεύσῃ ἀπὸ τὴν δουλείαν, τὴν ὁποίαν τοῦ ἐπέφεραν ἄνθρωποι μὴ φυλάττοντες νόμον ἀνθρώπινον· εἰδ' ἐπιδιωχθῇ, ἔχει δίκαιον νὰ ὑπερασπίσῃ τὴν ἐλευθερίον του μὲ πάντα τρόπον, καὶ μὲ κίνδυνον τῆς ιδίας του ζωῆς, καὶ μὲ πόλεμον τῆς ζωῆς τῶν δουλωτῶν του.

ΡΑΗ. Τὰς σαρκικὰς ἡδονὰς ἔχει καθῆκον ὁ ἄνθρωπος εἰς τὸν ἑαυτὸν του νὰ μὴ τὰς ἀπαρνηθῇ· διότι καθὼς διατηρῶν τὸν ἀτομικὸν του ἄνθρωπον εἶναι ὑπόχρεως νὰ μὴ ἀπέχῃ ἀπὸ τὴν ἀναγκαίαν του τροφήν, ἀλλὰ νὰ τρέφεται μὲ ὅσα διατηροῦσι τὴν ζωὴν του· οὕτω πρὸς διατήρησιν τοῦ εἰδικοῦ ἀνθρώπου χρεωστεῖ νὰ ἀπολαύῃ τὰς σαρκικὰς ἡδονάς. Πρέπει ὅμως νὰ τὰς ἀπολαύῃ νομιμώτατα καὶ εὐλογώτατα· καὶ ἐπειδὴ κατὰ τοὺς νόμους τοῦ δικαίου ἄλλο εἶδος ἀπολαύσεως σαρκικῶν ἡδονῶν δὲν εἶναι συγχωρημένον εἰς τὸν ἄνθρωπον, εἰμὴ ὁ γάμος (Περὶ Δικ. Σ'), οὐδ' ὁ νόμος τῆς Ἠθικῆς συγχωρεῖ ἄλλο παρὰ τὸν νόμιμον γάμον. Πᾶσα λοιπὸν ἄλλη σαρκικὴ μίξις εἶναι ἀσυγχώρητος καὶ ἀξιοκατάκριτος καὶ ἀπὸ τὸ δίκαιον καὶ ἀπὸ τὴν ἀρετήν. Ἀλλ' εἰς τὴν Ἠθικὴν ὁ Λόγος προχωρεῖ εἴτι περαιτέρω· ἀπαγορεύει πᾶσαν μίξιν, ἥτις γίνεται πρὸς ἡδονήν· καὶ δικαιώνει μόνον τὴν γινομένην διὰ τεκνογονίαν. Πορνείαν δὲ καὶ μοιχείαν, καὶ πᾶσαν ἄλλην ἄσεμνον ἡδονὴν κρίνει ἀναξίαν τῆς ἀνθρωπότητος, καὶ κακὸν ἀτιμαστικώτατον τοῦ λαμπροῦ χαρακτῆρός της.

Σημείωσις. Ἡ Πόλις ἐμπορεῖ πάντοτε νὰ ἐμπεδίσῃ τὰ παρὰ τὸ καθῆκον τῆς γαμικῆς κοινωνίας ἀμαρτήματα· ἀλλ' ὅχι μὲ ἐντολὰς καὶ ποινάς· διότι ὀλίγοι ἰσχύουσι κατὰ τῶν τοιούτων ἀμαρτημάτων. Ὅταν ἡ πόλις εἴη διατεταγμένη δικαίως καὶ ἰσονόμως, καὶ προσπαθεῖ τὴν κοινὴν ἀπάντων εὐτυχίαν, καὶ ἐνταυτῇ τὴν ἀγαθὴν ἀγωγὴν τῶν πολιτῶν της· δύσκολον εἶναι νὰ συμβῶσι τοιαῦτα ἀμαρτήματα· ὁ ἄνθρωπος φυσικὰ ἀγαπᾷ νὰ εἶναι συνευγ-

μένος μὲ μίαν γυναῖκα, καὶ ἡ γυνὴ μὲ ἓνα ἄνδρα. Ἐὰν ἡ πόλις προξενῇ εἰς τοὺς πολίτας πτωχίαν καὶ ἔνδειαν· τότε τὴν φυσικὴν ὁρμὴν τοῦ ἀνθρώπου ἀναπαύουσιν οἱ ἄνομοι πράξεις.

ΡΛΘ'. Ὁ προφορικὸς λόγος τοῦ ἀνθρώπου εἶναι εἰκὼν τοῦ ἐνδιαθέτου (Γενικ. Γραμ. Β'). ὅσον καθῆκον ἔχει ὁ ἄνθρωπος νὰ τιμᾷ τὸν ἐνδιαθέτον, τόσον χρεωστεῖ νὰ σέβεται καὶ τὸν προφορικόν· τὸν σέβεται δὲ, ὅταν φυλάττῃ ἁρμονίαν μεταξὺ τῶν δύο, ἥγουν λαλῇ τὴν ἀλήθειαν. Πᾶσα ὑπόκρισις, διαβολή, καταλαλιχ, ὕβρις, ψεῦδος, δόλος, χλεύη καὶ ἄλλα τσαῦτα διὰ τῆς γλώσσης προφερόμενα ἁμαρτήματα, εἶναι ἀτιμία τῆς ἀνθρωπίνης ἀξίας. Διὰ τοῦτο ὁ ἠθικὸς ἄνθρωπος δὲν πρέπει νὰ λαλῇ ἄλλα παρ' ὅσα φρονεῖ· οὐδὲ νὰ φρονῇ παρὰ τὰ ὑπὸ τοῦ Λόγου παραγγελλόμενα. Τὴν γλῶσσαν δὲν δύναται νὰ κρατήσῃ ὁ ἐσωτερικῶς τὰ ἥθη διεφθαρμένος ἄνθρωπος. Ὅταν ἠθικὴ φρόνησις τὸν ἐμποδίζει νὰ εἴπῃ τὴν ἀλήθειαν, εἶναι κάλλιον νὰ σιωπᾷ παρὰ νὰ ψεύδεται. Ὅτι δὲ εἰς περιστάσεις τινὰς, ὅποταν, φερ' εἰπεῖν, κινδυνεύῃ ἡ ζωὴ ἄλλου τινός, καὶ ἡ μαρτυρία του ἐμπορῇ νὰ χρησιμεύσῃ εἰς τὸ νὰ κατατρεχθῇ ὁ ἀθῶος, συγχωρεῖται τότε νὰ ὁμιλήσῃ ἄλλα παρὰ τὰ ὅποια ἐξεύρει, εἶναι φανερόν. Ἀλλὰ τότε δὲν λέγεται πλέον ψευδολογία, ἀλλὰ φρονίμη σκέπη καὶ φυλακὴ τοῦ καταδικωμένου, καθὼς θέλομεν εἰπεῖν ἄλλοῦ περὶ τούτου πλατύτερα.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Δ'.

Περὶ τῶν εἰς τοὺς ἄλλους καθηκόντων τοῦ ἀνθρώπου.

PM'.

Πᾶν ὅ,τι χρεωστεῖ ὁ ἄνθρωπος νὰ πράξῃ εἰς τοὺς ἄλλους, ὀνομάζεται καθῆκον τοῦ ἀνθρώπου εἰς τὴν κοινωνίαν·

πηγή δὲ καὶ ἀρχὴ ὅλων τούτων τῶν καθηκόντων εἶναι ἡ ἠθικὴ φιλάνθρωπία (ἡΒ'). διότι ἡ παθολογικὴ προερχομένη ἀπὸ κλίσεις τινὰς καὶ τὰς λεγομένας συμπαθείας εἶναι ἀτομικὴ καὶ κατὰ συμβεθεκός· καὶ ἐμπορεῖ νὰ εἶναι καὶ ἐναντία τῶν τοῦ Λόγου καθηκόντων, ἐπεὶ καθὼς ἐμπορεῖ ὁ ἄνθρωπος ν' ἀγαπᾷ τινὰς, οὕτω ἐμπορεῖ καὶ νὰ μισῇ ἄλλους ἐξ ἐναντίας κλίσεως ἢ ἀντιπαθείας. Μόνη λοιπὸν ἡ ἐκ τοῦ Λόγου ὑπαγορευομένη γενικὴ φιλάνθρωπία εἶναι ἀρετὴ, καὶ ὀνομάζεται ἀνθρωπισμός. Ἀποδίδομεν δὲ δι' αὐτῆς σέβας εἰς τὴν ἀνθρωπίνην ἀξίαν, τὴν ὁποίαν καθὼς ἐξεύρομεν, ὅτι ἔχομεν ἡμεῖς, οὕτως εἴμεθα βέβαιοι, ὅτι τὴν ἔχουν καὶ ὅλοι οἱ ἄλλοι ἄνθρωποι. Τοῦ ἀνθρωπισμοῦ ἔργα εἶναι ἡ φιλία, ἡ ἰλαρότης, ὁ πρόσχαρις καὶ ἀστεῖος τρόπος τοῦ φέρεσθαι πρὸς τοὺς ἄλλους, καὶ ὅλα τὰ φιλοφρονητικὰ καὶ τιμητικὰ τῆς ἀνθρωπότητος ἔργα, μὲ τὰ ὁποῖα εἶναι στολισμένοι οἱ φιλόανθρωποι.

ΡΜΑ. Ἐπεὶ δὲ ὁ ἄνθρωπος εἶναι ὁ αὐτὸς κατὰ τὸ εἶδος μὲ τοὺς ἄλλους ἀνθρώπους, διὰ τοῦτο εἶναι καὶ τὸ συγγενέστατον καὶ πλησιέστατον ὂν εἰς τὸν ἄνθρωπον. Διὰ τοῦτο ἡ φιλάνθρωπία ὀνομάζεται καὶ Ἡ τοῦ πλησίον ἀγάπη· καὶ εἰς τὰς ἀγίας γραφὰς παραγγελλόμεθα, *Ἀγάπα τὸν πλησίον σου ὡς σεαυτὸν* (Ματθ. ΚΒ' 39), τὸ ὁποῖον θέλει νὰ εἴπῃ, *Τίμα τὴν ἀνθρωπότητα εἰς τὰ ἄλλα ὑποκείμενα, καθὼς τὴν τιμῇς καὶ εἰς σεαυτὸν*· διότι ἡ τιμὴ αὕτη δὲν ἐμπορεῖ νὰ γείνη χωρὶς κἄποιον τινὰ βαθμὸν ἀγάπης, μ' ὅλον ὅτι ἐμπορεῖ ἐμπειρικῶς νὰ εἶναι διάφορος, καθὼς καὶ ἄλλος ἄλλου ἐμπορεῖ νὰ μᾶς εἶναι πλησιέστερος.

ΡΜΒ'. Ἐπεὶ δὲ ὁ ἄνθρωπος χρεωστεῖ νὰ φυλάττῃ καθήκοντα πρὸς τοὺς ἄλλους ἀνθρώπους ἐκ τῶν τοῦ δικαίου νόμων, ἔχουν καθήκοντα τοῦ δικαίου· διὰ τοῦτο ἡ ἠθικὴ παραλαμ-

βάνει ἰδιαιτέρως ταῦτα τὰ καθήκοντα εἰς τὴν προστασίαν τῆς, καὶ δίδει εἰς αὐτὰ διὰ τοῦ τῆς ἀρετῆς νόμου ὑψηλοτέραν τινὰ ἀξίαν, προστάζουσα νὰ φυλάττωμεν ὡς ἄγιόν τι χρῆμα τὸ δίκαιον, καὶ νὰ τηρῶμεν τὰ καθήκοντά του ὅχι ἐξ ἀνάγκης, ἀλλὰ κατὰ θέλησιν τοῦ συνειδότος μας, καὶ ἐπομένως ἀπὸ τιμῆς καὶ σέβας πρὸς τὸν νόμον τοῦ Λόγου· ἐνταυτῷ δὲ ἀπαιτεῖ, ὅταν βεβαιῶνουμεν τὰ πρὸς τοὺς ἄλλους δίκαιά μας, νὰ τὰ συγκρίνωμεν μὲ κ᾽ποιαν ἰλαρότητα καὶ μὲ ἥπιον τρόπον, ὥστε νὰ μὴ συμβαίῃ ἐκ τούτων ἠθικόν τι κακόν.

PMI'. Διὰ τοῦτο δὲν πρέπει νὰ διατηρῶμεν τὰ τῶν ἄλλων δίκαια μόνον δικανικῶς, ἤγουν νὰ ὁμιλήσω μερικώτερα, δὲν πρέπει νὰ μὴ ἀρπάζωμεν τὰ τῶν ἄλλων, νὰ μὴ ὑβρίζωμεν τινὰ, νὰ μὴ δαίρωμεν ἢ φονεύωμεν μόνον διότι εἶναι καθήκον μας προσταζόμενον ἀπὸ τὸν νόμον τοῦ δικαίου, ἀλλὰ διότι ἀγαπῶμεν τὴν ἀνθρωπότητα, καὶ σεβόμενοι τὴν προσωπικὴν τῶν ἄλλων ἀξίαν φυλάττομεν μὲ ἐσωτερικὴν ἀγάπην καὶ ἐλευθέραν θέλησιν ὅλα ταῦτα. Ἄλλ' ἐὰν ἄλλοι τολμήσωσι νὰ πατήσωσι τὰ δίκαιά μας, νὰ μᾶς ἀρπάσουν, φερ' εἰπεῖν, τὰ ἰδικά μας, ἢ νὰ μᾶς κάμωσιν ἄλλην ἀδικίαν, χρεωστοῦμεν νὰ μὴ τοὺς τὸ συγχωρήσωμεν, ἀλλὰ πρέπει νὰ περιόρισωμεν ὅπως οὖν τὴν αὐστηρότητά μας. Διὰ τοῦτο καὶ τῆς ικανοποιήσεως τοῦ ἐχθροῦ μας καλὸν εἶναι νὰ παραβλέψωμεν μέρος, καὶ μικρῶν ἀδικημάτων νὰ κάμωμεν παράβλεψιν. Πολὺ δὲ πλέον μᾶς προστάζει ἡ Ἠθικὴ νὰ ἀπέχωμεν ἀπὸ ἀπεράντους καὶ συνεχεῖς δικολογίας. Ἡ αὐστηρὰ δικαιοσύνη κάμνει τὸν ἄνθρωπον ψυχρὸν εἰς τοὺς ἄλλους, καὶ οὕτω γέννῃ ἠθικὴν ἀδικίαν.

PMΔ'. Ὁ ἠθικὸς νόμος μᾶς ὑποχρεώνει, ὅχι μόνον νὰ μὴ ἐπιβουλεύμεθα τινὸς τὴν ζωὴν καὶ τὴν υἰείαν ἀμέσως ἢ

ἐμμέσως, ἀλλὰ προσέτι μᾶς δίδει καθήκον νὰ λυτρωνωμεν τὴν τῶν ἄλλων ζωὴν, ὅταν κινδυνεύῃ ἀπ' ἐχθρικὰς καταδρομὰς, καὶ νὰ προσπαθῶμεν, ὅπως δυνάμεθα, νὰ γινώμεθα αἱτιοὶ τῆς διατηρήσεως τῆς ὑγιείας των, καὶ τῆς ὁλοκληρίας τοῦ σώματός των. Θέλομεν θεωρήσειν λεπτομερῶς ὅλα ταῦτα διὰ τῶν ἐφεξῆς παραγράφων.

ΡΜΕ'. Ἀμέσως ἐπιβουλεύει τὴν ζωὴν τοῦ ἄλλου ὁ ληστής· ἐμμέσως δὲ, ὅς τις δι' ἄλλων φονέων προσπαθεῖ νὰ θανατώσῃ ἄλλον, ἢ ἐπίτηδες τὸν στέλλει εἰς προφανεὴ τῆς ζωῆς κίνδυνον, καθὼς ὁ Δαυὶδ τὸν Οὐρίαν· ὅλαι δὲ αὐταὶ αἱ ἐπιβουλαὶ εἶναι καὶ ἄδικοι καὶ κακοθηεῖας μεγίστης ἀνάπλευσις. Ἐπειδὴ ὁ φόνος ἄλλου ἀνθρώπου ἐμπορεῖ νὰ προέλθῃ καὶ ὅταν προστατεύωσι φυσικὰ ἢ ἠθικὰ πρόσωπα τὴν ζωὴν των· εἰς τοιαύτην περίπτωσιν συγχωρεῖ ὁ Λόγος τὸν φόνον, ἐπειδὴ μᾶς δίδει καθήκον νὰ προστατεύωμεν τὸν ἑαυτόν μας (ΡΘ'). Ἀλλ' ἐάν τις ἐμπορῇ νὰ προστατέψῃ τὴν ζωὴν τοῦ χωρὶς νὰ ἐξολοθρεύσῃ τὸν ἐχθρόν του (λαμβάνων, φερ' εἰπεῖν, τὰ ὅπλα ἀπὸ τὰς χεῖράς του), εἶναι καθήκον νὰ τοῦ ἀφήσῃ τὴν ζωὴν, παρεκτὸς ἐὰν ἐξεύρῃ βεβαίως, ὅτι ὁ κακοῦργος λυτρώσας τὴν ζωὴν τοῦ ἐμπορεῖ εἰς τὸ ἐξῆς νὰ ἐπιβουλευθῇ ἢ αὐτὸν ἢ καὶ ἄλλους ἀνθρώπους.

ΡΜΣ'. Εἰς τὸν πόλεμον, ὁπότε ἡ πόλις προστατεύει τὴν ζωὴν της ὡς ἠθικὸν πρόσωπον, ὁ τῶν ἐχθρῶν θάνατος εἶναι συγχωρημένος, ὡς ἀναγκαία συνέπεια τοῦ τῆς συντηρήσεώς της καθήκοντος· καὶ ἐδῶ πάλιν, ἐὰν αἰχμαλωτιθῶσιν οἱ ἐχθροὶ καὶ ἀφαιρεθῶσιν τὰ ὅπλα, εἶναι καθήκον καὶ τοῦ δικαίου καὶ τῆς ἀρετῆς ὅχι μόνον νὰ μὴ φονεύωνται, ἀλλὰ καὶ νὰ λαμβάνωσι πᾶσαν περιποίησιν εἰς τὰς χρεῖας των· παρεκτὸς, ἐὰν ἀπολυθέντες μὲ συνθήκην τιμίου λόγου νὰ μὴ ὀπλισθῶσιν

εἰς τὸν ἐπικρατοῦντα πόλεμον, ἡθέτησαν τὴν ὑπόσχεσίν των, καὶ ἐπιάσθησαν ἐκ δευτέρου. Εἰς τὴν πόλιν, ὅπου οἱ νόμοι καταδικάζουσι τὸν ἐνοχον εἰς θάνατον, εἰς δὲ εἶναι δικαία ἡ διατάγη, οὔτ' ὁ κριτὴς εἶναι αἴτιος τοῦ φόνου, οὔτε ὁ δήμιος, ἀλλ' ὁ νομοθέτης.

PMZ'. Ταῦτά λέγομεν καὶ περὶ κολοβώσεως ἢ ἀκρωτηρίσεως τοῦ τῶν ἄλλων σώματος. Εἶναι ἀθέμιτος καὶ κακοηθείας ἐνδεικτικὴ πᾶσα τοιαύτη πῆρωσις τοῦ ἀλλοτρίου σώματος, ἐκτὸς μόνον εἰς πόλεμον ὅταν τὰ ὅπλα φέρονται καὶ κατὰ τοῦ ὅλου ἐχθρικοῦ σώματος καὶ κατὰ τοῦ μέλους, καὶ ἐκτὸς, ὅταν ὁ χειροῦργος κόπῃ μέρος τοῦ πάσχοντος διὰ τὴν ἐλευθερώσῃ τὸ ὅλον ἀπὸ τὸν κίνδυνον. Διὰ τοῦτο εἶναι ἀξιοκατακριτότατον ἀμάρτημα ὁ εὐνουχισμὸς, καὶ γένῃ διὰ ἀπόκτησιν εὐφωνίας, καθὼς εἰς τὴν Ἰταλίαν, καὶ διὰ φυλακὴν τῶν γυναικῶν, καθὼς εἰς πολλὰ Ἀσιατὰ ἔθνη, καὶ δι' ἐκδίκησιν, καθὼς τόπαθεν ὁ Ἀβαιλάρδος, καὶ δι' ὅποιανδήποτε ἄλλην αἰτίαν.

PMH'. Εἰς τὸ καθῆκον τῆς διατηρήσεως τῆς τῶν ἄλλων ζωῆς ἐμπεριέχεται καὶ τὸ νὰ ἐμποδίζωμεν τὴν αὐτοχειρίαν· ν' ἀνακαλῶμεν εἰς τὴν ζωὴν τοὺς εἰς ἀσφυξίαν καταντῶντας· δι' αὐτὸ δὲ τοῦτο νὰ μὴ ἐνταφιάζωμεν εὐθὺς τοὺς νεκροὺς, ἕως οὗ βεβαιωθῶμεν, ὅτι ἀληθῶς ἀπέθαναν· καὶ, ἐπειδὴ πρέπει νὰ φροντίζωμεν διὰ τὴν υἰεῖαν τῶν ἄλλων, νὰ τοὺς ἐνταφιάζωμεν εἰς ἱκανὸν βάθος καὶ μακρὰν τῆς πόλεως, διὰ νὰ μὴ προξενῶσι καμμίαν βλάβην αἰσθήσεως τῶν νεκρῶν σωμάτων· ὅταν εἶναι κολλητικαὶ ἐπιδημίαι, καὶ κατὰ δυστυχίαν ἐνσκήψωσιν εἰς ἡμᾶς, νὰ φυλαττώμεθα μὴ μεταδώσωμεν τὸ κακὸν εἰς τοὺς ἄλλους· ν' ἀσφαλίζωμεν τὰ νήπια ἀπὸ τὸ κακὸν τῶν εὐλογιῶν διὰ τοῦ λεγομένου δαμαλισμοῦ· πάντων τούτων τῶν

καθηκόντων ἢ ἀθέτησις εἶναι ἀθέτησις τοῦ καθήκοντος τοῦ διατηρεῖν τὴν ζωὴν καὶ τὴν ὑγίαν τῶν ἄλλων.

PMΘ'. Πᾶς ἄνθρωπος ἔχει καθῆκον ὅχι μόνον νὰ μὴ ἀρπάξῃ τὴν τῶν ἄλλων περιουσίαν μὲ βίαν καὶ δόλον, οὐδὲ νὰ τοὺς ἐμποδίζῃ ἀπὸ τὸ νὰ τὴν μεταχειρίζωνται ὡς θέλουσιν, ἀλλὰ καὶ νὰ βοηθῇ τοὺς χρεῖαν ἔχοντας μεταδίδων εἰς αὐτοὺς μέρος τῆς περιουσίας του, καὶ ἐν γένει νὰ διατηρῇ τὴν εὐδαιμονίαν τῶν ἄλλων, ὅσον δύναται, χωρὶς νὰ βλάβῃ τὰ πρὸς ἑαυτὸν καθήκοντά του. Ἀλλὰ τὰ καθήκοντα τῆς τῶν ἄλλων βοηθείας θέλομεν ἐκθέσειν πλατύτερα ἐφεξῆς.

PN'. Ὡς ἀρπαγὴ τῶν ἀλλοτρίων πραγμάτων κρίνεται καὶ τὸ νὰ μὴ δίδωμεν εὐθὺς τὰ ξένα, τὰ ὅποια φυλάττομεν, ὅταν τὰ ζητῶσιν οἱ κύριοί των. Διὰ τοῦτο ἄδικον καὶ κακὴ θες εἶναι τὸ νὰ μὴ πληρόνωμεν εὐθὺς τοὺς μισθοὺς τῶν ὑπηρετησάντων μας, τὸ νὰ μὴ ἀποδίδωμεν ἐν καιρῷ τὰ δάνεια, τὸ νὰ μὴ ἐπιστρέφωμεν τὴν ἐμπιστευθεῖσαν εἰς ἡμᾶς παρακαταθήκην, καὶ νὰ κάμνωμεν ἄλλα τοιαῦτα, διὰ τῶν ὁποίων χάνεται ἢ μεταξὺ τῶν ἀνθρώπων πίστις, ἢ ἐμποδίζεται καὶ ἐνοχλεῖται τὸ ν' ἀπολαύῃ καὶ νὰ μεταχειρίζεται καθεὶς ἐλευθέρως τὰ ἰδικά του. Ὅλα ταῦτα εἶναι ἀδικίαι καὶ ἀρπαγαί, ἀντιστρατευόμεναι εἰς τὸ καθῆκον τῆς διατηρήσεως τῆς περιουσίας τῶν ἄλλων.

PNΑ'. Καθῆκον τοῦ ἀνθρώπου εἶναι καὶ τὸ ν' ἀγαθοποιῇ τοὺς ἄλλους (PMΘ'). Ἡ θεία αὕτη ἀρετὴ δύναται νὰ θεωρηθῇ τριττῶς. ἀγαθοποιία ἐν γένει, διὰ τῆς ὁποίας βοηθεῖται καθ' ὅποιονδήποτε τρόπον ἡ εὐδαιμονία καὶ τελειότης τῶν ἄλλων, γίνεται ἢ διὰ μεταδόσεως μέρους τῆς περιουσίας μας, ἢ διὰ προσωπικῶν ὑπουργιῶν μας, ἢ διὰ περιορισμοῦ καὶ παραβλέψεως τῶν δικαίων μας· τὸ πρῶτον εἶναι ἐλεημοσύνη

καὶ ἐλευθεριότης· τὸ δεύτερον, χάρις ἢ βοήθεια· τὸ τρίτον πα-
ράβλεψις. Τὸ πρῶτον λέγεται κατ' ἐξοχὴν ἐλεημοσύνη, καὶ
εἶναι καθῆκον τοῦ ἔχοντος πλειότερα πρὸς τὸν ἔχοντα ὀλιγώ-
τερα, ἢ τοῦ πλουσίου πρὸς τὸν πτωχόν.

PNB'. Ἡ ἀγαθοποιΐα ἐν γένει ὑπόκειται εἰς περιορισμούς
καὶ φυσικούς καὶ ἠθικούς· φυσικούς, ἐπεὶ δὴ ὁ ἐλεῶν οὔτε ὅλους
τοὺς πτωχοὺς γνωρίζει, οὔτε ὅλους δύναται νὰ ἐλεήσῃ· ἠθικούς,
ἐπεὶ δὴ ἐλεῶν τοὺς ἄλλους ὑπὲρ τὸ μέτρον δύναται νὰ γίνῃ
ἄθλιος αὐτὸς καὶ δυστυχής· διὰ τοῦτο οὔτε ὅλους, οὔτε κα-
θένα, ἐπίσης χρεωστεῖ νὰ ἐλεῇ ὁ ἄνθρωπος, ἀλλὰ μὲ παρα-
τήρησιν κανόνων τινῶν, οἵτινες ὑπαγορεύονται ἀπὸ τὴν φρό-
νησιν. Γενικῶς δὲ πρέπει νὰ παρατηρῇ τὴν ἔνδειαν, καὶ ἂν
εἶναι ἄξιος ἐλέους ὁ ἐνδεής· διότι ἄδικον καὶ ἄλογον εἶναι νὰ
ἐλεῇ τις ἢ τοὺς ἀνενδεεῖς ἢ τοὺς ἀσώτους. Οἱ ἀναξιοπαθοῦν-
τες εἶναι δίκαιον νὰ ἐλεῶνται μᾶλλον παρὰ τοὺς δι' ἀμέλειαν
πτωχοὺς· μ' ὅλον τοῦτο, ἐὰν καὶ τῶν δευτέρων ἡ ἔνδεια εἶναι
μεγάλῃ καὶ κατεπεύγουσα, δὲν πρέπει νὰ μεταχειρίζεται ὁ
ἄνθρωπος τὴν αὐστηροτάτην στάθμην τῆς δικαιοσύνης, καὶ
νὰ τοὺς ἐγκαταλείπη ν' ἀποθνήσκωσι τῆς πενίας. Πρέπει δὲ
νὰ παρατηρῇ καὶ ἄλλας σχέσεις τῶν ἐλεουμένων· διότι συγ-
γενεῖς, συμπατριῶται, συντεχνῖται, πρέπει νὰ προκρίνονται
εἰς βοήθειαν παρὰ οἱ ἄλλοι.

PNΓ'. Ὁ ἐλεῶν πρέπει νὰ παρατηρῇ καὶ τὰς περιστάσεις
Τί, Πόσον, καὶ Πῶς πρέπει νὰ δίδῃ ἐλεημοσύνην· δηλαδὴ ἀρ-
γύριον (τὸ ὅποῖον πολλάκις, μάλιστα δὲ διδόμενον εἰς παι-
δία, βλάπτει μᾶλλον παρὰ ὠφελεῖ) ἢ ἄρτον, ἢ ἔνδυμα, ἢ
σκέπασμα, ἢ ἐργασίαν, ἢ ἀγαθὴν συμβουλήν, ἢ σύστασιν, ἢ
σωματικὴν βοήθειαν κτλ. νὰ δίδῃ τις εἰς τὸν χρεῖαν ἔχοντα
εἶναι ἀβέβαιον πολλάκις· καὶ πρέπει νὰ τὸ προσδιορίσῃ ὁ ἐλεῶν

μέ κρίσιν μεγάλην. Πόσον δὲ κρέμαται νὰ τὰ προσδιορίσωσιν αἱ περιστάσεις του, χωρὶς νὰ βλάπτωσιν ἐπαισθητῶς τὴν κατὰστασίν του. Τὸ δὲ Πῶς περιέχει ὅλην τοῦ ἐλεοῦντος τὴν διάθεσιν· πρέπει σιωπηλῶς καὶ ἀκομπάστως καὶ ἀνεπιδείκτως νὰ γίνεται ἡ ἐλεημοσύνη, ἐκτὸς ἐὰν εἶναι χρεία νὰ διεγερθῶσι καὶ ἄλλοι εἰς μίμησιν τοῦ ἐλεοῦντος μετὰ τὸ παράδειγμα· ὅχι μόνον ὅταν ζητῇ ὁ ἐνδεής, ἀλλὰ καὶ ὅταν σιωπᾷ, καθὼς οἱ ἐντρεπόμενοι νὰ ζητῶσι· νὰ δίδεται ὅχι μετὰ ταπείνωσιν τοῦ λαμβάνοντος, ἀλλ' ὅσον εἶναι δυνατόν χωρὶς ἐνόχλησιν τοῦ τῆς φιλοτιμίας του αἰσθήματος. Αἱ χάριτες πρέπει νὰ γίνωνται μετὰ χάριν, διὰ νὰ εἶναι ἀληθιναὶ χάριτες, λέγει ὁ ἠθικώτατος Πλούταρχος.

ΡΝΔ'. Ὅτι ὁ εὐεργετούμενος χρεωστεῖ νὰ εὐγνωμονῇ πρὸς τὸν εὐεργέτην του (ΡΜΘ'), δὲν εἶναι ἀμφιβολία· διότι ἡ εὐεργεσία δὲν εἶναι ἀνάγκης καθήκον, καὶ ὁ λαμβάνων ταύτην πρέπει νὰ τὴν νομίζῃ ἀπόρροϊαν τῆς ἀγαθότητος καὶ ἐπιεικειάς. Ἡ εὐγνωμοσύνη πρέπει νὰ ἐμφωλευῇ εἰς τὴν καρδίαν τοῦ εὐεργετηθέντος, καὶ νὰ δεικνύεται ἢ διὰ λόγου, ἢ καὶ δι' ἔργου, ὅταν τὸ κλέσῃ ἡ χρεία· ἢ διὰ λόγου δὲν πρέπει νὰ γίνεται εἰς τρόπον, ὥστε νὰ παρακινῇ τὸν εὐεργέτην εἰς νέας εὐεργεσίας. Οὐ τινος ἡ καρδία δὲν θέλγεται ἀπὸ τὴν εὐεργεσίαν· ὅστις δὲν ζητεῖ καὶ ἄλλο ν' ἀποδώσῃ τὰ ἴσα εἰς τὸν εὐεργέτην του· ὅς τις, ἀντὶ νὰ εὐγνωμονῇ, ἀντιδίδει κακὸν εἰς τὸν εὐεργέτην του· οὗτος ὅχι μόνον δὲν εἶναι ἄνθρωπος, ἀλλὰ κατώτερος καὶ ἀπὸ τὰ ἄλογα κτῆνη, τὰ ὅποια ἐκ φύσεως ἀγαπῶσι τοὺς εὐεργέτας των. Διὰ τοῦτο ἡ ἀχαριστία, καὶ μόνον προφερομένη φανερώνει πάντοτε κακὸν καὶ βδελυκτὸν καὶ αἰσχρὸν χαρακτῆρα. ἀλλ' ὁ εὐεργέτης δὲν πρέπει νὰ ἀπαιτῇ τὴν εὐγνωμοσύνην ὡς φρόν, ἀλλὰ νὰ τὴν ἀφίνη ἐλευθέραν εἰς τὸν

εὐεργετηθέντα· ὁ δὲ εὐεργετηθεὶς δὲν πρέπει νὰ ἐκλαμβάνῃ τὴν εὐγνωμοσύνην του ὡς ἀντευεργεσίαν, ὥστε νὰ νομίζῃ, ὅτι ἔλαβε καὶ ἔδωκε, καὶ μὲ τοῦτον τὸν τρόπον ἐξισώθῃ, καὶ ἀπελύθῃ ἀπὸ τὸ χρέος τοῦ νὰ εὐγνωμονῇ· διότι οὗτος, ὡς πρῶτος λαβὼν τὴν χάριν, μένει πάντοτε ὑποχρεωμένος· οὐδὲ πρέπει νὰ ἀπολύεται ἀπὸ ταύτην τὴν ὑποχρέωσιν προφασιζόμενος, ὅτι ὁ εὐεργέτης ἔκαμε τὸ ἠθικόν του καθήκον, καὶ ὅτι ἐτιμήθη καὶ εὐφράνθη ἐσωτερικῶς διὰ τῆς εὐεργεσίας του· διότι περὶ τούτων δὲν πρέπει νὰ φροντίζῃ αὐτός· πρέπει νὰ θεωρῇ τὴν χάριν ὡς ἐλεύθερον δῶρον τοῦ διδόντος, ὅποια καὶ ἂν εἶναι τὰ κινήσαντα αὐτὸν εἰς τὴν ἀγαθοποιίαν. Εὐγενῇ τῷ ὄντι αἰσθήματα καὶ φρονήματα εἶναι καὶ ὁ εὐεργετῶν νὰ εὐεργετῇ, καὶ ὁ εὐγνωμονῶν νὰ εὐγνωμονῇ εἰς τρόπον, ὅς τις καὶ τιμᾷ καὶ εὐφραίνει καὶ τοὺς δύο.

ΠΝΕ. Ἐπειδὴ δὲ ἡ τελειότης καὶ ἡ εὐδαιμονία, ἡγουν τὸ φυσικὸν καὶ ἠθικὸν εὖ εἶναι τοῦ ἀνθρώπου κρέματα ἐξαιρέτως ἀπὸ τὴν καλλιέργειαν, καὶ τὴν, ὅσον ἐνδέχεται, ἐλευθέραν χρῆσιν τῶν φυσικῶν του δυνάμεων καὶ ἔξεων· διὰ τοῦτο ἀπαγορεύεται ὁ ἄνθρωπος ἀπὸ τὸ πρὸς τοὺς ἄλλους καθήκον νὰ προστάζῃ τοὺς ἄλλους ν' ἀκολουθῶσι τὰς ιδίας του θεωρίας εἰς τὰς πληροφορίας καὶ πράξεις των· καὶ νὰ τοὺς κρατῇ δεσμευμένους μὲ τὴν ἀμάθειαν, ἀπάτην, δεισιδαιμονίαν, ἀπιστίαν, ἀναισθησίαν, κακίαν. Προστάζεται δὲ ἐξ ἐναντίας νὰ συνεργῇ εἰς ἐξάπλωσιν τῆς γνησίας παιδείας, τῆς ἀληθινῆς πίστεως, τῆς ἀγαθῆς αἰσθήσεως τῶν καλῶν, καὶ τῆς ἰσονόμως ἐλευθέρας ἐνεργείας τοῦ ἀνθρώπου. Ἐκ δὲ τούτων συμπεραίνεται, ὅτι ἡ ἀλήθεια εἶναι καθήκον τοῦ ἀνθρώπου καὶ πρὸς ἑαυτὸν, καὶ πρὸς τοὺς ἄλλους. Θέλομεν ἐξηγήσειν πλατύτερα τὰ ρηθέντα διὰ τῶν ἐφεξῆς παραγράφων.

PNΣ'. Τὸ νὰ ὑποφέρωμεν τὰ τῶν ἄλλων λέγεται ἀνοχή. Ἡ ἀνοχή εἶναι ἡ τῶν κρίσεων καὶ γνώμῶν καὶ ὑπολήψεων τοῦ ἄλλου, ἡ τῶν θελήσεων καὶ πράξεών του. Ἡ πρώτη ἀνοχή δὲν συγχωρεῖται, ὅταν αἱ γνώμαι τῶν ἄλλων μᾶς φαίνωνται ψευδεῖς· διότι εἶναι ἀδιαφορία πρὸς τὴν ἀλήθειαν καὶ ἀπάτην (θεωρητικῶς λαμβανόμενα), ἐὰν ὑπομένωμεν ὅσα κρίνωσι καὶ νομίζωσιν ἄλλοι. Ἐὰν ὁμως, κινούμενός τις ἀπὸ φιλόνεικον ἥθος χωρὶς λόγων καὶ αἰτίων, πολεμῇ τὰς ξένας γνώμας καὶ ὑπολήψεις μὲ σφοδρότητα καὶ πικρίαν, μὲ τρόπους ἀγροίκους καὶ βραεῖς, μὲ λοιδορίας καὶ βλασφημίας, ἅποτε δὲ καὶ μὲ συκοφαντίας, ἡ μὲ βίαια μυστικά ἢ φανερά μέσα, διὰ νὰ βεβαιώσῃ τὴν ἰδικὴν του γνώμην· τοῦτο εἶναι πάντῃ ἄδικον καὶ κακὴν διότι ἀντίκειται εἰς τὸ σέβας, τὸ ὅποιον χρεωστοῦμεν εἰς τοὺς ἄλλους, καὶ ἐὰν ἐξεύρωμεν ἀληθῶς ὅτι εἶναι ἡπατημένοι· εἶναι δὲ προσέτι αὐθαδὲς καὶ ἄκοσμον νὰ ἐπιχειρῶμεν τὰς πρὸς τοὺς ἄλλους λογομαχίας μας ὥς νὰ εἴμεθα ἡμεῖς ἐξηρημένοι ἀπὸ πᾶσαν ἀπάτην, καὶ ἄπταιστοι τρόπον τινα ὡς Θεοὶ, ἐνῶ κατὰ τοῦτο καὶ ὁ διαβατικώτατος νοῦς ὑπόκειται εἰς τὸν κοινὸν κλῆρον τῆς ἀνθρωπότητος. Ἀλλ' ὅταν ἐμπόδισθῃ πᾶσα ἐλευθερία μεταδόσεως τῶν φρονημάτων διὰ λόγου ἢ συγγραφῆς, σηκώνονται τὰ μέσα τοῦ νὰ φωτισθῇ ἡ ἀνθρωπότης, ἡγουν νὰ κάμνῃ προόδους εἰς τὴν ἀλήθειαν. Πρέπει λοιπὸν καθεὶς νὰ λέγῃ καὶ νὰ γράφῃ τὰς γνώμας του, ἀλλὰ νὰ ἀφίνη ἐλευθερίαν εἰς καθένα νὰ τὰς δέχεται ἢ νὰ τὰς ἀποβάλλῃ.

PNZ'. Αἱ δὲ θελήσεις καὶ πράξεις τῶν ἄλλων, ἐὰν εἶναι κακαὶ, φανερόν εἶναι, ὅτι δὲν πρέπει νὰ εἶναι ὑποφερταί· διότι γεννᾶται ἡ πρὸς τὸ δίκαιον ἢ ἄδικον ἀδιαφορία ἀπὸ τὴν τούτων ἀνοχὴν μας. Πρέπει λοιπὸν νὰ ψέγωμεν τὸ κακὸν, καὶ

ἂν εἶναι ποινηῆς ἄξιον, καὶ ἔχωμεν ἐξουσίαν, νὰ τὸ κολάζωμεν ἐνταυτῷ. Τᾶλλα δὲ, ὅσα οὔτε εἰς τὸ δίκαιον οὔτε εἰς τὴν ἀρετὴν ἀντίκεινται, πρέπει νὰ τ' ἀφίνωμεν ἐλεύθερα εἰς καθένα, ὅσον ἂν εἶναι παράξενα καὶ ιδιότροπα. Ζῶντες δὲ μὲ συμφωνίαν καὶ εἰρήνην καὶ ἀνθρωπισμὸν πρὸς τοὺς ἄλλους, πρέπει νὰ προσπαθῶμεν νὰ σηκώσωμεν ἀπὸ τὴν ἀνθρωπότητα θεωρητικῶς μὲν τὴν ἀμάθειαν καὶ τὴν ἀπάτην καὶ τὴν πρὸς τὰ καλὰ ἀναισθησίαν, πρακτικῶς δὲ τὴν ἀπιστίαν καὶ δεισιδαιμονίαν καὶ κακοήθειαν, ἀλλὰ χωρὶς κάμμιαν βίαν καὶ δυναστείαν· τὰ μόνα τούτων μέσα εἶναι ἡ προστασία τῶν ἐπιστημῶν καὶ τῶν τεχνῶν, ἡ σύστασις σχολείων καὶ παιδαγωγείων, ἡ περιποίησις τῶν γραμματισμένων, ἡ τιμὴ τῶν σπουδαίων καὶ ἐναρέτων, ἡ δημοσίευσις συγγραμμάτων, ἡ κήρυξις νέων ἀνακαλύψεων καὶ ἐφευρέσεων, καὶ ἀπλῶς ὅσα ἀποβλέπουσι τὸν φωτισμὸν τοῦ ἀνθρώπου.

PNH. Ἀλήθειαν χρεωστῇ ὁ ἄνθρωπος καὶ πρὸς ἑαυτὸν καὶ πρὸς τοὺς ἄλλους. Ἡ ἀγάπη τῆς ἀληθείας εἶναι τόσον ἡνωμένη μὲ τὴν τῆς ἀρετῆς ἀγάπην, ὥστε ἡ μία χωρὶς τὴν ἄλλην δὲν ἐμπορεῖ νὰ ὑπάρξῃ. Ζητεῖται ὅμως, ἂν ἡ ἀλήθεια πρέπει νὰ λέγεται ἀπολύτως ἢ ὄχι, ὅποια καὶ ἂν εἶναι τὰ ἀποτελέσματα τῆς. Εἰς λύσιν τούτου τοῦ ζητήματος, πρέπει νὰ διακρίνωμεν τὴν ἀλήθειαν καθ' ἑαυτήν, καὶ τὴν ἀλήθειαν ὡς μέσον σκοπῶν τινων. Κατὰ μὲν τὸ πρῶτον ἡ ἀλήθεια ἔχει ἀπόλυτον ἀξίαν, ὥστε δι' αὐτῆς, καθὼς καὶ διὰ τοῦ εὐεργετῆν, ὁμοιάζει ὁ ἄνθρωπος μὲ τὸν Θεόν· καὶ εἶναι πολλὰ ὀρθὰν τὸ τοῦ Λογγίνου (Κεφ. Α.) « Εὖ δὲ ἀποφηνάμενος Τί Θεοῖς ὅμοιον ἔχομεν; Εὐεργεσίαν εἶπε, καὶ ἀλήθειαν. » Κατὰ τοῦ Αἰλιανοῦ τὴν μαρτυρίαν (Ποικ. Ἰστ. IB', 59.) ἦτο οὗτος ὁ Πυθολόγος. Κατὰ τοῦτον τὸν τρόπον, πρέπει οἱ διδάσκαλοι νὰ

μανθάνωσι πρῶτον αὐτοί, καὶ νὰ διδάσκωσιν ἔπειτα εἰλικρινῶς τοὺς μαθητάς των τὴν ἀλήθειαν, ἐπειδὴ σκοπὸς ἄλλος τῆς διδασκαλίας δὲν εἶναι, εἰμὴ ἡ μετάδοσις τῆς ἀληθείας· καὶ εἶναι ἀσυνειδησία τοῦ διδασκάλου ἄλλως νὰ γινώσκῃ αὐτὸς, καὶ ἄλλως νὰ διδάσκῃ τοὺς μαθητάς του. Ἀλλ' ἐὰν οἱ μαθηταὶ του δὲν εἶναι ἀκόμῃ δεκτικοὶ τῆς ἀληθείας, καὶ ἐμπορῶν νὰ βλαφθῶσι δι' αὐτῆς· τότε πρέπει ὁ διδάσκαλος νὰ τοὺς μεταχειρισθῇ οἰκονομικῶς, ἕως οὗ νὰ δυνηθῶσι νὰ τὴν ἀκούσωσιν· ἡ οἰκονομία αὕτη δὲν εἶναι ἀπάτη, ἀλλὰ προπαρασκευὴ εἰς ὑπόδοχὴν τῆς ἀληθείας.

ΠΝΘ'. Εἰ δὲ ζητεῖται ἡ ἀλήθεια ὡς μέσον ἄλλων σκοπῶν· πρέπει τότε νὰ κριθῶσιν οἱ σκοποὶ, καὶ κατ' αὐτοὺς νὰ λαληθῇ ἢ νὰ μὴ λαληθῇ ἡ ἀλήθεια, ἐπειδὴ ἡ ἀξία τῆς εἰς τοιαύτας περιστάσεις εἶναι σχετικὴ καὶ περιορισμένη. Ἐὰν λοιπὸν ὁ ταξιθεύων ἐρωτᾷ, Τίς εἶναι ὁ δρόμος ὁ φέρων εἰς τὸν σκοπὸν του, ἢ ὁ κύριος ἐρωτᾷ, Ποῦ εἶναι τὸ χαμένον κτῆμά του, ἢ ὁ κριτὴς τῆς δικαιοσύνης ζητεῖ τὴν μαρτυρίαν τῆς ἀληθείας· ἔχει ὁ ἄνθρωπος χρέος νὰ ὁμολογήσῃ τὴν ἀλήθειαν, ἐὰν τὴν ἐξεύρῃ, ἐπειδὴ οἱ σκοποὶ τῆς δὲν εἶναι κακοὶ τοῦλάχιστον. Εἰδὲ τις ἐρωτᾷ μὲ κακὸν σκοπὸν, καὶ ἡ ἀπόκρισις εἶναι ἀναπόφευκτος, ἡ ὁμολογία τότε τῆς ἀληθείας ἐκλαμβάνεται ὡς συνέργεια τοῦ κακοῦ, καὶ διὰ τοῦτο καθῆκον τοῦ ἀνθρώπου εἶναι νὰ εἴπῃ ψεύματα. Εἰς τὸν ἐρωτῶντα κακοῦργον, Ποῦ εἶναι ὁ καταδικώμενος ὑπ' αὐτοῦ, ἢ εἰς τὸν κλέπτην ζητοῦντα, Ποῦ εἶναι τὰ πράγματα τοῦ δεῖνος διὰ νὰ τὰ ἀρπάσῃ, πρέπει καθεὶς νὰ δείξῃ ἀντίστασιν καὶ πόλεμον, ἂν δύναται· εἰδὲ μὴ, νὰ τοῦ εἴπῃ ψεύματα· διότι οὔτε ὁ κακοῦργος ἔχει δίκαιον νὰ ζητῇ ταύτην τὴν ἀλήθειαν, οὔτε ὁ ἐρωτώμενος ἔχει καθῆκον νὰ τοῦ τὴν ὁμολογήσῃ, ὡς εἴπαμεν καὶ ἀρχήτερα (ΡΑΘ').

ΡΕ'. Εἶναι τελευταῖον καὶ πράγματα, τὰ ὅποια ἐρωτοῦν πολλοὶ νὰ μάθουν ἀπὸ ἀπλῆν των περιέργειαν. Εἰς τὰ τοιαῦτα, εἰ μὲν εἶναι ἀδιόφορα, στέκει εἰς τὴν ἐξουσίαν μας νὰ τοῦ ἀποκριθῶμεν ἢ ὅχι· εἰδ' εἶναι μυστικὰ, χρέος ἔχομεν νὰ σιωπήσωμεν· ἀλλὰ δὲν εἶναι ἀνάγκη νὰ εἴπωμεν ψεύματα. Εἰ δὲ τὸ πρᾶγμα ἀποθλέπει τὸν ἐρωτῶντα, καὶ δύναται νὰ βλαφθῇ ἂν μάθῃ τὴν ἀλήθειαν, ἀνάγκη ἠθικὴ εἶναι νὰ τοῦ τὴν ἀποσιωπήσωμεν, ἢ καὶ νὰ τοῦ δώσωμεν τὴν ἐναντίαν ἀπόκρισιν· οὕτω, φερ' εἰπεῖν, εἰς τὸν πάσχοντα δὲν ἔχει καθῆκον ὁ ἱατρός νὰ τοῦ λέγῃ τὸν ἀληθινὸν κίνδυνον τῆς ζωῆς του, ἀλλὰ μάλιστα νὰ τὸν ἐνθαρρύνῃ καὶ μὲ τὸ ἐναντίον, ἡγούν ὅτι ἡ ἀσθένειά του εἶναι εὐάτος.

ΡΕΑ'. Ἐκ δὲ τούτων ἀπάντων γίνεται φανερόν, ὅτι δὲν εἶναι ἀπάτη πᾶν ψεῦδος. Ἡ ἀπάτη εἶναι ψεῦδος γινόμενον παρὰ τὸ καθῆκον· καὶ ὅστις ἐνασμενίζεται εἰς τὸ νὰ ψευδολογῇ, λέγεται ψεύστης· ὅστις δὲ μεταχειρίζεται τὸ ψεῦδος διὰ νὰ βλάπτῃ τοὺς ἄλλους ὀνομάζεται ἀπατεῶν. Ὅχι μὲ τὸ αὐτὸ μέτρον καὶ μὲ βαθμὸν ἴσον ὡς παρὰ τὸ καθῆκον ψεύματα θέλει ὁ Λόγος, καὶ ὅσα λέγει τις ἢ ἀλαζονευόμενος ὅτι ἐξεύρει πράγματα, τὰ ὅποια δὲν ἐξεύρει, ἢ ἀστεϊζόμενος τάχα καὶ πειράζων τοὺς ἄλλους· τὸ δεῦτερον, ἂν συμβαίνει ποτὲ, πρέπει πάραυτα νὰ ἐξηγῇται ὡς ψεῦμα, διὰ νὰ φυλάττεται ἡ τιμὴ καὶ τοῦ λέγοντος καὶ τοῦ ἀκούοντος.

ΡΕΒ'. Τί δὲ δυνάμεθα νὰ εἴπωμεν περὶ τοῦ ὅρκου, ὅστις παραλαμβάνεται εἰς ἐπιβεβαίωσιν τῆς ἀληθείας; Ἡ ἠθικὴ τὸν νομίζει πρᾶγμα περιττόν. Περὶ ταύτης τῆς ὑποθέσεως εἶναι θεία παραγγελία ἡ τοῦ Σωτῆρος· *Ἦτω δὲ ὑμῶν τὸ ναὶ καὶ καὶ τὸ Οὐ Οὐ*· ὅσοι νομίζουν ἱερώτατόν των καθῆκον νὰ λαλῶσι τὴν ἀλήθειαν, τίνα χρεῖαν ἔχουν τοῦ ὅρκου; ὅσοι δὲ σκοπὸν ἔχουν νὰ μὴ τὸν φυλάξωσι, διὰ τί νὰ γίνωνται κακουρ-

γότεροι μὲ τὴν ἐπιορκίαν ; ἀλλ' ὅταν φθάσῃ ποτὲ ὁ ἄνθρωπος νὰ βεβαιώσῃ τι μεθ' ὅρκου, χρέος ἔχει νὰ τὸ διατηρῇ μέχρι θανάτου, καὶ ὅστις ἀθετεῖ τὸν ὅρκον, καταφρονεῖ καὶ ἑαυτὸν ὡς ἀπατεῶνα καὶ ψεύστην, καταφρονεῖ καὶ τὸν πρὸς τὸν ὁποῖον ὑπεσχέθη, καταφρονεῖ, τὸ μέγιστον, καὶ τὸν ἑφὸρον τῆς ὑποσχέσεώς του, πρὸς τὸν ὁποῖον ὠρκίσθη. Διὰ τοῦτο ἡ ἐπιορκία πάντοτε καὶ πανταχοῦ νομίζεται βδελυκτότατον ἀμάρτημα.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Ε.

Περὶ τῶν καθηκόντων τῆς φιλίας.

ΠΕΓ'.

Ἀπὸ τὰς ἐξωτερικὰς σχέσεις, διὰ τῶν ὑποίων λαμβάνουν χωριστὴν τινα μορφήν τὰ τοῦ ἀνθρώπου πρὸς τοὺς ἄλλους καθήκοντα, πρώτην πρέπει νὰ ἐξετάσωμεν τὴν σχέσιν τῆς φιλίας. Φιλία εἶναι δύο προσώπων ἔνωσις, στηριγμένη εἰς ὑψηλότερόν τινα βαθμὸν τῆς ἀμοιβαίας εὐνοίας, σκοπὸν ἔχουσα τὴν κοινὴν καὶ τῶν δύο τελειότητα καὶ εὐδαιμονίαν. Ἐπειδὴ δὲ ὁ τῆς εὐνοίας βαθμὸς εἶναι τι ἀπροσδιόριστον καὶ ἀπροαίρετον· διὰ τοῦτο δὲν ἐμπορεῖ νὰ προσταχθῇ ἀπὸ τὸν Λόγον ὡς καθήκον φιλία πρὸς πάντας. Ἐπειδὴ δὲ ἡ εἰς τὴν σχέσιν ταύτην εὐνοία εἶναι τι κατὰ πάντα προσωπικόν· διὰ τοῦτο δὲν πρέπει νὰ ἐκφυλισθῇ εἰς ἀποκλειστικὴν καὶ ἀπόλυτον συνέργειαν τοῦ σκοποῦ ἐνὸς μόνου ἀνθρώπου. Διὰ τοῦτο φιλία εὐκρινὴς γεννᾶται μόνον εἰς ἐναρέτους καρδίας· καὶ εἰς αὐτὰς πάλιν ἡ φιλία γίνεται ἀρετὴ, καθὼς θέλει γενῆν φανερόν, ἐκ τῶν ἐφεξῆς παραγράφων.

ΠΕΔ'. Πρὸς διασάφησιν τῆς ἰδέας τῆς φιλίας θέλομεν παρβάλλειν τὸν ὅρισμόν τοῦτον μὲ τὸν Ἀριστοτελικόν, ὅστις

τὴν ὀρίζει » Εὐνοίαν ἐν ἀντιπεπονηότι, μὴ λανθάνουσιν (ἠθικ. Νικομ. Θ', 4). « Τὸ ἔσχατον γνῶρισμα τοῦ ὀρισμοῦ εἶναι ἀναγκαιότατον εἰς τὴν φιλίαν· διότι ἐὰν δύω τινὲς εὐνοῶσι πρὸς ἀλλήλους χωρὶς νὰ τὸ ἐξεύρωσιν, θέλουν εἶσθαι δύω ἄγνωστοι καλοθεληταὶ ἀλλήλων χωρὶς νὰ ἐμπορῶσι νὰ ὀνομάζωνται φίλοι· προσέτι εἰς τὴν φιλίαν ἡ εὐνοία πρέπει νὰ εἶναι ἐν ἀντιπεπονηότι, ἡγουν ἀμοιβαία· διότι, ἐὰν ὁ εἰς ἀγαπᾷ τὸν ἄλλον, ὁ δὲ ἄλλος οὗτος μισῇ τὸν πρῶτον, ἡ καὶ εἶναι ἀδιάφορος πρὸς αὐτὸν, δὲν ἐμπορεῖ τις νὰ ὀνομάσῃ τούτους φίλους. Ἡ δὲ εὐνοία δὲν πρέπει νὰ εἶναι ἡ τυχοῦσα, οὐδ' ὁ κατώτατος αὐτῆς βαθμὸς, διὰ νὰ ἀποτελέσῃ τὴν φιλίαν. Ἐδῶ ἀπαιτεῖται ἀναμφιβόλως ἰδιαίτερα τινὲς κλίσεις, θεμελιουμένη εἰς τὴν ἀτομικότητα τοῦ ἀνθρώπου, καὶ δὲν εἶναι ἡ αὐτὴ, τὴν ὁποίαν συνήθως ἔχουσι πρὸς ἀλλήλους ὅσοι συναναστρέφονται μετ' ἀλλήλων· ἀλλὰ τὸ ὕψος τούτου τοῦ βαθμοῦ, ἡ ἡ ἐπίτασις τῆς ἀμοιβαίας εὐνοίας δὲν δύναται νὰ προσδιορισθῇ.

ΡΕΕ'. Διὰ τοῦτο ἡ φιλία ἐμπορεῖ νὰ εἶναι ἰσχυρωτέρα καὶ πιστοτέρα κατὰ τὸ μᾶλλον καὶ ἥττον· καὶ δι' αὐτὸ τοῦτο ἐμπορεῖ νὰ ἐκτείνεται εἰς πλειότερα ἢ ὀλιγώτερα πρόσωπα. ὅσον ὁμῶς ἐκτείνεται, τόσον ἐξασθενίζει· καὶ ὁ πάμφιλος εἶναι κυρίως ἄφιλος· καὶ εἶναι πολλὰ ὀρθὴ ἡ τοῦ Σταγειρίτου παροιμία, *ὦ φίλοι, οὐδεὶς φίλος*· διὰ τοῦτο ἡ πάντῃ ἐσωτερικὴ φιλία, ὅπου τὰ δύω πρόσωπα εἶναι καρδιά μία καὶ ψυχὴ μία, ἐμφιλοχωρεῖ μόνον μεταξὺ δύω, καὶ τὰ κἀμνει τόσον ζηλότυπα, ὅσον καὶ ὁ Ἑρως τοὺς ἀμοιβαίως ἐρωτολήπτους. Τοιαῦται ὁμῶς φιλίαι εἶναι σπανιώτατα φαινόμενα.

ΡΕς'. Ὅτι δὲ ἡ φιλία δὲν δύναται νὰ προσταχθῇ ὡς καθήκον (ΡΕΓ'), εἶναι φανερόν ἐκ τῶν προειρημένων· πρέπει νὰ γεννηθῇ αὐτόματος, καὶ γεννᾶται εὐθὺς ἀπὸ συνέλθωσιν ἀνθρώποι, οἵτινες ἀρμόζονται μετ' ἀλλήλων διὰ νὰ γείνουν

φίλοι· ἀλλὰ τοῦτο εἶναι ἔργον τοῦ συμβεβηκότος, καὶ διὰ τοῦτο δὲν δύναται νὰ προσταχθῇ. Ὑπάρχουσι δὲ καὶ ἄνθρωποι, ὅχι κακοήθεις ἄλλως, οἵτινες δὲν ἔχουσι τὸ ἐσωτερικὸν τοῦτο αἶσθημα· δὲν ἐμποροῦν λοιπὸν νὰ δώσωσι τὴν ὑψηλότεραν ἐκείνην εὐνοίαν, ἣτις εἶναι ἀναγκαῖα εἰς τὴν φιλίαν, ἐπειδὴ δὲν εἶναι εἰς τὴν ἐξουσίαν των· Τοιοῦτοι μάλιστα εἶναι οἱ γηραλέοι, οἵτινες καὶ ἐκ φύσεως εἶναι ψυχρότεροι, καὶ πολλὰ παθόντες εἰς τὴν ζωὴν των ἀπὸ κακοτροπίαν τῶν ἀνθρώπων γίνονται ἀνεπιτήδευτοι εἰς φιλίαν· ἐξ ἐναντίας δὲ ἡ νεότης, διὰ τὴν θερμότητα καὶ τὴν κλίσιν τοῦ νὰ συνάπτεται μὲ ὅλους, ἔχει τὴν ἀπαιτουμένην εὐνοίαν, καὶ ἀποκτᾷ διὰ ταύτης φίλους· ὅλοι σχεδὸν οἱ ἀληθινοὶ φίλοι ἀποκτῶνται εἰς τὴν νεότητα.

ΡΕΖ'. Καθῆκον ὅμως τοῦ ἀνθρώπου εἶναι, ἀφ' οὗ ἀποκτήσῃ φίλον, ὅχι μόνον νὰ διατηρῇ, ἀλλὰ καὶ ν' αὐξάνῃ τὴν φιλίαν, ὅσον συγχωρεῖ ἡ Ἠθική· διότι, ἂν εὐρεθῇ κατὰ δυστυχίαν κακοήθης ὁ φίλος, καὶ ὕστερ' ἀπὸ πολλοὺς ματαίους κόπους δὲν ἐμπορέσωμεν νὰ τὸν φέρωμεν εἰς τὸν ὀρθὸν δρόμον, εἶναι κίνδυνος τῆς ἀρετῆς νὰ βαστάζωμεν τὴν φιλίαν του. Ἐάν ὅμως πρέπη νὰ κόψωμεν τὴν φιλίαν του διὰ μιᾶς ἢ νὰ τὴν ἐξηλώσωμεν κατ' ὀλίγον, δὲν ἐμπορεῖ νὰ προσδιορισθῇ ἐν γένει, ἐπειδὴ κρέμαται τὸ τοιοῦτον ἀπὸ πολλὰς περιστάσεις.

ΡΕΗ'. Οἱ φίλοι εἶναι ἰσότημοι· καὶ ἔχον ἐμποροῦν νὰ εἶναι ἄνισα ἡλικία, διαγωγὴ, τύχη καὶ ἄλλα τινὰ περιστατικά· μ' ὅλον τοῦτο καὶ αἱ διαφοραὶ αὗται δὲν ἐμποροῦν νὰ εἶναι μεγάλαι, ἐπειδὴ ἐξασθενίζουν τὴν εἰλικρινεῖαν· διὰ τοῦτο σπανιώτατον πρῶγμα εἶναι νὰ ἔχωσι φίλους εἰλικρινεῖς οἱ Βασιλεῖς καὶ ἡγεμόνες.

Σ η μ ε ῖ ω σ ι ς. Εἶναι ἄραγε πολλὰ τὰ εἶδη τῆς φιλίας; Ὁ Ἀριστοτέλης.

(Ἠθικ. Νικομ. Θ', 3, 4.) καταριθμεῖ τρεῖς φιλίαν διὰ τὸ ἡδύ· φιλίαν διὰ τὸ χρήσιμον· φιλίαν διὰ τὸ ἀγαθόν· ἀλλ' ὁμολογεῖ ὁ αὐτός, ὅτι αἱ δύο πρῶται δὲν εἶναι εἰλικρινεῖς, ἐπεὶδὴ εἰς αὐτάς δὲν ἀγαπᾷ 'τις τὸν φίλον, ἀλλὰ τὸν ἑαυτόν του· ἐκεῖνον δὲ μόνον διὰ τὴν ἡδονὴν καὶ ὠφέλειαν· διὰ τοῦτο φιλαί τοιαῦται δὲν εἶναι οὐδὲ διαρκεῖς· ἐπεὶδὴ καὶ ἡ ἡδονὴ καὶ ἡ ὠφέλεια εἶναι πράγματα εὐμετάβλητα· τελεία φιλία εἶναι μόνον ἡ στηριζομένη εἰς τὸ ἀγαθόν, καθὼς πάλιν εἶπεν ὁ Ἀριστοτέλης «Τελεία ἐστὶν ἡ τῶν ἀγαθῶν φιλία καὶ κατ' ἀρετὴν ὁμοίων· οὗτοι γὰρ ἀγαθὰ ὁμοίως ἀλλήλοις βούλονται, ἢ ἀγαθοῖς» (Κεφ. 4.). ἀλλ' ἡ τελεία φιλία περιέχει τρόπον τινὰ καὶ τὰς ἄλλας δύο· διότι προξενεῖ καὶ ἡδονὴν καὶ ὠφέλειαν. Αὕτη ποτὲ δὲν προξενεῖ βλάβην εἰς τὴν ἀνθρωπότητα, ποτὲ δὲν παρακινεῖ τὸν φίλον νὰ κάμῃ κακὸν εἰς τρίτον τινὰ πρὸς χάριν τοῦ φίλου, ἐπεὶδὴ ὁ ἀγαθὸς φίλος ποτὲ δὲν δικαιώνει τοιαῦτα πράγματα. Εἶναι λοιπὸν μία μόνον ἡ φιλία, ἐὰν καὶ, διηρημένη εἰς πολλὰ ἄτομα, ἐμπορῇ κατὰ τὸν ἰδιαιτέρον χαρακτῆρα τῶν φίλων, νὰ ἀναδέχεται καὶ αὕτη διαφόρους χαρακτῆρας.

ΠΕΘ'. Ἐναντία τῆς φιλίας εἶναι ἡ ἔχθρα· ἡ σχέσις αὕτη διὰ τῆς ὁποίας δυσνοεῖ τις τὸν ἄλλον οὕτως, ὥστε ζητεῖ νὰ ἀφανίσῃ κατὰ πάντα τρόπον τὴν τελειότητα καὶ εὐδαιμονίαν του, εἶναι μονομερὲς διὰ τὰς ἐναρέτους καρδίας. Ὁ ἐνάρετος λοιπὸν κἀνεὶς δὲν εἶναι ἐχθρὸς· ἐὰν δὲ ἔχῃ ἐχθρούς, δὲν ἀνταμείβει εἰς αὐτούς κακὸν ἀντὶ κακοῦ, ἀλλ' ἐὰν δὲν δυνήθῃ νὰ τοὺς ἀπαλλάξῃ ἀπὸ τὴν ἔχθραν μὲ τὴν μεγαλοψυχίαν καὶ γλυκεῖαν διάθεσιν του, ἀνθίσταται μόνον εἰς αὐτούς, ὥστε νὰ μὴ ἐμποροῦν νὰ ἐκτελῶσι κατ' αὐτοῦ τοὺς κακοὺς τῶν σκοπούς. Τὸ δὲ νὰ ἀγαπῶμεν τοὺς ἐχθρούς μας εἶναι τόσον καθήκον μας μόνον, ὅσον καὶ αὐτοὶ περιέχονται εἰς τὴν ἀνθρωπότητα, τὴν ὁποίαν προσταῖζει γενικῶς ἡ Ἠθικὴ ν' ἀγαπῶμεν.

ΡΟ'. Ὁ κακὸς εἶναι φύσει ἐχθρὸς τοῦ ἀγαθοῦ καὶ ἐναρέτου· καὶ ὅταν δοθῶσι περιστάσεις, ἀμέσως δεικνύει τὴν ἐχθρικὴν του διάθεσιν· ἀλλ' ἐπεὶδὴ ὁ ἄνθρωπος τρέπεται, καὶ μετανοεῖ πολλάκις διὰ τὰ κακά του, καὶ ζητεῖ νὰ πράξῃ ἀγαθὰ· διὰ τοῦτο ὅταν ἐχθρὸς ζητῇ φιλίωσιν εὐθὺς ἔχομεν χρέος νὰ τοῦ δώσωμεν πρῶτοι ἡμεῖς τὴν χεῖρα· ὁ ἐνάρετος ἐμπο-

ρεῖ μὲ τὴν μεγαλοψυχίαν του, ἤγουν μὲ τὸ νὰ ἀγαθοποιῇ τὸν ἐχθρόν του, ὅταν τὸ καλὴ ἢ χρεία, νὰ διορθώσῃ καὶ νὰ βελτιώσῃ τὰ ἥθη τοῦ ἐχθροῦ· ποτὲ δὲν πρέπει (οὐδὲ τὸ κάμνει βέβαια ὁ ἐνάρετος) νὰ ζητῇ ἐκδίκησιν κατὰ τοῦ ἐχθροῦ του, ἀλλὰ μόνον νὰ ὑπερασπίζῃ τὸν ἑαυτὸν τοῦ ἀπὸ τὰς ἐχθρικός του καταδρομὰς.

ΡΟΑ'. Ὅτι δὲ τὸν ἐχθρόν δὲν δυνάμεθα ν' ἀγαπῶμεν ὡς τὸν φίλον, εἶναι φανερόν· διότι τοῦτο εἶναι ἐναντίον τῆς φύσεως, καὶ τοιαῦτα πράγματα δὲν ἀπαιτεῖ ὁ Λόγος· ὁ Λόγος ἀπαιτεῖ μόνον νὰ μὴ μισῶμεν τὸν ἐχθρόν, καθὼς οὐδὲ πάντα ἄλλον ἄνθρωπον· διὰ τοῦτο καὶ τὸ ἐθνικὸν λεγόμενον μῖσος ἀπαγορεύει ὁ Λόγος· καὶ ἐν καιρῷ πολέμου προστάζει καὶ κατὰ τῶν ἀόπλων ἐχθρῶν, καὶ κατὰ τῶν ὀπλισμένων, ὅταν αἰχμαλωτισθῶσιν, ἢ πληγωθῶσι, νὰ δεικνύμεν πᾶσαν περιποίησιν καὶ περίθαλψιν, τὴν ὁποίαν χρεωστοῦμεν ἐν γένει εἰς τὴν ἀνθρωπότητα.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΣΤ'.

Περὶ κοινωνικῶν καθηκόντων.

ΡΟΒ'.

Τὰ κοινωνικὰ καθήκοντα ἀποβλέπουσι τὸ κοινὸν ἀγαθόν, ἢ τὸν κοινὸν σκοπὸν κοινωνίας τινός, τῆς ὁποίας εἶναι τις μέλος. Φυλάττοντες δὲ τὰ πρὸς ἡμᾶς αὐτοὺς καὶ τὰ πρὸς τοὺς ἄλλους καθήκοντα, χρεωστοῦμεν πολλάκις νὰ θυσιάσωμεν καὶ ἑαυτοὺς πρὸς ἐπίτευξιν τοῦ κοινοῦ ἐκείνου σκοποῦ. Τοιαῦτα φρονήματα ὅταν ἐπικρατῶσιν εἰς τὰς τῶν ἀπάντων καρδίας (ἤγουν ὅταν ἅπαντες εἶναι ἐνάρετοι) ὀνομάζεται δημόσιον πνεῦμα (*esprit de corps, public spirit*).

τὸ ὁποῖον τότε μόνον ἔχει ἡθικὴν ἀξίαν, ὅταν καὶ ὁ σκοπὸς τῆς κοινωνίας καὶ τὰ πρὸς ἐπίτευξιν τούτου μέσα εἶναι ἀγαθὰ. Εἰς τὴν ἠθικὴν δὴ κοινωνίαν ὑπόκεινται ἐξαιρέτως εἰς ἐξέτασιν, ἡ οἰκιακὴ, καὶ ἡ πολιτικὴ, περὶ τῶν ὁποίων λέγομεν εὐθὺς τὰ χρειώδη.

ΡΟΓ'. Εἰς τὴν οἰκιακὴν κοινωνίαν καθήκοντα εἶναι τὰ ἐφεξῆς.

α'. Καθῆκον τῶν συζύγων πρὸς ἀλλήλους νὰ δεικνύωσιν ἀμοιβαίως τιμὴν καὶ ἀγάπην καὶ πίστιν, χωρὶς τῶν ὁποίων δὲν ἔμπορεῖ νὰ ἐπιτυχηθῇ ὁ σκοπὸς τῆς γαμικῆς κοινωνίας.

β'. Καθῆκον τῶν γονέων πρὸς τὰ τέκνα νὰ φροντίζωσιν, ὅσον δύνανται, διὰ τὴν σωματικὴν ἄσκησιν καὶ τὴν πνευματικὴν αὐτῶν παιδείαν· καὶ τῶν τέκνων πρὸς τοὺς γονεῖς, νὰ δεικνύωσι πρὸς αὐτοὺς σέβας καὶ εὐγνωμοσύνην καὶ ἀγάπην διὰ τὴν ὁποίαν λαμβάνουσιν ἀπ' αὐτοὺς ἀνατροφὴν, καὶ περιποίησιν εἰς ὅλας τὰς ἀνάγκας των.

γ'. Καθῆκον τῶν κυρίων πρὸς τοὺς ὑπηρέτας, νὰ δεικνύωσι πρὸς αὐτοὺς ἐπιείκειαν καὶ παράκλησιν· τῶν δὲ ὑπηρετῶν πρὸς τοὺς κυρίους, νὰ εἶναι ὑπήκοοι καὶ πιστοί· νὰ γνωρίζωσι δὲ καὶ τὰ δύο μέρη τὰς σχέσεις των.

δ'. Καθῆκον ὅλων τῶν μελῶν τῆς οἰκογενείας εἶναι ν' ἀγωνίζονται καθ' ὅλους τοὺς συγχωρημένους τρόπους διὰ τὴν κοινὴν εὐτυχίαν τῆς οἰκογενείας. Ἐντεῦθεν δὲ πορίζονται καὶ τὰ τῶν συγγενῶν πρὸς ἀλλήλους καθήκοντα. Θέλομεν δὲ ἐξετάσειν χωριστὰ καθ' ἓκ τῶν τεσσάρων τούτων εἰς τὰ ἐφεξῆς.

ΡΟΔ'. Ἡ γαμικὴ κοινωνία στηρίζεται εἰς τὴν τιμὴν καὶ ἀγάπην· καὶ ὁ Λόγος δὲν τὸ συγχωρεῖ νὰ συζευγνύωνται δύο γαμικῶς χωρὶς ν' ἀγαπῶνται καὶ νὰ τιμῶνται, ἢ γοῦν ἀπαγορεύει τοὺς χρηματικούς ἢ δι' ἄλλας σχέσεις γινομένους γάμους. Ἐὰν δ' εὕρεθῃ τις εἰς τοιαύτην γαμικὴν ἔνωσιν, χρεὸς τοῦ εἶναι

νὰ διεγείρῃ κατ' ὀλίγον εἰς ἑαυτὸν τὸ αἶσθημα τῆς ἀγάπης· καὶ ἐπειδὴ ἡ ἀγάπη τοῦ γάμου κυρίως εἶναι σωματικὴ, καὶ ἐπομένως μεταβλητὴ, διὰ τοῦτο χρέος ἔχουν οἱ σύζυγοι νὰ τὴν μεταβάλλουν κατ' ὀλίγον εἰς φιλίαν σταθερὰν καὶ ἀτρεπτον. Ἐκ ταύτης ἔπεται καὶ τὸ καθῆκον τῆς γαμικῆς πίστεως. Ἡ γαμικὴ ἀπιστία, ἥγουν ἡ ἀνάπαυσις τῆς σαρκικῆς ὁρμῆς διὰ ξένου ὑποκειμένου ἀπαγορεύεται καὶ ἀπὸ τὸν νόμον τοῦ δικαίου, καὶ θεωρεῖται ὡς ἀκύρωσις τῆς γαμικῆς συνθήκης (Περὶ Δικ. ΣΘ', β'). ἀλλ' ὁ ἠθικὸς νόμος χωρεῖ ἔτι περαιτέρω· ἐκλαμβάνει ὡς ἠθικὴν ἀπιστίαν, ἐὰν ὁ εἰς σύζυγος ἀγαπᾷ πλείοτερον ἀπὸ τὸν ἄλλον σύζυγον ἄλλο τρίτον ὑποκειμενον· διὰ τοῦτο καὶ οἱ οἰκιακοὶ λεγόμενοι φίλοι πολλάκις γίνονται αἰτία σκανδάλου εἰς τὰ ἀνδρόγυνα, ἐὰν ἡ πρὸς τούτους ἀγάπη τοῦ ἐνὸς συζύγου δὲν περικλείεται εἰς ὅρια τινὰ, μ' ὅλον ὅτι ἡ τοιαύτη ἀγάπη ἐμπορεῖ καθ' ἑαυτὴν νὰ εἶναι ἀνεύθυνος. Αἱ γυναῖκες πρέπει νὰ οἰκονομῶσι πλέον τὴν ἀταξίαν τοῦ ἀνδρὸς μὲ ὑπομονὴν καὶ ὑπόκρισιν ἀγνοίας, ἐὰν τὸν καταλάβωσιν ἄπιστον· ὁ μισθὸς τῶν εἶναι μέγας, ἐὰν μὲ τὴν φρόνησίν των στρέψωσι τὸν ἄνδρα εἰς τὰ ὅρια τῆς δικαιοσύνης καὶ τῆς ἀρετῆς.

ΡΟΕ. Ἡ ἀνατροφή τῶν τέκνων εἶναι καθῆκον τῶν γονέων ἱερώτατον, ἐπειδὴ πᾶσα τελειοποίησις τῆς ἀνθρωπότητος κρέμαται ἀπὸ τὴν ἀνατροφήν. Πρέπει λοιπὸν ν' ἀρχίσῃ ἀπὸ τὸ ἔμβρυον, τὸ ὁποῖον ἐὰν ὄχι δικανικῶς (Περὶ Δικ. ΡΗ'), ἀλλ' ἠθικῶς εἶναι ἄνθρωπος ὅς τις ἀσυνειδήτως γίνεται καὶ διαπλάττεται εἰς τὴν κοιλίαν τῆς μητρὸς του. Καθῆκον λοιπὸν τῆς μητρὸς εἶναι νὰ μὴ κάμνῃ τι, τὸ ὁποῖον βλάπτει τὸν μικρὸν τοῦτον ἄνθρωπον· καὶ τοῦ πατρὸς, νὰ μὴ μεταχειρίζεται εἰς τὴν γυναῖκα μίσοντι, τὸ ὁποῖον ἐνοχλεῖ τὸ ἐγκυμονοῦμενον. Εἰς δὲ τὴν γέννησιν, ν' ἀφίνουν εἰς τὴν φύσιν τὸν ἀπαιτού-

μεινον καιρὸν τοῦ νὰ τὸ ἐκφέρῃ εἰς τὸ φῶς, ἀλλὰ νὰ μεταχειρίζονται καὶ τὴν βοήθειαν τῆς τέχνης, ὅταν δυσκολεύεται φυσικῶς ἡ γέννα. Μετὰ δὲ τὴν γέννησιν ἀρχίζει κυρίως ἡ παιδαγωγία· καὶ πρῶτον μὲν ἡ σωματικὴ, ἔπειτα δὲ ἡ πνευματικὴ. Ταύτην ἐμπιστεύονται οἱ γονεῖς εἰς τοὺς διδασκάλους, οἵτινες χρεωστοῦν νὰ τὰ παιδαγωγήσωσι καθ' ὅλους τοὺς κανόνας τῆς παιδαγωγικῆς ἐπιστήμης. Εἰς ὅλον τοῦτο τὸ διάστημα τὰ τέκνα εἶναι ὑπήκοα εἰς τοὺς γονεῖς, τῶν ὑποίων ἢ θέλησις εἶναι εἰς αὐτὰ νόμος. Ἀφοῦ ἡλικιωθῶσιν, ἔχουν χρέος νὰ τιμῶσι καὶ νὰ σέβωνται καὶ νὰ εὐγνωμονῶσι πρὸς τοὺς γονεῖς, οἵτινες εἶναι οἱ μέγιστοι εὐεργέται των· καὶ ἔαν οἱ γονεῖς δὲν δύνανται νὰ τραφῶσιν, χρέος των εἶναι νὰ τοὺς γηροκομῶσι μετὰ πᾶσαν χαρὰν καὶ προθυμίαν· διότι ἔαν ἔχωμεν χρέος νὰ βοηθῶμεν ἀπλῶς πάντα ἀδύνατον ἄνθρωπον, πόσον πλέον τοὺς γονεῖς μας; Τέρατα ἀλλόκοτα τῶ ὄντι εἶναι καὶ θηρία ἀνήμερα οἱ καταφρονηταὶ τῶν γονέων των!

ΡΟς'. Ἡ μεταξὺ κυρίων καὶ ὑπηρετῶν σχέσις δὲν πρέπει νὰ προσδιορίζεται μόνον μετὰ τοὺς αὐστηροὺς νόμους τοῦ δικαίου, ἀλλὰ νὰ ἱλαρύνεται, ὅσον εἶναι δυνατόν, ἠθικῶς. Οἱ κύριοι λοιπὸν δὲν πρέπει μόνον μισθὸν καὶ τροφὴν νὰ δίδουν εἰς τοὺς ὑπηρετάς, ἀλλὰ καὶ νὰ μὴ ἀπαιτοῦν ἀπ' αὐτοὺς παρὰ πολλὰ, νὰ μὴ τοὺς μεταχειρίζωνται ὡς ἀνδράποδα, νὰ τοὺς ἐλαφρύνουν τοὺς κόπους των, νὰ φροντίζουν διὰ τὴν ζωὴν καὶ υἰεῖαν των, νὰ παραβλέπουν, ἢ νὰ τιμωροῦν μετρίως τὰ σφάλματά των, πολυχρόνιον πίστιν καὶ ὑπηρεσίαν νὰ πληρῶνωσι μεγαλοψύχως κτλ. Οἱ δὲ ὑπηρεταὶ χρεωστοῦν νὰ μὴ ὑπηρετῶσιν ἀπλῶς ὡς ὑπόχρεοι, ἀλλὰ μετὰ ἀγάπην καὶ προσήλωσιν εἰς τοὺς κυρίους των, νὰ φυλάττωσιν ὅχι μόνον τὰ κτήματα, ἀλλὰ καὶ τὴν τιμὴν, καὶ τὰ μυστικά τῆς οἰκογενείας τῶν κυρίων των. Ἐννοοῦνται δὲ ὅλα ταῦτα, ὅπου ἡ ὑπηρε-

σία γίνεται με δικαίαν συνθήκας, ἀλλ' ὅχι ὅπου ὁ ὑπηρέτης εἶναι δούλος καὶ ἀνδραπόδον καὶ πρᾶγμα τοῦ κυρίου του· οἱ κύριοι τοιούτων ἀνδραπόδων πρέπει νὰ μεταχειρίζονται ὅλα τὰ μέσα διὰ νὰ κάμωσιν ἀνθρωπίνην τὴν ἀνδραποδώδη κατάστασιν τῶν δούλων των.

ΡΟΖ'. Οἱ συγγενεῖς εἶναι φίλοι ἐξ αἵματος, μ' ὅλον ὅτι πολλάκις δὲν ἔχουν φιλίας αἰσθήματα πρὸς ἀλλήλους. Εἰ μὲν οὗτοι ζῶσιν εἰς τὴν αὐτὴν οἰκογένειαν, χρεωστοῦν ν' ἀγαποῦν καὶ νὰ τιμῶσι τὴν κεφαλὴν τῆς οἰκογενείας καὶ νὰ συναγωνίζονται παντοίως πρὸς διατήρησιν καὶ αὔξησιν τῆς κοινῆς τοῦ οἴκου εὐτυχίας· εἰ δὲ ζῶσιν ἐκτὸς, ἔχουσι πάλιν μακρόθεν τὸ αὐτὸ καθήκον. Δὲν πρέπει ὅμως νὰ μιγνύωνται εἰς τὰ ἐνδοτέρᾳ τῆς οἰκογενείας, καὶ νὰ προστάζωσιν, ὅσα μόνον ὁ οἰκοδεσπότης ἔχει τὸ δίκαιον νὰ προσδιορίζη· ἀλλὰ μόνον, ὅταν ἐρωτῶνται, τότε χρεωστοῦν νὰ λέγωσι τὴν γνώμην των εἰς τὰ τοιαῦτα.

ΡΟΗ'. Εἰς τὴν πολιτικὴν κοινωνίαν καθήκον καθενὸς εἶναι, καὶ πολίτης εἶναι, καὶ μέτοικος, νὰ θεωρῇ τὴν κοινωνίαν ταύτην οὕτως, ὥστε πολίτην καὶ ἄνθρωπον νὰ ἐκλαμβάνη ὡς ἓν τι καὶ τὸ αὐτὸ ἀντικείμενον. Διὰ δὲ τούτου τοῦ μέσου ἡ φιλανθρωπία γίνεται πατριωτισμός, ὅστις, καθὼς ἠθικὴ ἀγάπη, τίποτ' ἄλλο δὲν εἶναι εἰμὴ ἡ χρεωστομένη εἰς τὴν πατρίδα, τὴν ὁποίαν γέννησις ἡ ἐκλογή μᾶς τὴν ἔκαμεν ἰδικήν μας, καὶ ἐπομένως εἶναι φρονήματα καὶ πράξεις κατὰ τὸ καθήκον γινόμεναι εἰς αὐτήν. Ἀληθινοὶ δὲ χαρακτῆρες τοῦ πατριώτου εἶναι τιμὴ πρὸς τοὺς νόμους τῆς πόλεως καὶ ὑπακοὴ εἰς αὐτοὺς, καὶ δραστικὴ συνέργεια τῆς κοινῆς εὐτυχίας, καὶ προστασία αὐτῆς κατὰ τῶν ἐπιδρομῶν, καὶ θυσία καὶ αὐτῆς τῆς ζωῆς διὰ τὴν σωτηρίαν της.

ΡΟΘ'. Καθήκον λοιπὸν τοῦ πολίτου εἶναι ὅχι μόνον νὰ μὴ

κάμνη ὅ,τι βλάπτει τὴν κοινωνίαν, οἷον ἀποστασίαν, προδοσίαν, συνωμοσίαν κτλ., ἀλλὰ νὰ κάμνη καὶ ὅ,τι προξενεῖ εὐτυχίαν εἰς τὴν πατρίδα του, οἷον ν' ἀγωνίζεται διὰ τὴν πειδείαν τῶν συμπολιτῶν του, νὰ βοηθῇ τὰς τέχνας καὶ τὴν ἐμπορίαν, νὰ πληρῶνῃ μετὰ χαρᾶς τοὺς φόρους, καὶ μ' ἓνα λόγον νὰ κάμνη πᾶν ὅ,τι εὐτυχεῖ τὴν πατρίδα του. Εἶναι δὲ ἡ ἀγάπη τῆς πατρίδος διπλῇ, παθολογικῇ, διὰ τὴν ὁποίαν καθ-εὶς ἀγαπᾷ ἐκ συνηθείας τὸν τόπον, ὅπου ἐγεννήθη, καὶ ἡθικῇ, διὰ τὴν ὁποίαν ἀγαπᾷ ὁ ἐνάρετος πολίτης νὰ ἐκπληρῶνῃ τὰ πρὸς αὐτὴν καθήκοντά του. Ὅταν δὲ ἡ φυσικὴ πατρίς δὲν γνωρίζῃ τὸν πολίτην της, ἤγουν ὅταν δὲν δύναται νὰ τὸν θρέψῃ οὐδὲ τὸν τιμᾷ ὡς ἄνθρωπον, δύναται ν' ἀρῇσῃ ταύτην καὶ νὰ ἐκλέξῃ ἄλλην· διότι ὁ ἄνθρωπος δὲν εἶναι ἄψυχον πρᾶγμα ἢ δένδρον τι ἀμετακίνητον ἀπὸ τὸν τόπον του· ἀλλ' εἶναι λογικὸν ὄν, καὶ πρῶτον εἶναι ἄνθρωπος, ἔπειτα πολίτης. Εἰς δὲ ταύτην τὴν δευτέραν του πατρίδα, ὡς ἐκλελεγμένην ἀπὸ τὴν ἐλευθέραν του θέλησιν, χρεωστεῖ μὲ πλείοτερον λόγον νὰ φυλάττῃ τὰ καθήκοντά του, παρὰ εἰς τὴν πρώτην. Ποτὲ ὁμως δὲν πρέπει δι' ὠφέλειαν τῆς πατρίδος του νὰ καταπατῇ τῶν ἄλλων πόλεων τὰ δίκαια.

ΡΠ'. Ἡ φιλάνθρωπία ἀναφερομένη εἰς ὅλον τὸ ἀνθρώπινον γένος ὀνομάζεται Κοσμοπολιτισμός. Εἶναι λοιπὸν αὕτη ἀπεριόριστος τις σπουδὴ τοῦ νὰ ἐκτείνῃ τελειότητα καὶ εὐδαιμονίαν εἰς τοὺς ἀνθρώπους παντὸς χρόνου καὶ τόπου, ὅσον συγχωροῦν αἱ περιωρισμέναι δυνάμεις τοῦ ἀνθρώπου. Ὁ γνήσιος κοσμοπολίτης πρέπει νὰ ᾔναι καὶ χρηστὸς οἰκοδεσπότης, καὶ ἐν γένει ἐνάρετος ἄνθρωπος.

Σημείωσις. Μ' ὅλον ὅτι οἱ ἄνθρωποι εἶναι διάφοροι τὴν γλῶσσαν, τὰ ἔθνη, τὸ χρῶμα, τὸν τόπον, τὴν πολιτείαν, τὴν θρησκείαν, τὴν παιδείαν καὶ ἄλλα ἀναρίθμητα περιστατικά. εἶναι μ' ὅλον τούτο μέλη τῆς αὐτῆς μεγαλῆς οἰκογενείας, καὶ τὰ τέκνα τοῦ αὐτοῦ οὐρανοῦ πατρὸς. Πρέπει λοιπὸν νὰ

θεωρῶνται ὅλοι ὡς ἀδελφοί, καὶ ἀδελφαὶ καὶ συγγενεῖς· καὶ εἰς τοῦτο στέκει ἡ γενικὴ φιλανθρωπία, ἡ ὅποια εἶναι ἠθικὴ, ἀλλ' ὄχι παθολογικὴ, ἐπειδὴ εἶναι ἀδύνατον ν' ἀγαπήσωμεν οὕτω χωρὶς προσωπικὴν καὶ ἀμέσων γνωριμίαν ὅλους τοὺς ἀνθρώπους. Οὕτω θεωρούμενοι ἐμποροῦν ὅλοι οἱ λαοὶ ν' ἀποτελέσωσιν ἓνα λαόν, καὶ ὅλαι αἱ πόλεις μίαν πόλιν Κ ο σ μ ο π ο λ ι ν ἐνομαζόμενην, τῆς ὅποιας ἐπικράτεια εἶναι ὅλον τὸ πρόσωπον τῆς Γῆς. Πᾶς ἄνθρωπος εἶναι πολίτης ταύτης τῆς Κοσμοπόλεως, καὶ ἐπομένως εἶναι κοσμοπολίτης. Κατὰ τοῦτον τὸν τρόπον ὁ ἄνθρωπος ἐκτείνει τὸ πνεῦμα του εἰς πάντα χρόνον καὶ τόπον ἐπιθυμῶν νὰ μάθῃ τὰ τῶν συμπολιτῶν του. Διὰ τοῦτα μελετᾷ ἄσμενος τὴν Γεωγραφίαν καὶ τὴν γενικὴν ἱστορίαν, διὰ νὰ ἐξεύρῃ ὅλους τοὺς τώρα ζῶντας ἀδελφούς καὶ συμπολίτας του, καὶ τὰ ἔργα τῶν εἰς τὸν παρελθόντα χρόνον ζητάντων. Καθὸ κοσμοπολίτης χρεωστεῖ ὁ ἄνθρωπος νὰ ἐκτείνῃ τὴν τελειότητα καὶ εὐδαμονίαν πανταχοῦ καὶ πάντοτε· καὶ ἐμπορεῖ καθεὶς νὰ τὸ κατορθώσῃ, ὅσον τὸν συγχωροῦν αἱ δυνάμεις του. Δὲν εἶναι ἄραγε τοιοῦτοι πάγκοινοι εὐεργέται, ὅσοι κἀμουν ὠφελίμους εὐρέσεις, καὶ τὰς γνωστοποιοῦσι πρὸς κοινὴν ὠφέλειαν; δὲν εἶναι τοιοῦτοι, ὅσοι ἐνσχολήθησαν διὰ βίου εἰς τὰς ἐπιστήμας, εἰς τὸν φωτισμὸν τῶν ἄλλων, εἰς τὴν διδασκαλίαν τῶν ἠθικῶν φρονημάτων, καὶ ἐν γένει εἰς τὴν παιδείαν τοῦ πλησίου των; Ἀλλὰ δὲν ἀντιφέρεται εἰς τὸν πατριωτισμὸν ὁ κοσμοπολίτης; Μὴ τὸ αὐτὸ δίκαιον ἐμπορεῖ νὰ ἐρωτήσῃ τις, Ἄρα δὲν ἀντιφέρεται εἰς τὸν πατριωτισμὸν ἡ ἀγάπη τῆς οἰκογενείας; διότι ὁ γνήσιος κοσμοπολίτης ἐκπληρῶν καθὲν ἐκ τῶν τριῶν τούτων καθηκόντων του, ἐκπληροῖ ἐν ταυτῇ καὶ τὰ ἄλλα δύο. Κοσμοπολίτην δὲν ἐννοοῦμεν ἐδῶ ἄνθρωπον ἀκατάστατον, περιφερόμενον ἀσκοπῶς ἐδῶ καὶ ἐκεῖ, ἄλλὰ τὸν ἐνάρτετον ἄνθρωπον, ὅστις, καθὸ τοιοῦτος, εἶναι χρήσιμος καὶ εἰς τὸν οἶκον του καὶ εἰς τὴν πατρίδα του καὶ εἰς ὅλον τὸν κόσμον.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Ζ'.

Κανόνες ἐμπειρικοὶ περὶ τῆς ἀσχέσεως τῆς
ἀρετῆς.

ΡΗΑ.

Μ' ὅλον ὅτι ἡ διάθεσις τοῦ ἀνθρώπου εἶναι ἀρχικῶς
ἀγκυλὴ (ψῆ'), μ' ὅλον τοῦτο φαίνεται εἰς αὐτὸν, καθὼς μᾶς

πληροφορεῖ ἡ πεῖρα, κλίσεις τις εἰς τὸ κακὸν, εὐθὺς ἀπὸ δυνάταται νὰ μεταχειρισθῇ τὴν ἐλευθερίαν του ἥγουν, καθεὶς καὶ ἀπαίδευτος καὶ πεπαιδευμένος κλίνει τρόπον τινὰ εἰς τὸ νὰ παραβῇ τὸν ἠθικὸν νόμον, καὶ νὰ ἐξαιρεθῇ ἀπ' αὐτὸν πρὸς χάριν τῶν παθῶν του. Ἡ ὑπόθεσις αὕτη εἶναι ἐμπειρική, καὶ, καθὼς ὅλαι αἱ ἐπαγωγικαὶ δεῖξεις, δὲν ἔχει βεβαίαν τινὰ καὶ ἀναντιρρήτον τὴν δύναμιν· ἐπιστηρίζεται δὲ εἰς τὰς ἐφεξῆς παρατηρήσεις.

ΡΠΒ'. Ἐὰν παρατηρήσωμεν τὸν ἄνθρωπον, καθὼς μᾶς τὸν παριστάνει ἡ πεῖρα καὶ τῶν παρελθόντων καὶ τῶν ἐνεστώτων χρόνων, θέλομεν ἰδεῖν τὰς ἐλευθέρως πράξεις του μολυσμένας μὲ ἀμαρτήματα· διὰ τοῦτο προφέρομεν τὴν πρότασιν, Οὐδεὶς ἀναμάρτητος, μὲ τὴν αὐτὴν βεβαιότητα, μὲ τὴν ὁποίαν λέγομεν καὶ, Οὐδεὶς ἀθάνατος, ἐπειδὴ ἡ ἱστορία δὲν ἐμπορεῖ νὰ μᾶς κἀμὴ κἀμμίαν ἐξαίρεσιν. Συμπεραίνεται δὲ ἡ πρὸς τὸ κακὸν κλίσις μέρος μὲν ἀπὸ τοὺς ἀμαρτάνοντας, ἐπειδὴ πάντοτε καὶ πανταχοῦ, καὶ πολιτισμένοι καὶ ἀπολίτιστοι, καὶ γραμματισμένοι καὶ ἀγράμματοι περιέπεσαν εἰς ἀμαρτήματα· μέρος δὲ ἀπὸ τὴν εἰλικρινῇ ὁμολογίαν τῶν ἀρίστων ἀνδρῶν, ὅτι ἐπολέμησαν συχνότατα μὲ τὰ πάθη των, καὶ δὲν ἐφάνησαν πάντοτε νικηταί. Εἰς ταύτην τὴν κλίσιν ἔχει τὴν βάσιν του καὶ ὁ ἀψευδὴς λόγος, Τὸ μὲν πνεῦμα πρόθυμον, ἡ δὲ σὰρξ ἀσθενής.

ΡΠΓ'. Ἡ πρὸς τὸ κακὸν κλίσις δὲν φαίνεται εἰς ὅλους τοὺς ἀνθρώπους κατὰ τὸν αὐτὸν τρόπον καὶ ἐπίσης· διότι ἄλλοι μὲν εἶναι ἀσθενεῖς νὰ διατηρήσωσι τὰ φρονήματά των, νὰ ἐκτελέσωσι τὰς ὑποσχέσεις των, καὶ μ' ἓνα λόγον νὰ ἐνεργήσωσιν ὅσα κρίνουσιν ἀγαθὰ· ἄλλοι δὲ πράττουσι τὸ ἀγαθὸν δι' ὠφέλειάν των, καὶ ἀποφεύγουσι τὸ κακὸν, ὅχι ὡς κακὸν, ἀλλ' ὡς βλαβερὸν, ἥγουν ὁδηγοῦνται εἰς ὅλα ὅχι ἀπ' ἀγάπην τῆς

ἀρετῆς, ἀλλ' ἀπὸ φρόνησιν· ἄλλων δὲ εἶναι παντάπασι διαφθαρμένη ἡ καρδιά, ὥστ' ἀποφεύγουσι τὸ ἀγαθὸν καὶ πράττουσι τὸ κακόν.

ΡΗΔ'. Ἡ πρὸς τὸ κακὸν κλίσις δὲν εἶναι ἔμφυτος διάθεσις τοῦ ἀνθρώπου· διότι ἡ ἔμφυτος διάθεσις τοῦ ἀνθρώπου εἶναι ἀγαθὴ (ἡς'). ἐὰν εἴπωμεν τώρα, ὅτι ἔχει καὶ ἔμφυτον διάθεσιν πρὸς τὸ κακόν, ἡ φύσις τοῦ ἀνθρώπου θέλει εἶσθαι πραγματικὴ ἀντίφασις· ἀλλ' εἶναι ἐπουσιῶδές τι τῆς ἀνθρωπίνης φύσεως, δυνάμενον ν' ἀποβληθῇ μετὰ τὴν ἄσκησιν τῆς ἀρετῆς· ἀλλ' ἐπειδὴ τὸ ἐπουσιῶδες τοῦτο εἶναι ἐμπειρικὸν γινώρισμα τῆς ἀνθρωπότητος, ὥστ' ἀπὸ μικρὸν παιδίον ὁ ἄνθρωπος δεικνύει τὴν πρὸς τὸ κακὸν κλίσιν του. διὰ τοῦτο τὸ ἐκλαμβάνομεν ὡς φυσικόν τι τοῦ ἀνθρώπου ἴδιον· καὶ διὰ τοῦτο ἐρρέθη καὶ » Φύσει ἔγκειται τοῦ ἀνθρώπου ἡ διάνοια ἐπὶ τὰ πονηρά.

Σημείωσις. Τὰ παιδιά συνειθίζουσι νὰ παίζωσιν ἢ μὲ ἄψυχα πράγματα, ἢ μὲ ζωάρια, ἢ μὲ ἄλλα παιδιά· ὅταν παίζουν μετὰ τὰ πρῶτα, ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον τὰ χαλῶσι, τὰ θραύουσι, τὰ διαφθείρουσι· τοῦτο ἔμπορεῖ ν' ἀποδοθῇ εἰς τὴν ἀνικητότητά των, ὅτι δὲν δύνανται νὰ πιάσωσι τακτικῶς, καὶ νὰ μεταχειρισθῶσιν ὡς πρέπει τὰ πράγματα· ἀλλ' ὅταν παίζωσι μετὰ τὰ δεύτερα, τὰ βασανίζουσιν οὕτω τὰ ἄθλια, ὥστε φαίνεται εἰς αὐτὰ κάποια ἡδονὴ καὶ χαρὰ ἀπὸ τοῦ πόνου, ἐκείνων, πολλάκις δὲ καὶ τὰ σκοτόνουσιν· ὅταν παίζωσι μ' ἄλλα παιδιά, ἡ σπουδὴ των εἶναι νὰ ἐπικρατήσῃ τὸ ἐν τὰ ἄλλα, καὶ πολλάκις οὕτω καταντοῦν εἰς διαρμούς τὰ παιγνίδια των. Ἐντεῦθεν γίνεται φανερόν, ὅτι παιδίσθεν ὁ ἄνθρωπος κλίνει εἰς τὸ κακόν.

ΡΠΕ'. Ἀλλὰ πόθεν ἄράγε προήλθεν ἡ κλίσις τοῦ ἀνθρώπου εἰς τὸ κακόν; ἄράγε ἀπὸ τὴν ἀνατροφὴν καὶ τὸ κακὸν παράδειγμα; πλὴν ἔμπορεῖ πάλιν νὰ ζητηθῇ, Διὰ τί νὰ δῶσιν οἱ παιδαγωγοὶ καὶ ἀνατροφοὶ κακὸν παράδειγμα; καὶ οὕτω κυκλικῶς νὰ ἐπανέλθωμεν εἰς τὸ πρῶτον ζήτημα. Ὑπερνικῶς ἄράγε ἡ εἰς τὸ κακὸν κλίσις τὴν δύναμιν τοῦ Λόγου; ἀλλὰ καὶ αὕτη ἡ δειξις αἰτεῖται τὸ ἐν ἀρχῇ· διότι κύριόν μας ζήτημα εἶναι, Πόθεν ἡ εἰς τὸ κακὸν κλίσις· ἀλλ' εἶναι αἷτιον ἡ

κοινή τῶν ἡθῶν διαφθορά; ἀλλὰ πόθεν προήλθεν αὕτη πάλιν; Μένει λοιπὸν ἄπορον καὶ ἀνεξήγητον φιλοσοφικῶς τὸ ζήτημα τοῦτο· εἰ δὲ προστρέξομεν εἰς τὴν ἱερὰν φιλοσοφίαν, ἐκεῖ θέλομεν εὐρεῖν τὸ ἀμάρτημα τοῦ γενάρχου ἀρχὴν καὶ ῥίζαν τῆς εἰς τὸ ἀμαρτάνειν εὐεπιφόρου κλίσεως τοῦ ἀνθρώπου.

ΡΠς'. Μ' ὅλον ὅτι ὁ ἄνθρωπος ἔχει κλίσιν εἰς τὸ κακὸν, μ' ὅλον τοῦτο αἱ ἠθικαὶ ἐντολαί, αἱ διὰ τῆς νομοδοσίας τοῦ Λόγου προσδιοριζόμεναι, μένουσι πάντοτε μ' ὅλην τὴν δύναμιν καὶ ἀξίαν των. Ἐπειδὴ λοιπὸν ὁ ἄνθρωπος χρεωστέϊ νὰ εἶναι ἠθικῶς ἀγαθός, πρέπει ἐξ ἀνάγκης καὶ νὰ δύναται νὰ εἶναι τοιοῦτος. Ἀλλ' ἐπειδὴ, διὰ νὰ γείνη ἀγαθός ὁ ἄνθρωπος, δὲν ἀρχίζει ἀπὸ τὸ ἀνεύθυνον, ἀλλ' ἀπὸ τὴν ἀμαρτίαν· διὰ τοῦτο ἡ ἠθικὴ βελτιώσις του εἶναι ἔξοδος ἀπὸ τοῦ κακοῦ καὶ εἰσοδος εἰς τὸ ἀγαθόν· διὰ τοῦτο ὀνομάζεται δικαίως ἐπιστροφή τῆς καρδίας καὶ τῆς ζωῆς ἢ συντομώτερον *μετάνοια*, ἡ γουν μεταβολὴ ὅλων τῶν ἠθικῶν φρονημάτων, ἀπὸ τὰ ὅποια ἐκπηγάζουσιν αἱ πράξεις.

ΡΟΖ'. Τὰ εἰς τὴν ἠθικὴν μας διαθέσιν ἐγκείμενα σπέρματα τοῦ ἀγαθοῦ δὲν ἐμποροῦν νὰ ματαιωθῶσιν, ἢ νὰ καταπνιγῶσι παντάπασιν ἀπὸ τὴν εἰς τὸ κακὸν κλίσιν, ἀλλὰ μόνον ἐμποδίζεται δι' αὐτῆς ἡ τελεσφόρησις των· ἡμεῖς μένομεν πάντοτε ἐλεύθερα ὄντα, καὶ δυνάμεθα νὰ καταπαλαίσωμεν τὴν κακὴν ταύτην κλίσιν, ἐὰν μόνον θελήσωμεν. Διὰ τοῦτο αἱ ἐντολαί τοῦ Λόγου ἔχουσι πάντοτε τὸ κῦρος καὶ τὸ κράτος καὶ τὴν ἰσχὺν, τὴν ὁποίαν ἀπεδώκαμεν εἰς αὐτοὺς πρὶν τῆς εἰς τὸ κακὸν κλίσεως. Ἀλλ' ἐπειδὴ πρὶν μάθῃ ὅτι ἔχει τὴν ἐλευθέραν ταύτην δύναμιν ὁ ἄνθρωπος εἶναι ἐπιρρέπης εἰς τὸ κακὸν, καὶ διὰ μιᾶς νὰ γίνῃ ἀγαθός δὲν δύναται· διὰ τοῦτο ἡ ἠθικὴ τὸν εὐρίσκει τρόπον τινὰ εἰς τὸν δρόμον τῆς κακίας, καὶ διορθώνουσα αὐτοῦ τὰ διαβήματα, τὸν γυρίζει εἰς τὸν δρόμον τῆς ἀρετῆς.

ΡΠΗ. Πρῶτος βαθμὸς εἰς τὴν ἀρετὴν εἶναι ν' ἀφεθῇ ὁ ἄνθρωπος ἀπὸ τὴν κακίαν » *Exclitor* ἀπὸ κακοῦ καὶ » *ποίησον ἀγαθόν* » εἶπεν ὁ *Ψαλμωδός*. καὶ τοῦτο ὀνομάζεται μετὰβασις ἀπὸ βίου εἰς βίον ἄλλον· ὁ πρῶτος οὗτος βαθμὸς εἶναι ἀποφατικὸς καὶ ἀπλοῦς· ἀλλὰ δύσκολος καὶ βαρὺς· οἱ ἐφεξῆς βαθμοὶ εἶναι καταφατικοὶ καὶ σύνθετοι, ἡγουν πραγματικαὶ ἐκτελέσεις τοῦ ἀγαθοῦ, ἀλλ' εὐκολώτεραι καὶ τερπνότεραι, ἐπειδὴ γλυκύνονται ἀπὸ τὸ ἀνεκλάλητον νέκταρ τῆς μαρτυρίας τοῦ συνειδότος. Σταθερὰ λοιπὸν ἀπόφασις νὰ ζῶμεν ἐναρέτως εἶναι ἡ πρώτη βᾶσις τῆς ἀρετῆς.

ΡΠΘ'. Πᾶς ἄνθρωπος μὲ τοὺς καθυρούς κανόνας τῆς ἠθικῆς ἐξεταζόμενος εἶναι ἢ ἀγαθὸς ἢ κακὸς (ΛΕ.)· ἐμπειρικῶς δὲ ποικίλλεται κατὰ πολλοὺς καὶ ἀναριθμήτους τρόπους, ἐπειδὴ καθεὶς ἔχει τὸν ἀτομικὸν τῆς ἠθικῆς χαρακτῆρά του. Μ' ὅλον τοῦτο ἀνέχοντες τοὺς πολλοὺς καὶ μερικοὺς εἰς ὀλίγους καὶ γενικωτέρους, εὐρίσκομεν χαρακτῆρας ἑξ, οἵτινες ἐμποροῦν νὰ συγκριθῶσι διαφόρως καὶ ν' ἀποτελέσωσιν ἄλλους καὶ ἄλλους χαρακτῆρας· εἶναι δὲ οὗτοι· ὠμότης, ἀσθένεια, δολιότης, κακοήθεια, γινομένη ἀρετὴ, τελεία ἀρετὴ· περὶ καθενὸς τῶν ὁποίων λέγομεν εὐθύς.

ΡΙΓ'. Ἡθικὴ ὠμότης εἶναι χαρακτῆρ ἀνθρώπου, ὅστις μὴ δυνάμενος νὰ ἐννοήσῃ εὐκρινῶς ἠθικὰς ἰδέας καὶ ἀρχὰς πράττει τὰ ἔργα κινούμενος μόνον ἀπὸ εὐθυμίαν ἢ ἀθυμίαν· τοιοῦτοι ἄνθρωποι κινοῦνται εἰς τὰ ἔργα τῶν ἀπὸ φυσικὴν ὁρμὴν, καθὼς καὶ τὰ ἄλογα κτήνη· καὶ τοιοῦτοι εἴμεθα ἐκ φύσεως ὅλοι οἱ ἄνθρωποι· τῶν νηπίων τὰ ἔργα αἰτίαν ἄλλην δὲν ἔχουσιν εἰμὴ τὴν χαρὰν καὶ τὴν λύπην, ἕως οὗ κατ' ὀλίγον νὰ διδασθῶσι τί εἶναι ἀγαθὸν καὶ τί κακόν. Ἀλλὰ μιλιόνια ἀνθρώπων μένουσι διὰ βίου εἰς τὴν νηπιώδη καὶ κτηνώδη ταύτην κατάστασιν, ἥτις ἔχει βέβαια πολλοὺς καὶ διαφορὸς ἀ-

προσδιοριστούς βαθμούς· διότι Οὔρωνες, Ἰροκέσοι, Γρολλανδοὶ, Λάππωνες, Καμτεσάσκοι, Ὅττεντότοι, καὶ ἄλλοι ἄγριοι λαοὶ τοῦ κόσμου, καὶ τὸ ἀκαλλιέργητον πλῆθος τῶν Εὐρωπαϊῶν δὲν στέκουν βέβαια ὅλοι εἰς τὸν αὐτὸν τῆς ὠμότητος βαθμόν.

ΡηΑ'. Ἡ δὲ ἠθικὴ ἀσθένεια ἡμπόρει νὰ μεταβληθῇ εἰς ἀρετὴν, ἂν δὲν ἐχρειάζετο στενοχωρίαν καὶ κόπους. Οἱ ἠθικῶς ἀσθενεῖς ἐπιθυμοῦν νὰ γείνωσιν ἐνάρετοι, ἀλλ' ἀποστρέφονται τὴν στενοχωρίαν· διὰ τοῦτο τὰ ἔργα τῶν δὲν συμφωνοῦν μὲ τὴν ἐπιθυμίαν τῶν. Τοιοῦτοι ἠθικῶς ἀσθενεῖς εἶναι ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον στολισμένοι μὲ χρηστότητα τινα, ἥτις τοὺς κάμνει ἀξιαγαπήτους εἰς τοὺς πολλοὺς, διὰ τοῦτο καυχῶνται πολλάκις εἰς τὴν ἀγαθὴν τῶν καρδίαν, καὶ τελευταῖον φαντάζονται, ὅτι εἶναι ἐνάρετοι· εἶναι ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον οὗτοι ἄσωτοι καὶ ἀκράτῃται τὰς ἡδονάς. Εἶναι δὲ αὐτόθεν φανερόν, ὅτι τοιαύτη ἠθικὴ ἀσθένεια ἔχει βαθμοὺς διαφοροῦς.

ΡηΒ'. Δολιότης δὲ εἶναι ὁ χαρακτήρ, διὰ τοῦ ὁποίου δεικνύει μὲν ὁ δόλιος ἐξωτερικῶς ἐνάρετον διαγωγὴν, ὅχι ὅμως ἀπὸ καθαροὺς καὶ ἐναρέτους σκοποὺς, ἀλλὰ διὰ σωματικὸν ὄφελός του· σέβας δὲν δεικνύει κἀνὲν εἰς τοὺς νόμους τοῦ Λόγου· διὰ τοῦτο, ὅπου νομίζει ὅτι δὲν τὸν βλέπουν ἄλλοι, πράττει τὸ κακὸν ἐλευθέρως, χωρὶς νὰ τὸν ἐλέγῃ τὸ συνειδός. Τοιοῦτοι εἶναι οἱ ὑποκριταὶ καὶ ἀπατεῶνες, τῶν ὁποίων πάλιν ὑπάρχουσι πολλοὶ καὶ διάφοροὶ βαθμοί.

ΡηΓ'. Κακοήθεια εἶναι χαρακτήρ διὰ τοῦ ὁποίου παραβαίνει ὁ κακοήθης φανερά τούς νόμους χωρὶς νὰ φροντίζει οὐδὲ διὰ τὴν ἐξωτερικὴν εὐσχημοσύνην, ἀλλὰ μὲ θρασύτητα καὶ ἀδιαντροπίαν καταπατεῖ τὴν ἀρετὴν τοιοῦτος χαρακτήρ, εἶναι ἠθικὴ νέκρωσις καὶ ἀναισθησία, καὶ, ἂν μὲ τὸ παράδειγμα τῆς ἐπισύρη καὶ ἄλλους εἰς τὸν αὐτὸν βόθρον τῆς

ἀπωλείας, ἐμπορεῖ νὰ ὀνομασθῇ εὐλόγως σαταρικὴ κακία.

ΡηΔ'. Ἡ γυνομένη ἀρετὴ εἶναι ὁ χαρακτήρ τῶν ἀγωνιζομένων εἰς κατόρθωσιν αὐτῆς ἀπὸ σέβας καὶ ἀγάπην πρὸς τοὺς νόμους τοῦ Λόγου· οἱ τοιοῦτοι ἀκόμη δὲν ἀπέκτησαν ἐκείνην τὴν ἔξιν, ἥτις ἀποτελεῖ τὸν ἕκτον χαρακτῆρα, ἡγοῦν τὴν σταθεράν ἀρετὴν· ἀκριβῶς ἀν' θεωρήσωμεν τὸ πρᾶγμα, ἡ κακοήθεια καὶ ἡ σταθερὰ ἀρετὴ δὲν εὐρίσκονται εἰς τὸν κόσμον· διότι ἡ μὲν σημαίνει κακίαν ἀπόλυτον, ἡ δὲ ἀρετὴν ἀπόλυτον, τὰ ὅποια καὶ τὰ δύο δὲν δύνανται ν' ἀπαντηθῶσιν εἰς τὴν πᾶσαν· ἀλλ' ὅτι ὁ ὑποκριτὴς φέρεται πρὸς τὴν κακοήθειαν, καὶ ὁ τὴν γενομένην ἀρετὴν ἐξασκῶν εἰς τὴν σταθεράν ἀρετὴν, δὲν εἶναι καμμία ἀμφιβολία. Οἱ χαρακτῆρες οὗτοι δέχονται, ὡς εἶπαμεν (ΡΠΘ.), διαφόρους μίξεις καὶ κράσεις· ἐμποροῦν ὅμως νὰ ἐκκληφθῶσιν ὡς μέτρα, μὲ τὰ ὅποια ἐμπορεῖ νὰ ἐκτιμηθῇ ὡς ἐγγιστα ὁ ἐνὸς ἐκάστου ἠθικοῦ χαρακτήρ.

ΡηΕ'. Ἐπειδὴ σκοπὸς πάσης ἀσκήσεως εἰς τὴν ἀρετὴν εἶναι ἡ μόρφωσις ἐναρέτου χαρακτῆρος (Ψ'). τοιοῦτος δὲ χαρακτήρ εἶναι ὁ τῆς σταθερᾶς ἀρετῆς (ΡηΔ'). διὰ τοῦτο ἡ δύναμις τούτου κτήσις γίνεται, ἐὰν ἀναπτύξωμεν τὴν εἰς τὸ ἀγαθὸν ἔμφυτον διάθεσιν μας, καὶ ἐὰν νικήσωμεν τὴν εἰς τὸ κακὸν κλίσιν μας (ΡΠΑ'). Τὰ δὲ δύο ταῦτα συνάμα λαμβανόμενα ὀνομάζονται ἠθικὴ τοῦ ἀνθρώπου ἀγωγή, ἥτις ἐκτελεῖται κυρίως ἀπὸ τὴν ἐνὸς ἐκάστου θέλησιν καὶ ἐνέργειαν.

Ρης'. Εἰς ἀνάπτυξιν τῆς ἐμφύτου εἰς τὸ ἀγαθὸν διαθέσεως πρέπει καθεὶς ἐνθυμούμενος ὅσα εἶπομεν ἀρχήτερα (Πς'). νὰ φυλάξῃ μάλιστα τὰς ἐφεξῆς ἐντολάς.

α. Γυμνάζου νὰ ἐννοῇς εὐκρινῶς τὰς ἠθικὰς ἀρχάς, καὶ κατ' αὐτάς νὰ κρίνης καὶ νὰ πράττης· διότι τὸ νὰ κρίνῃ καὶ νὰ πράττῃ τις ὁδηγούμενος ἀπὸ σκοτεινὰς καὶ συγκεχυμένας ἐννοίας, ἢ κατὰ δόγματα, τὰ ὅποια δὲν ἐννοεῖ ἐναργῶς, ἢ κατὰ

Ψιλὰ αἰσθήματα, τῶν ὁποίων δὲν ἐμπορεῖ νὰ δώσῃ τὴν εὐλογον αἰτίαν, μᾶς ἀποπλανᾷ πολλάκις εἰς ἠθικοὺς παραλογισμοὺς, καὶ εἰς τὸ νὰ ἀποκτῶμεν κακὰς συνηθείας, τὰς ὁποίας δυσκολευόμεθα νὰ ἀποβάλωμεν, καὶ ἀφοῦ μάθωμεν ἔπειτα ὅτι εἶναι κακαί.

β'. Σπούδασον ν' ἀποκτήσῃς ὄχι μόνον φυσικὰς γνώσεις, ἥ- γουν νὰ μάθῃς μόνον ἐξωτερικὰ πράγματα, τὰ ὅποια ἐδόθησαν εἰς τὸν ἄνθρωπον ὅργανα τῆς ἠθικῆς ἐνεργείας του, ἀλλὰ καὶ ἀνθρωπίνας γνώσεις, καὶ μάλιστα τὸ, Γινῶθι σαυτὸν, ἐπειδὴ χωρὶς αὐτὰς δὲν δύναται τις νὰ κόπιᾷσῃ ἀσφαλῶς οὔτε διὰ τὴν ἑαυτοῦ οὔτε διὰ τὴν τῆς ὅλης ἀνθρωπότητος βελτίωσιν.

γ'. Κράτει ζωηρὰν εἰς τὸν νοῦν σου τὴν συνείδησιν τῆς ἀνθρωπίνης ἀξίας, ἀναπολῶν πάντοτε τὸν ὑψηλὸν προσδιορισμὸν σου, ἐπειδὴ μὲ τοῦτον τὸν τρόπον συνηθίζεις νὰ σέβῃσαι τὸν ἑαυτόν σου, καὶ τὸ σέβας τοῦτο ἐμπορεῖ νὰ σὲ φυλάξῃ ἀβλαβῇ ἀπὸ τὸν μολυσμὸν τῆς κακίας.

δ'. Γύμναζε τὴν αἰσθηματικὴν κρίσιν σου δι' ἐπιμελοῦς ἀνακρίσεως καὶ παρατηρήσεως τῶν καλῶν καὶ ὑψηλῶν ἔργων τῆς φύσεως καὶ τῆς τέχνης, ἐπειδὴ μὲ τοῦτο τὸ μέσον ἀποκτᾷς εὐγενέστερον καὶ καθαρώτερον διάφορον καὶ κέρδος εἰς τὰ εὐαρεστοῦντα παρὰ τὸ παχυλὸν καὶ ἄστατον ἐκεῖνο, τὸ ὁποῖον ἀποβλέπει τὴν ὑλικὴν ἀπόλαυσιν καὶ χρῆσιν τῶν πραγμάτων (Αἰσθημ. ΙΔ', ΙΕ').

ε'. Συναναστρέφου μὲ ἐναρέτους ἀνθρώπους, καὶ ἔχε τοὺς πάντοτε παράδειγμα τῆς διαγωγῆς σου, ἐπειδὴ τίποτ' ἄλλο θὲν ἐνεργεῖ ἰσχυρώτερα εἰς τὴν καρδίαν μας (μάλιστα εἰς τὴν νεανικὴν ἡλικίαν, ὅποτε εἶναι μαλακὴ ἀκόμη ἡ καρδιά, καὶ δύναται ν' ἀπομαζῇ εὐκόλως πάντα ἐξωτερικὸν τύπον, καθὼς πρὸ μαλακὸν κηρίον τὴν σφραγίδα) παρὰ τὸ ξένον παράδειγμα καὶ ἡ πιστὴ συναναστροφή μὲ σεβάσμια καὶ ἀγαπητὰ πρόσωπα. Ἐντεῦθεν γεννᾶται ἐξ ἅπαντος ἠθικὸς καὶ ἐνάρετος χαρακτήρ.

ς'. Ἄκουε συχνάκις τοὺς ἠθικοὺς λόγους, τοὺς ὁποίους σε-
βάσμιοι καὶ ἱεροπρεπεῖς ἀληθῶς ἄνδρες κηρύττουσιν εἰς τὰς
ἐκκλησίας θεμελιόνοντες τὰ ἀγαθὰ φρονήματα, καὶ ἀποδει-
κνύοντες τὴν αἰσχρότητα καὶ βδελυρίαν τῆς κακίας. Προσεύ-
χου πάντοτε κοινῶς μὲ ὅλους τοὺς ἀδελφούς σου εἰς τοὺς θεί-
ους ναοὺς, ἐπειδὴ μὲ τὸν τρόπον τοῦτον διατηρεῖται ἀκμαία
καὶ ζωηρὰ ἡ τῆς ἀρετῆς ἀγάπη, ἥτις εἶναι κυρίως ἀγάπη τῶν
ἀδελφῶν σου.

ΡηΖ'. Οἱ αὐτοὶ κανόνες χρησιμεύουσι καὶ εἰς τὸ νὰ νικήσω-
μεν τὴν εἰς τὸ κακὸν κλίσιν· διότι πᾶν τὸ χρησιμεύον εἰς ἀνά-
πτυξιν τῆς ἐμφύτου εἰς τὸ ἀγαθὸν διαθέσεως, χρησιμεύει ἐν
ταυτῷ καὶ εἰς τὸ νὰ ἐξασθενήσῃ τὴν κακὴν καὶ πονηρὰν ταύ-
την κλίσιν· ἢ νὰ εἴπω καλῆτερα, ἡ ἐκείνης ἀνάπτυξις εἶναι
μείωσις καὶ ταπείνωσις ταύτης.

Σημείωσις. Παρεκτὸς τῶν προεκτεθέντων κανόνων ἐμποροῦν προ-
σεῖ δύω τινὰ νὰ ταπεινώσωσι τὴν εἰς τὸ κακὸν κλίσιν. Πρῶτον ἡ παρα-
τήρησις ὅτι ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον τὰ μὲν ἀποτελέσματα τῶν ἀγαθῶν πρά-
ξεων εἶναι ἡδία καὶ ὠφέλιμα, τὰ δὲ τῶν κακῶν, ἀηδὴ καὶ βλαβερά· διότι,
ἂν καὶ ἡ ἔννοια τῶν τοιούτων ἀποτελεσμάτων δὲν δύναται νὰ εἶναι ἐλαττή-
ριον τῆς ἀληθινῆς ἀρετῆς, ἐμπορεῖ μ' ὅλον τοῦτο νὰ συμβάλῃ πολὺ, τὸ μὲν
ἐφελκύνουσα εἰς τὸ ἀγαθὸν ψυχᾶς, αἵτινες δὲν ἐξεύρουσιν ἀκόμη τὴν ἀπόλυ-
τον ἀξίαν τῆς ἀρετῆς· τὸ δὲ, στερεόνουσα εἰς τὴν ἀγάπην τῆς ἀρετῆς, καὶ
εἰς τὸ μῖσος τῆς κακίας καὶ τοὺς γνωρίζοντας τὴν ἀξίαν ἐκείνην, ἐπειδὴ κα-
ταλαμφάνουσιν, ὅτι καὶ ὁ αἰσθητὸς μας ἄνθρωπος, τὸν ὁποῖον ὡς ἰδικόν μας
δὲν εἶναι εὐλογον νὰ καταφρονῶμεν, γίνεται εὐτυχέστερος διὰ τῆς ἀρετῆς
παρὰ διὰ τῆς κακίας. Δεύτερον, πρὸς ταπείνωσιν τῆς εἰς τὸ κακὸν κλίσεως
εἶναι χρήσιμον νὰ ἀναλαμβάνῃ τις ἐθελουσίως κάποιαν κακοπάθειαν, καὶ νὰ
ἀπέχη καὶ ἀπὸ κάποιαν ἀνεύθυνον ἡδονήν· τὸ νὰ πεινῇ, φέρ' εἰπεῖν,
κάποτε καὶ νὰ διψᾷ, καὶ νὰ ὑποφέρῃ ψύχος καὶ καύσωνα, μ' ὅλον ὅτι ἔχει
νὰ φάγῃ καὶ νὰ ζεσταθῇ καὶ νὰ δροσισθῇ, εἶναι σωτηριωδεστάτη ἀσκήσις
εἰς τὸ νὰ ἐνδυναμόνῃ τις τὴν ἐνέργειαν τῆς θελήσεώς του, νὰ κατεξουσιάζῃ
τὸν ἑαυτὸν του, καὶ ἐν γένει εἰς τὸ νὰ ἀποκτᾷ ἠθικὴν ἀνδρίαν. Πολλὰ ἀρ-
μόδιον εἶναι ἐνταῦθα τὸ τῶν Στωϊκῶν, Ἀ ν έ χ ο υ καὶ Ἀ π έ χ ο υ.

Ἄκου συγγενεῖς τοῦ φίλου λόγου, τοῦ ἐπιδόου ὁ-
 θαρμῆ καὶ ἰσχυροῦ, ἡλικίᾳ ἄνδρες, κερύττωσιν εἰς τὴν
 ἐκείνου θεμελίωσιν τὰ ἀγαθὰ ἐργάσματα, καὶ ἀποει-
 νάσθω, τὴν εὐνοίαν σου ἐδιδόχῃ τῆς κακίας. Πρὸς
 τοῦτον πάλιν ἵσταμαι εἰς τοὺς ἀδελφούς σου εἰς τοὺς φί-
 λους σου, ἵνα μὴ τὸν ταπεινὸν ταύτον διακρίνῃς. Ἐκείνῳ
 καὶ ἵστανται τῆς ἀρετῆς ἀρχαί, τοῖς ἀγαθοῖς ἀρχαὶ τῶν
 ἀδελφῶν σου.

Εἰς τὸν φίλον δὲ ταύτην ἀποφασίζω εἰς τὸ ἐκείνου
 πρὸς τὴν εἰς τὸ καλὸν εὐνοίαν, ὅτι πᾶν τὸ γαστριμαστοῦς ἀνα-
 πτεῖται τῆς εὐνοίας εἰς τὸ ἀγαθὸν ἀποβλέπων, γαστριμαστοῦ δὲ
 ταύτου καὶ εἰς τὸ κακίον, ὅτι τὴν κακίαν καὶ ποικίλῃ ταύ-
 τὴν κακίαν ἢ ἐκ τῆς κακίας ἀγαθὴς ἀναπτύσσεται ἀνα-
 πτεῖται καὶ ταπεινῶς.

Εἰς τὸν φίλον δὲ ταύτην ἀποφασίζω εἰς τὸ ἐκείνου
 πρὸς τὴν εἰς τὸ καλὸν εὐνοίαν, ὅτι πᾶν τὸ γαστριμαστοῦς ἀνα-
 πτεῖται τῆς εὐνοίας εἰς τὸ ἀγαθὸν ἀποβλέπων, γαστριμαστοῦ δὲ
 ταύτου καὶ εἰς τὸ κακίον, ὅτι τὴν κακίαν καὶ ποικίλῃ ταύ-
 τὴν κακίαν ἢ ἐκ τῆς κακίας ἀγαθὴς ἀναπτύσσεται ἀνα-
 πτεῖται καὶ ταπεινῶς.

